

**ПРОГРАМОВІ ДОКУМЕНТИ  
ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ  
В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ**

**Випуск II**

---

ВИДАВНИЦТВО «УКРАЇНСЬКІ ВІСТІ»  
НІМЕЧЧИНА

— 1976 —

**ПРОГРАМОВІ ДОКУМЕНТИ  
ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ  
В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ**

**Випуск II**

**diasporiana.org.ua**

---

ВИДАВНИЦТВО «УКРАЇНСЬКІ ВІСТІ»  
НІМЕЧЧИНА

— 1976 —

*ПРОГРАМОВІ ДОКУМЕНТИ  
ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ  
В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ*

# **Меморандум Демократів до Верховної Ради СРСР**

**Про незаконне захоплення влади керівництвом КПРС  
та про його неконституційну діяльність**

Видання Видавництва «Українські Вісті»

---

Друк: Друкарня «Українських вістей», Новий Ульм  
791 Neu-Ulm, Schulgasse 1-2, Bundesrepublik Deutschland

## ПЕРЕДМОВА

В 1970 році Видавництво «Українські вісті» видало збірник матеріалів радянського «Самвидаву» під назвою «Програмові документи Демократичного руху в Радянському Союзі». В нього були включені матеріали, які мали програмовий характер і зокрема «Програма Демократичного руху Радянського Союзу, складена демократами Росії, України і Прибалтики».

Нині В-во «УВ» видає другий випуск під тією ж назвою. Він також складається з матеріалів радянського «Самвидаву», що мають програмовий характер чи так або інакше заторкують справу демократизації Радянського Союзу. Найпомітнішим серед цих матеріалів є «Меморандум демократів до Верховної Ради», що є прямим продовженням «Програми Демократичного руху». В ньому подана фахова критика всіх статей Конституції СРСР і до того укладена так, що являє собою фактично виклад конкретної конституційної програми підписаного під ним середовища. В ній (критиці) цілком слушно вказується на незаконне захоплення влади в СРСР керівництвом КПРС та на його неконституційну діяльність.

З огляду на гостроту критики радянської системи і характеристику КПРС, як узурпаторської партії, в «Меморандумі», від нього, як документу, мовляв, антирадянського й антикомуністичного, змушені були відмовитися речники «легальної» опозиції в СРСР та в Україні.

Другим важливим документом у збірнику є передрук двох чисел «самвидавного» програмового журналу «Сіяч», що видавався групою під тією ж назвою та розробляв питання альтернативи радянському режимові і ставив за мету створення в Радянському Союзі партії науково-демократичного соціалізму на власній радянській базі. Він також доводив можливість і потребу цілеспрямованої політичної, не режимової, діяльності в СРСР.

Хоч ця група, очевидно, була швидко зліквідована режимом (дальші числа журналу «Сіяч» до нас не дійшли), але й те, що вона встигла зробити в теорії політики під тоталітарним режимом, є настільки важливим, що було б великою шкодою його не зберегти для дальших теоретичних і практичних пошуків у тому напрямку.

**Видавництво «Українські вісті»**

## РЕДАКЦІЙНА ПРИМІТКА

«Меморандум Демократів...» — це один із найновіших політичних документів, що поширюються шляхом «самвидаву» в Радянському Союзі та цим шляхом опинилися тепер за кордоном. Документ датований днем 5-го грудня 1970 р., тобто — Днем Конституції Радянського Союзу, коли цей документ було надіслано до Верховної Ради СРСР. Документ в основному присвячений детальному критичному розглядові радянської конституції, яку в цьому документі проаналізовано розділ за розділом і стаття за статтею в такому ж порядку, як викладено її офіційний текст. Цілість документу займає 56 сторінок звичайного машинопису. За своїм характером цей документ являє собою фактично виклад конкретної конституційної програми середовища, яке під цим документом підписане назвою — «Демократичний Рух Радянського Союзу». Як такий, цей доку-

мент безпосередньо пов'язаний з іншим документом, що називається «Програма Демократичного Руху Радянського Союзу» та був опублікований в «Українських вістях» минулого року й тоді ж з'явився окремим, першим випуском серії під назвою «Програмові документи демократичного руху в Радянському Союзі» в в-ві «УВ».

При цьому звертаємо увагу на той факт, що на еміграції програмові позиції середовища, яке в СРСР називає себе «Демократичний Рух Радянського Союзу», зустріли неприхильне відношення з двох протилежних сторін. Російські великодержавно-націоналістичні середовища (зокрема — НТС) вважають програму ДРРС за «антиросійську й розчленительську», а українські консервативно-націоналістичні кола (зокрема — ОУН-бандерівці) вважають цю програму за «великодержавно-федералістичну». Також речники легальної опозиції в СРСР та в Українській РСР відмежовуються від цієї програми, як антирадянської й антикомуністичної. Саме тому й цей документ і те середовище в СРСР, яке за ним стоїть, заслуговують на особливу увагу. Зокрема ж заслугове на увагу національно-політична частина документу (див. «Розділ II. Державний устрій»), що спростовує вигадки як про «антиросійський», так і про «великодержавний» характер ДРРС, у чому може переконатися кожен читач, ознайомившись із документом.



# Преамбула

## (ВСТУПНА ЧАСТИНА)

1. Демократи Радянського Союзу, що виклали свої погляди й цілі в «Програмі Демократичного Руху Радянського Союзу», яку схвалено 1969 р., послідовно дотримуючись засади мирної еволюційної демократизації суспільних відносин в країні, склали й спрямовують цей Меморандум до Верховної Ради СРСР — найвищого конституційного органу влади в країні.

2. Демократи вимагають відкритого обговорення Меморандуму на сесії Верховної Ради, забезпечення публікації Меморандуму в пресі, безперешкодного обговорення в колективах та створення комісії для розслідування антиконституційної діяльності керівництва КПРС.

3. Демократи цим Меморандумом стверджують, що керівництво КПРС, використавши народ, як знаряддя, за допомогою якого вирвало владу з рук Тимчасового Уряду, створило в країні свою політичну організацію, яка стала понад усіма державними й громадськими організаціями. Це забезпечило керівництву КПРС необмежену монополію в усіх ділянках і сферах життя країни; тсбто — воно, порушивши першу програму РСДРП та перших установчих декретів радянської влади, що були правною та юридичною основою Радянської влади, а також — порушивши діючу Конституцію 1936 року, незаконно присвоїло собі всю повноту законодавчої, виконавчої й судової влади.

4. Керівництво КПРС, яке узурпувало владу, що за правом належить Радам, тим самим позбавило народ у Радянському Союзі суверенітету.

5. Керівництво КПРС використовує захоплену ним владу виключно в своїх егоїстичних інтересах, безглуздо й злочинно зуживаючи народний потенціал фізичної й інтелектуальної енергії, що приносить громадянам Союзу матеріальні й духовні злидні, безправство, сваволлю, експлуатацію. Через злочинне керівництво КПРС радянське суспільство за 53 роки заплатило

не менше ніж 50 мільйонів людських життів, що їх загублено наслідком кривавої громадянської війни, репресій, голоду, другої світової війни тощо.

6. Демократи не вважають Конституцію 1936 року за досконалу та демократичну. Багато положень Конституції суперечать Першим декретам Радянської влади. Багато статей розділів 2-13 Конституції суперечать імперативним статтям першого розділу про суспільний лад. Демократи не забувають, що Конституція 1936 року була схвалена в період особистої диктатури Сталіна, коли хвиля знищення громадян країни підносилася все вище й вище.

7. Проте, дотримання Конституції 1936 року було б величезним кроком уперед у розвитку суспільних взаємин, розкувало б сили суспільства, сприяло б установленню законности й підвищенню матеріального рівня суспільства.

8. Процес розковування суспільства, його демократизація, а також, як наслідок — підвищення матеріального добробуту, відверне неминучий у противному разі руїний революційний вибух, який визріває через деспотизм керівництва КПРС, та щораз більшу кризу в економіці, в культурі й моралі.

9. Демократи вважають, що обов'язком кожного громадянина є всіляке сприяння відновленню конституційних норм і законности в країні.

10. Громадянський обов'язок кожного депутата, якщо він не хоче вважати себе за ставленника партійної еліти, негайно виступити на захист Конституції, законности та за негайне передання фактичної влади Верховній Раді.

11. Настав час, коли кожний громадянин, незалежно від суспільного й службового становища, мусить подумати про своє місце в суспільстві, про свою роль. Партійні працівники, будучи винуватими в багатьох злочинах проти суспільства, якщо вони не хочуть нести неминучої відповідальности перед суспільством і перед історією, мусять відмовитися від свого реакційного курсу й сприяти всіма своїми силами де-

мократизації суспільства. І це найпевніший шлях загладити свою провину.

12. Демократи не плекають ілюзій щодо долі цього Меморандуму. Еліта буде його замовчувати, як замовчує «Програму ДРРС» та «Основи тактики ДРРС», як замовчує «Демократичний Рух Радянського Союзу». Політика замовчування — знак політичної слабости й непопулярности КПРС. Політичної дискусії бояться лише ті партії, які стали політичними банкрутами.

Керівна партійна еліта боїться за власний добробут. Навіть інспіруючи політичні процеси, воліють проводити їх таємно й закрито. І їм є чого боятись. Міроприємства, декларації, гасла, виступи партійних бонз далекий від політики народ сприймає іронічно. Недарма будь-яке міроприємство партійних інстанцій викликає в народі сотні дотепних анекдотів. Це й є яскравий вияв громадської думки в країні, де відсутні свободи слова, друку, інформації.

13. Координаційна Рада Демократичного Руху Радянського Союзу рекомендує всім демократам та їхнім прихильникам широко розповсюджувати й доводити зміст Меморандуму до широких верств суспільства. Радянське суспільство му- сить знати правду.

14. Меморандум заторкує лише основні принципи порушення Конституції, що змінюють природу й суть конституційних положень; дає короткий аналіз їх, а також характеристику антиконституційности керівництва КПРС; інкримінує, на підставі Конституції та «Закону про карну відповідальність за державні злочини», звинувачення в державних злочинах, які полягають: у незаконному захопленні влади; в антирадянській пропаганді й агітації; в терористичних актах і шкідництві; в організаційній діяльності, спрямованій до здійснення особливо небезпечних державних злочинів; в участі в антирадянській організації; в здійсненні злочинів супроти інших держав трудящих; у порушенні національної та расової рівноправности; в пропаганді війни тощо.

# Основні порушення статей Конституції керівництвом КПСР

## Розділ I

### СУСПІЛЬНИЙ ЛАД

Розділ I Конституції про «Суспільний лад» має імперативний характер щодо решти статей усіх наступних розділів Конституції. Це значить, що зміст статей наступних розділів, суперечний змістові першого розділу, є антиконституційний.

#### Статті 1, 2 й 3

1. Стаття 1 Конституції встановлює: «СРСР є соціалістична держава робітників і селян». Стаття 2 Конституції встановлює: «Політичну основу СРСР становлять Ради депутатів трудящих...». Стаття 3 закріплює всю владу за трудящими міста й села.

Ці перші три статті Конституції разом, доповнюючи одна одну, постулюють (стверджують) засаду повного суверенітету народу, а не окремого класу чи угруповання. Це значить, що державна влада на підставі статей 1, 2 й 3 належить усьому народові без будь-яких обмежень. Повновладність народу гарантується виборними Радами. Найвищим органом влади за ст. 30 Конституції є Верховна Рада СРСР, якій належить виключне право здійснення законодавчої влади (ст. 32 Конституції). Із статей 1, 2 й 3 логічно випливає принцип класової рівноправності трудящих. У цих та в наступних статтях Конституції немає мови ні про які привілеї для якогось класу чи соціальної групи. Влада може належати тільки рівним у правовому відношенні класам. Ці основні юридичні положення статей 1, 2 й 3 Конституції являють собою установчі положення, у відповідності до яких має бути

побудована як сама Конституція, так і вся правова система.

2. Фактично ці основні установчі положення Конституції постійно й повсюдно порушує керівництво КПРС і партійно-бюрократичний апарат.

а) Преамбула «Статуту КПРС», схваленого 31. жовтня 1961 р. недвозначно встановлює, що «КПРС є найвищою формою суспільно-політичної організації, керівною й напрямною силою радянського суспільства».

б) В «Тезах ЦК КПРС до сторіччя з дня народження В. І. Леніна» керівна партійна еліта офіційно констатує: «Спираючись на теорію марксизму-ленінізму та накопичений досвід боротьби, КПРС виробляє політичну лінію, здійснює керівництво масами, економічним, соціально-політичним і духовним життям суспільства, об'єднує, координує й унапрямує діяльність усіх ланок системи управління. Свої завдання партія здійснює як безпосередньо, так і через Ради, державні органи, суспільні організації...».

«Статут КПРС» проголошує КПРС «найвищою формою суспільно-політичної організації, керівною й унапрямуючою силою»; тобто — керівництво КПРС присвоює собі наддержавні функції, а саму партійну систему оголошує такою, що організаційно стоїть понад державною системою країни. Тези ЦК КПРС, цитовані вище, відверто визнають, що керівництво країною, масами, суспільними відносинами, Радами зосереджене в руках КПРС.

Загальновідомо, що найвищою формою суспільно-політичної організації є держава. Всяка приватна чи громадська організація, що проголошує себе «вищою формою суспільно-політичної організації» і претендує на державну владу, претендує на керівництво виборними органами влади, є антиконституційною; бо вона не має представницького характеру, тобто — її не обирають на основі загального рівного виборчого права. Якщо така організація існує і стоїть над конституційними органами, керує країною, то

вона являє собою ніщо інше, як кліку, що узурпувала владу, присвоїла собі функції конституційних органів.

Зі «Статуту КПРС», «Програми КПРС», численних видань і редакцій історії КПРС, постанов з'їздів КПРС та інших загальнодоступних документів слідує, що ЦК КПРС та його апарат:

а) визначає до дрібниць діяльність усіх Рад, виробляє обов'язкові для всіх державних організацій і для всіх громадян директиви в усіх питаннях державного, господарчого, політичного, культурного й суспільного життя;

б) повсюдно підбирає й розставляє виключно свої кадри;

в) контролює виконання всіма установами й організаціями своєї політики й своїх директив;

г) контролює духовне й інтелектуальне життя країни, цензурує науку, літературу, мистецтво;

д) для здійснення своїх планів утримує розвідувальний поліцейський апарат придушення, що використовується для репресій.

Реальні суспільні відносини в країні показують, що керівництво в країні перейшло в руки партійної еліти, яка підмінила собою виборні представницькі органи влади — Ради. Партійна еліта ліквідувала суверенність народу. Все це не приховує й саме керівництво КПРС і це відбито в його офіційних документах. Таке становище свідчить, що в країні брутально порушено суть і дух статей 1, 2 й 3 Конституції 1936 року й тим самим змінено сутність і природу суспільних відносин. Коротше — наша держава не соціалістична, як декларує Конституція, а тоталітарна диктаторська.

3. Рівність класів, що впливає із змісту статей першої, другої і третьої Конституції, не здійснено, а навпаки — соціальну і класову, правову і матеріальну нерівність культивує сама партійна еліта; вона встановила певну градацію класових і соціальних привілеїв для одних і обмеження для інших, більш численних і широких, кіл суспільства. Усе це відбу-

вається не зважаючи на те, що декретом «Про знищення станів і цивільних чинів» від 11. XI. 1917 р. всі станові привілеї й обмеження скасовано. В наслідок цього:

а) Організовано новий правлячий клас партійно-чиновничої еліти, що являє собою за своєю структурою багаточарову піраміду. До її складу входить:

— керівна або вища правляча партійна верхівка, що нараховує всього 15-20 осіб (без родин) і користується необмеженою владою та всіма багатствами країни;

— вища виконавча правляча партійно-чиновнича верства, що займає ключеві позиції в партійному апараті та уряді і нараховує близько ста чоловік (керівники відділів ЦК, міністри і голови держкомітетів ключевих міністерств і комітетів, секретарі республіканських ЦК, голови рад міністрів республік, секретарі обкомів партії тощо). Ця верства перебуває у васальній залежності від керівної верхівки і користується необмеженою владою супроти нижчих інстанцій. Ця верства разом зі своїми родинами поставлена на цілковите державне забезпечення. Для неї здійснено, починаючи від 20-х років, принцип комунізму — «від кожного за здібностями, кожному за потребами»;

— середня правляча верства, яка займає посади в партійному апараті на рівні обкомів, міськомів, райкомів, господарчі посади, місця начальників відділів у міністерствах, керівники главків, чини держбезпеки і міліції, генералітет тощо. Ця верства разом з родинами отримує високу зарплату, основна маса користується щедрими подачками у вигляді додаткових виплат і персональних окладів, користується правом купівлі товарів і харчів у закритій системі торгівлі за низькими цінами, на свята отримує т. зв. «кремлівські пайки», користується поліпшеним медичним обслуговуванням, користується закритими будинками відпочинку, санаторіями,

закритими пляжами, державними дачами, машинами тощо.

— нижча правляча верства найчисельніша — директори підприємств і голови колгоспів, партійний апарат міст і районів, рядові слідчі й оперативні працівники держбезпеки, начальники спецвідділів установ, платна агентура КГБ і міліції, парторги, замполіти військових частин тощо. Ця верства є знаряддям влади ЦК КПРС, його виконавчою частиною і агентурою, що просякла усі ланки суспільства. Цих дрібних васалів підбирають не за інтелектуальною, моральною і діловою познакою, а за політичними якостями, головною з яких є сліпа покора і слідування будь-яким директивам вищих інстанцій. У країні суцільних злиднів і неповноцінної економіки багаточисельність нижчої верстви правлячої еліти не дозволяє забезпечити на високому рівні матеріальні потреби цієї верстви, але все ж вона отримує відносно високу винагороду, премії, путівки, деякі пільгові умови купівлі товарів і харчів та певною мірою використовує службове становище для особистих цілей (машини, отримання комфортабельного житла, послуги).

б) Робітничий клас, за яким правляча еліта демагогічно визнає керівну роль (що суперечить конституційній рівності) диференційована і неоднорідна. Виділилася робітнича аристократія за політичною познакою, яка підготовується дрібними подачками і примушена служити для правлячої еліти статистами в комедії участі робітничого класу в управлінні державою. На партійній мові цих статистів називають активом. Одним з привілеїв активу є можливість безкарно порушувати трудову дисципліну, непродуктивно працювати, займати робітничі місця з підвищеною заробітною платнею і мінімальною витратою праці. Решта, більша частина робітничого класу безправна й її нещадно експлуатують.

в) Селянство в порівнянні з робітничим класом



сом і взагалі в порівнянні з міським населенням перебуває в найгіршому становищі. Селянство — це одна з найнижче оплачуваних верств суспільства; селянство насильно закріплене за місцем проживання і праці (селян позбавлено паспортів і трудових книжок — документів, без яких у Радянському Союзі неможливі свобода пересування і зміна місця праці). Цілий ряд законів і прав не поширено на селянство. Насильницьке закріплення селян за місцем проживання і праці фактично означає повторне закріпачення селян, скасоване в Росії ще 1861-го року.

г) Інтелігенцію партійною елітою не визначається класом, а вважається прошарком, позбавленим самостійної політичної сили, і служницею інших класів. Щоб панувати над інтелігенцією, правляча еліта позбавила інтелігенцію права на інтелектуальну свободу, старанно зруйнувала і руйнує культурні традиції інтелігенції, нерідко навіть шляхом фізичного і духового знищення інтелігенції. Для усунення спадкоємності, дітям інтелігенції штучно обмежено доступ до ВУЗів.

Інженерно-технічна інтелігенція низько оплачувана. За інтелігенцією встановлено посилений політичний і поліцейний нагляд кагебістської та партійної охоранки. Правляча еліта посилено намагається дискредитувати інтелігенцію в очах суспільства за допомогою всіх засобів масової інформації і навіть відкрито нацьковує народ на інтелігенцію з метою відвести незадоволення мас від справжніх винуватців народного лиха. Для створення особистої безпеки правляча еліта масово штампує неписьменну в суспільних справах і питаннях півінтелігенцію. Єдиний привілей інтелігентів полягає в тому, що вони за вияв інтелектуальної свободи, за вільне мислення і об'єктивну критику поганих справ партії отримують більший строк ув'язнення порівняно з робітником або колгоспником (остан-

ніх за політичні виступи судять як несвідомі елементи, що допустилися хуліганства).

Створення і свідоме культивування класової нерівності, штучне роздухування класової боротьби, формальне визнання за робітничим класом керівної ролі, створення нового правлячого класу, який паразитує на суспільстві — усе це є свідомою антиконституційною дією керівництва КПРС з метою утримати в своїх руках владу, незаконно відібрану від Рад і від народу.

### Стаття 4 і 5

Стаття 4 Конституції встановлює економічну основу СРСР, соціалістичну систему господарства і соціалістичну власність на знаряддя і засоби виробництва.

Стаття 5 Конституції уточнює: «Соціалістична власність в Радянському Союзі має або форму державної власності (всенародне добро), або форму кооперативно-колгоспної власності (власність окремих колгоспів, власність кооперативних об'єднань)».

Термін «соціалістичний», так часто повторюваний, навіть для комуністів і елітчиків втратив своє початкове і справжнє значення. Тому нагадуємо, що сенс терміну «соціалістичний» у перекладі на російську мову цілком віддзеркалений словом «общественный», тобто належний громадськості на паритетних товариських засадах. У статті 5 Конституції державну власність розшифровано як «всенародне добро», а кооперативно-колгоспну власність як власність окремих колгоспів або кооперативних об'єднань. Із змісту статей 4 і 5 Конституції виходить, що кожний трудящий, будучи членом радянського суспільства, працюючи на будь-якому соціалістичному підприємстві (якщо власність на засоби і знаряддя виробництва соціалістична, то підприємства можуть бути тільки соціалістичними), є тим самим повноправним розпорядником соціалістичної власності (су-

спільства), тобто повинен мати особисте право впливу на планування і розподіл.

Фактично сталося усунення трудящих від управління громадською власністю. Комуністи не з наївності, а скоріше свідомо, виходять з ленінського теоретичного положення про першу фазу комунізму — соціалізм, де сказано:

»Усі громадяни тут перетворюються у службовців держави, що працюють за наймом. . . Усі громадяни стають службовцями і робітниками одного всенародного державного «синдикату» (Ленін «Держава і революція»).

Кожному ясно, що найманий робітник і службовець — це особа, позбавлена власності на засоби виробництва, і тому примушена продавати свою робочу силу власникам засобів виробництва. Усі громадяни, будучи найманою робочою силою є пролетарями, а не господарями на рівних засадах. Догматичне застосування цього ленінського принципу правлячою елітою позбавило суспільство країни прав, декларованих першими декретами радянської влади, викривило до невпізнання постульовані статтями 4 і 5 Конституції принципи соціалістичної (громадської) власності, перетворило робітників і селян у неїмуций пролетаріат.

Робітники залишилися, як це було і до революції, найманою робочою силою, позбавленою права розпоряджатися виробництвом і розподілом. У країні робочу силу наймають і звільняють за вказівками адміністрації. Колектив підприємства не має права контролю виробництва, права змінити виробничі плани, права встановити рівень винагороди за працю. Робітничий контроль за виробництвом відсутній. Робітників і селян позбавлено навіть елементарного права робітників капіталістичних країн — права на страйк. Єдиний «державний синдикат» монополізував усі права. Промисловість і сільське господарство опинилися під максимально централізованим управлінням керівництва КПРС.

У жовтні 1917 р. робітничий клас пішов за комуністами, бо вони обіцяли:

а) «...встановити робітничий контроль... над виробництвом...» (Звернення Другого Всеросійського з'їзду рад до робітників, солдатів і селян з 7. XI. 1917 р.).

б) «розкріпачення робітників від примх і сваволі капіталістів, бо тепер буде встановлено контроль робітників над заводами і фабриками» (Декларація прав народів Росії з 15. XI. 1917 р.).

в) «Заарештуйте і передайте судові народу кожного, хто посміє шкодити народній справі... справі забезпечення робітничого контролю за виробництвом і розподілом продуктів». (Звернення «До населення»).

г) 1. «В інтересах планомірного регулювання народного господарства в усіх промислових, торговельних, банкових, сільсько-господарських, транспортних, кооперативних, виробничих товариствах та інших підприємствах, що мають найманих робітників або дають працю додому, відтепер буде введено робітничий контроль над виробництвом, купівлею, продажем продуктів і сирих матеріалів, їхнім зберіганням, а також над фінансовою стороною підприємства.

2. Робітничий контроль здійснюють усі робітники даного підприємства через свої виборні установи...» («Положення Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів про робітничий контроль».)

Усі ці звернення виявилися лише принадою. Власність перейшла до рук державного синдикату й є не соціалістичною, а державно-капіталістичною, що суперечить змістові статтей 4-ї та 5-ї Конституції.

## Стаття 7

Стаття 7 Конституції визначає характер і статус колгоспів та кооперативів, встановлюючи тим самим право колгоспів самим розпоряджа-

тися своїм майном і виробництвом. Фактично реальне становище колгоспів виглядає інакше:

а) Колгоспам накидають плани виробництва і розподілу, колгоспи цілковито підлеглі у своїй діяльності райкомам партії та сільгоспвідділам райвиконкомів.

б) Для колгоспів введено т. зв. обов'язкові поставки сільсько-господарських продуктів державі за довільно встановленими низькими цінами. Це значить, що правляча еліта привласнює велику частину доходу колгоспів. Закупівельні державні ціни набагато нижчі ринкових цін і навіть нижчі собівартості сільсько-господарської продукції.

в) Еліта накидає колгоспам своїх ставлеників на посади голів. Це особи, які до впадоби еліті, але здебільшого не мають належних ділових і господарських якостей.

г) Система податків, встановлена для колгоспів, несправедлива і ставить їх у гірше становище, порівняно з радгоспами і промисловими підприємствами. Усе це свідчить про перетворення колгоспів у капіталістичні підприємства, позбавлені самостійності і залежні від еліти. Порушення посилюється введенням примусової праці. Селяни недарма свого часу розшифрували ВКП(б) як «вторсе крепостное право большевиков».

## Стаття 8

Стаття 8 Конституції каже, що землю закріплено за колгоспами у безплатне і безстрокове користування. Фактично:

а) землю свавільно відбирають від колгоспів для будівництва міст, селищ, гребель, військових об'єктів, передають радгоспам;

б) на землю встановлено численні посередні податки, що руйнують і підривають колгоспне виробництво.

Можна констатувати — еліта господарює в селі, як у власній вотчині.

## Стаття 9

Стаття 9 Конституції допускає дрібне приватне господарство одноособових селян і кустарів. Це право повніше відзеркалене в юридичній і правовій основі статті 9 «Декрету про землю» Другого Всеросійського з'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів, де проголошено:

«6. Право користування землею отримують усі громадяни (кожної статі) Російської держави, що бажають сробляти її своєю працею, за допомогою своєї родини або в товаристві. . .

7. Форми користування землею повинні бути цілковито вільними, подвірна, хутірська, громадська, артільна, відповідно до того, як це буде вирішено в окремих селах і селищах».

Керівництво КПРС провело насильницьку колективізацію, за якої відмову від вступу до колгоспу розцінювали як ворожий контрреволюційний акт з усіма наслідками, що випливають з цього — арештом, висилкою, розстрілом. Майно селян, яке вони передали колгоспові, перейшло до рук еліти, а селяни перетворилися в закріпачену робочу силу.

Селяни, які становили величезну більшість населення Росії в 1917 році, підтримали комуністів завдяки «Декретові про землю». Але керівництво КПРС обдурило селян. Розвалене елітою сільське господарство після колективізації досі не може стати на ноги. І компартія, похваляючися своїми успіхами в колгоспному виробництві, одночасно примушена говорити кожні два роки про чергові заходи для виводу колгоспів з чергового глухого кута. Для довідки констатуємо, що 1964 р. із загальної сільськогосподарської продукції в особистому підсобному господарстві селян, робітників і службовців було вироблено: 60% картоплі, 39% овочів, 42% м'яса, 42% молока, 73% яєць тощо («Народне господарство СРСР 1964 року», стор. 252). Якщо не рахувати зернового виробництва, то приватне господарство громадян, що займає менше 1% орних земель країни, виробляє майже поло-

вину сільсько-господарської продукції. Можна твердити, що якби не приватні господарства селян, країна голодувала б. Виходячи з наведених даних, звичайний розрахунок свідчить — якщо дати селянам в приватне користування близько 4% орної землі, то сільсько-господарська продукція подвоїться навіть тоді, якщо колгоспи і радгоспи не вироблятимуть нічого крім зернових.

Демократи вважають, що коментарі до політики керівництва КПРС в галузі сільського господарства зайві. Еліта не забезпечує землею осіб, які бажають вийти з колгоспів, і адміністративно перешкоджає виходів з колгоспу. Наслідки діяльності еліти в галузі сільського господарства — нестача м'яса, масла, яєць, молока, дорожнеча продуктів харчування.

### Стаття 10

Стаття 10 Конституції гарантує право особистої власності на особисте майно: трудові доходи і заощадження, житловий будинок і підсобне хатне господарство, предмети особистого споживання. Це право постійно і повсюдно порушують:

а) мільйони людей адміністративним рішенням партійних органів було відправлено в заслання (в тому числі цілі народи), на Північ, в Сибір, Казахстан, а їхнє майно конфісковано, не повернено назад і не компенсовано досі. Це майно використали середні та нижчі шари правлячої еліти;

б) державні позики розподілювали в примусовому порядку. Це значить, що десятки років кожний громадянин працював протягом року один місяць безплатно. Позики було заморожено на 25 років без згоди тих, хто брав у них участь. Заморожені у позиках мільярди карбованців повинні протягом 25-років подвоїтися з розрахунку 3% прибутку протягом року. Це значить, що населення пограбовано двічі: вна-

слідок заморожування позик і внаслідок невиконання населенню відсотків прибутку;

в) на багато товарів встановлено непрямі податки, що перевищують нормальну вартість у 2, 3 рази, а в окремих випадках у 5-10 разів. Наприклад, завищено ціни на хліб, м'ясо, масло, горілку, тютюнові вироби, тканини, хутра, мотоцикли, легкові автомашины тощо. Усе це — незаконне викачування з населення зароблених грошей;

г) грошова реформа 1947 року, коли обмін основної кількості грошей було зроблено у співвідношенні 1 до 10-х, була прямим грабунком;

г) зростаючі рік-у-рік ціни знижують купівельну спроможність заощаджень населення.

Оскільки в країні економіка планована, відповідальність за обезцінювання грошових заощаджень лягає на органи влади.

## Стаття 11

Стаття 11 Конституції встановлює, що «господарське життя СРСР визначається і спрямовується державним народногосподарським планом в інтересах збільшення суспільного багатства, неухильного піднесення матеріального і культурного рівня трудящих, зміцнення незалежності СРСР і посилення його обороноздатності».

Декларовані положення цієї статті залишаються благими побажаннями:

а) народногосподарські плани керівництво КПРС складає невміло, волюнтаристично, нереально і як правило цих планів ніколи не виконують. Як приклад планування наводимо частину контрольних цифр планів, складених елітою на 1970 рік.



	Показники, ухвалені XXII з'їздом КПРС	Показники, ухвалені XXIII з'їздом КПРС	Показники, ухвалені Пленумом ЦК КПРС в 1969 р.
Електроенергія (млн. кв/г)	900 - 1000	830 - 850	740
Сталь (млн. тонн)	145	124 - 129	115
Нафта (млн. тонн)	390	345 - 355	350
Газ (млн. куб. метрів)	310 - 325	225 - 240	197
Вугілля (млн. тонн)	686 - 700	665 - 675	618
Мінеральні добрива (млн. тонн)	77	62 - 65	57
Синтетичні смоли і пластичні маси (тис. тонн)	5300	2100 - 2300	1630
Штучні і синте- тичні волокна (тис. тонн)	1350	780 - 830	625
Цемент (млн. тонн)	122	100 - 105	95
Взуття шкіряне (млн. пар) і так далі	825	610 - 630	675

Так само змінювали і плани всіх п'ятирічок, яких ніколи не виконували.

Тим, хто цікавиться, що таке комунізм, Козлов, виступаючи на XXII з'їзді, сказав: «Тому, хто хоче знати, що таке комунізм, ми з гордістю можемо сказати: «Читайте програму нашої партії».» Демократи також радять усім уважно прочитати хвалькувату «Програму КПРС» і порівняти її з наслідками, отриманими за 1970 рік. Те саме слід зробити з директивами XXIII з'їзду КПРС.

б) Народногосподарські плани правляча еліта цілком підпорядкувала зовнішній політиці, що дорого коштує. З метою політичної й еконо-

мічної експансії Радянський Союз безплатно або на не вигідних умовах збудував за кордоном 1537 підприємств, зокрема в Китаї 256 — в країні, що тепер є потенційним агресором; двічі повністю озброював Єгипет, веде непотрібну для країни війну в В'єтнамі (що коштує три мільйони доларів на день), постачає зброю до колоній Португалії, озброював Індонезію; допомога Кубі, не рахуючи військової, протягом 1959-1969 рр. становила 10 мільярдів доларів (не карбованців); фінансує компартії капіталістичних країн. І це у той час, коли громадяни власної країни відчувають нестачу в усьому.

в) 1939-1941 років Радянський Союз економічно допомагав гітлерівській Німеччині. Поставлені Німеччині метал, нафта, зерно служили пізніше вбивству наших громадян.

г) Життєвий рівень населення Радянського Союзу залишається найнижчим порівняно з Західною Європою і Сполученими Штатами. Щодо життєвого рівня наша країна займає 17-ге місце в світі. У крамницях черги, що перетворюються в окремих випадках у заворушення (наприклад, події у Караганді 1969 року). Сфера обслуговування цілком занедбана: бракує їдалень, ресторанів, кафе, кравецьких і ремонтних ательє, ремонтних майстерень тощо. Кожний громадянин Радянського Союзу, за підрахунками соціологів, щоденно в середньому витрачає на очікування в чергах від 0,5 години до 1,5 години.

д) Крім кількісної нестачі багатьох товарів широкого споживання, справжнім бичем споживача є низька якість товарів.

е) Населення країни дуже терпить від житлової кризи. У містах скупченість, багато родин живуть у комунальних квартирах, де займають одну кімнату, багато живуть у бараках. Будівництво жител протягом останніх років скорочується. Керівники КПРС урочисто клялися покінчити з нестачею жител до 1970 року. Скупченість і антисанітарні умови сприяють

зростанню психічних та інших захворювань, також падінню моралі.

Скупченість у містах виникає через слабу механізацію та автоматизацію промислових процесів. Поширення виробництва йде за рахунок збільшення кількості робочих рук.

Дії в ділянці планування і здійснення планів керівництва КПРС не відповідають змістові та сенсові статті 11 Конституції.

## Стаття 12

Стаття 12 Конституції визначає, що праця є обов'язком кожного працездатного громадянина і що в СРСР здійснено принцип соціалізму «від кожного за здібністю, кожному — за його працею».

Праця, як обов'язок здібного до праці громадянина, не викликає заперечень. Але керівництво на свій смак тлумачить цю статтю і тому виникли такі порушення, що мають антиконституційні ознаки:

а) Правляча еліта визнає працюючими тільки тих осіб, які зайняті у державному або в колгоспному виробництві. Усіх інших працюючих осіб огульно зараховано до дармоїдів, проти яких видано ряд законів антиконституційного характеру. За цими законами до дармоїдів потрапляють непрацюючі жінки, що мають дітей віком старше 9-ти років, музики, композитори, письменники, які не є членами творчих спілок, некооперовані ремісники, сезонні робітники тощо, тобто особи, що приносять користь суспільству. Внаслідок драконівських законів про дармоїдство суспільству завдається величезної шкоди — воно не отримує багатьох послуг, втрачає талановитих творчих працівників, зазнає шкоди через збільшення злочинності малолітніх, яких виховує вулиця, зазнає втрат у ділянці продуктивності праці через невлаштований домашній побут. Правляча еліта, замість механізації, автоматизації та модерніза-

ції промисловости, підвищує обсяг виробництва за рахунок поголовного притягнення населення до праці в державному секторі (із 10-х працездатних 9,6 працюють у державному секторі). У деяких великих містах, наприклад, у Вільнюсі, місцева партійна влада з благословення еліти ввела обмеження для переходу працюючих з одного підприємства до іншого. Усе це означає вже не моральний зобов'язок працювати, а є примусовою працею, що цілком дико в другій половині ХХ сторіччя. Обіцянки комуністів звільнити трудящих від примусової праці залишилися лише обіцянками і рекламою для комуністичних рухів закордоном. Право на працю, моральний обов'язок жити за рахунок особистої праці не дає права еліті застосовувати примусову працю.

б) Зарахування у дармоїди одного з членів подружжя, якщо другий член працює і погоджується утримувати непрацюючого, а також зарахування у дармоїди осіб, які, не працюючи, живуть на свої власні заощадження або отриману спадщину, є незаконним і суперечить як цивільному праву, так і праву громадян на трудові заощадження та їхнє витрачання за власним розсудом, що впливає із статті 11 Конституції.

Крім того, закони, які визнають дармоїдами осіб, що живуть на свої трудові заощадження або на отриману спадщину, ставлять під сумнів, чи є радянський карбованець еквівалентом витраченої праці. Ці закони ставлять у рівне становище акуратно і чесно працюючого працівника і ледаря, бо їхня винагорода однакова.

в) Заробітна плата рядових робітників, селян та інженерно-технічних працівників мало диференційована і, як правило, для основної маси перебуває у межах від 70-х до 120-х карбованців. Це означає, що зарплата не віддзеркалює фактично витраченої праці та існує зрівнялівка. Отже, порушено слова Конституції «кожному за його працею».

г) Працю інтелігенції та інженерно-технічних працівників оплачують дуже низько — на рівні або часто навіть нижче оплати за фізичну працю, хоча готування до цієї праці вимагає значно більших витрат часу (на 10-13 років) і віддача інтелектуальної праці незрівняно вища порівняно з фізичною працею. Частина інтелігенції примушена працювати через низьку оплату праці не за фахом.

г) Рівень експлуатації робітника становить в середньому 250-350% (у Сполучених Штатах 20-69%). Зростання заробітної плати не встигає за ростом цін.

д) У Радянському Союзі є величезна кількість в'язнів, в тому числі політичних в'язнів (еліта воліє не публікувати цих даних), до яких застосовується примусова праця, оплачувана символічно. Карою є само позбавлення свободи, а не примусова експлуатація. Працю в'язнів треба оплачувати так само, як працю осіб, що перебувають на волі.

е) Величезний контингент осіб займається складанням фіктивних, але хвалебних реляцій, оформленням соцзмагання, секретарствує у парткомітетах, сформлює т. зв. наочну агітацію, виступає на мітингах тощо. Їхню «працю» оплачують якщо не вище, то в кожному разі не нижче інших категорій працівників. Цей контингент, що нараховує кілька мільйонів чоловік, не виробляє жодних матеріальних або духовних цінностей, тобто фактично паразитує на тілі суспільства.

ж) Керівники КПРС, будучи гальмом розвитку суспільства, незаконно отримують матеріальні блага за принципом — кожному за його потребами.

## Розділ II

### ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ

#### Стаття 13

Стаття 13 Конституції декларує, що в «СРСР є союзна держава, створена на основі добровільного об'єднання рівноправних Радянських Соціалістичних Республік».

Стаття 13 Конституції ґрунтується на природньому праві націй на самовизначення. Політико-юридичною базою статті 13-ї є «Декларація прав народів Росії» з 15-го листопада 1917 року, якою проголошено «рівність і суверенність народів Росії» та «право народів Росії на вільне самовизначення».

Визнання права на самовизначення, як це багато разів зазначав Ленін, це не заклик до використання свого права, а лише вираз — у плані національних відносин — демократичности державного ладу (див. «Повне зібрання творів», т. 7, стор. 105 і т. 34, стор. 57-59 та інші). Ця думка була розвинена в листі Леніна до Шаумяна: «Відокремлення — це зовсім не наш план. Відокремлення ми зовсім не проповідуємо. Загалом, ми проти відокремлення. . .» і там же — «Ми в засаді проти федерації, вона послаблює економічний зв'язок, вона непридатний тип для однієї держави. . .»; і ще — «не хочеш відокремлюватися? Тоді пробач, за мене не вирішуй, не думай, що ти маєш право на федерацію».

Взагалі, комуністи доволі любили й люблять поговорити про право на самовизначення без самовизначення. Це показала й історія. Вся ця демагогія послужила основою національної політики комуністів і союзного устрою держави. Під принципом добровільности об'єднання націй в одній державі розуміється згода на це всього народу. Такої згоди народи колоніальної Росії не давали. Навпаки, вони були змушені захищати свою самостійність зі збрєю в руках проти російської Червоної Армії, що здійснила вторгнення в їхні країни. Військовою силою бу-

ли ліквідовані Народні Республіки України, Білорусії, Грузії, Вірменії, Азербайджану в 1919-1921 роках. Польща, Фінляндія, республіки Прибалтики встояли завдяки відважній збройній обороні свого права незалежності. Радянській Росії в ті роки доводилося більше докладати зусиль для повторного захоплення царської спадщини, ніж боротися з інтервенцією 14-ти держав, військові контингенти яких були незначними й особливої ролі не відігравали в громадянській війні колишніх царських колоній. Замість референдуму, підкорені народи зазнали кривавого терору ЧеКа.

1939 року за договором з Німеччиною шляхом спільної агресії було знищено самостійність Польщі. На основі того ж договору з Німеччиною було введено війська в Прибалтійські країни й інспіровано «переворот», під час якого на вулиці міст було введено військові частини Червоної Армії. Причому, введення військ у Прибалтику мотивувалося тим, що ці країни не можуть забезпечити інтернування решток польської армії та дають їм змогу відійти на Захід. Тоді ж було розв'язано ганебну війну з Фінляндією. Країна, що мала менше ніж три мільйони жителів, нібито, напала на 170-мільйонний Радянський Союз. Такого роду загарбницькі дії суперечать «Декларації прав народів Росії». Для ствердження декларованої статтею 13-ю конституції, добровільності вступу в союз України, Білорусії, Грузії, Азербайджану, Вірменії, Литви, Латвії, Естонії, Молдавії, Туви конечно потрібне переведення вільного референдуму. Тільки цим можна відновити історичну справедливість.

Доказом небажання входити в Союз служить збройний опір усіх цих народів у 1918-1921 роках. Треба вказати й на той факт, що після другої світової війни рух збройного опору в Західній Україні, Молдавії, Литві, Латвії й Естонії було повністю придушено щойно на початку 50-х років. Включення Західної України й Західної Білорусії виставляла еліта як справедли-

ве возз'єднання єдинокровних народів в одну цілість. Цим немовби створювався правовий прецедент. Слід запитати, чому ж тоді не поставлено питання про возз'єднання інших єдинокровних народів, наприклад, таджиків (у Союзі 1,47 млн. осіб, в Афганістані 2,77 млн. осіб), казахів (у Союзі 3,93 млн. осіб, у Китаї 0,642 млн. осіб), туркмен (у Союзі 1,1 млн. осіб, в Ірані та в Афганістані 0,815 млн. осіб), азербайджанців (у Союзі 2,97 млн. осіб, в Ірані 3,30 млн. осіб). Примітка: всі дані щодо кількості населення стосуються до стану на 1959 рік. Перелічені народи проживають на своїх прадавніх землях.

За роки існування Радянського Союзу було ліквідовано Абхазьку Радянську Соціалістичну Республіку і Карело-Фінську Радянську Соціалістичну Республіку. Абхазьку 1931-го року, Карело-Фінську 1956-го року. Ліквідація сталася без референдуму, тому її не можна вважати законною. Доказом може служити масовий протест аджарців проти насильної асиміляції, що виявилось зокрема в захопленні ними явочним порядком громадських будівель у Сухумі 1966 року.

Друга частина статті 13-ї суперечить першій частині: за міжнародним правом перелік держав завжди робиться в алфавітному порядку, незалежно від величини й могутності перелічуваних держав. У статті 13 перелік робиться порядком значимости республік, а тому вказує на нерівноправність республік, що входять до Союзу.

#### Стаття 14

Стаття 14 Конституції регламентує компетенцію вищих органів державної влади й органів державного управління. В цій статті компетенції загальносоюзних органів влади охоплюють усі можливі ділянки державного життя, тобто ті, які являють собою ознаки державного суверенітету.

Передача республіками загальносоюзним органам виключного права представництва уряду



СРСР у міжнародних стосунках, установлення загального порядку у взаємовідносинах союзних республік з чужоземними державами, охорони державної безпеки, встановлення господарчих планів, затвердження єдиного бюджету, керування банками, транспортом, устійнення основ законодавства і т. д. — все це є максимальне скорочення суверенітету республік. Цим стаття 14 Конституції суперечить змістові «Декларації прав народів Росії». На подібні обмеження суверенітету можна йти тільки на підставі загальнонародного референдуму в кожній союзній республіці. Доки ж не проведено референдуму — вважати статтю 14 законною — не логічно і не правомірно. Централізація влади й фактично ліквідація суверенітету союзних республік — це наслідок великодержавної політики керівництва КПРС. Воно намагається повністю відновити російську державу в кордонах 1917 року, що знайшло свій відбиток і в «Програмі КПРС». Там зафіксовано реальний процес поступової втрати колишнього значення міжнаціональних кордонів і стирання національних відмінностей, особливо ж мовних відмінностей. Стаття 14 Конституції віддає данину великоросійському шовінізму та національній дискримінації з боку російського керівництва КПРС.

### Стаття 16

Стаття 16 Конституції говорить про конституції союзних республік, що враховують особливості республік та побудовані в повній відповідності до Конституції СРСР.

Аналіз конституцій союзних республік показує, що вони нічим не відрізняються від Конституції СРСР і їхня особливість полягає тільки в переліку назв одиниць адміністративного поділу. В статті 16 наявна логічна суперечність: якщо є повна відповідність, то виключена можливість відмінності, тобто особливостей.

Виходячи з принципу суверенності кожної республіки та її народу, союзні республіки му-

сять самі вирішувати питання про характер і зміст своїх конституцій і не повинні залежати від органів і законів, які уцімлюють їхній суверенітет.

### Стаття 17

Стаття 17 Конституції встановлює за кожною республікою право вільного виходу з СРСР.

Це конституційне право республік на вихід із СРСР не має ніяких реальних гарантій і навіть виключається іншими статтями Конституції: наприклад стаття 14, яка фактично виключає суверенітет союзних республік; а також ст. 20, яка дає, не лише право, але й зобов'язує до скасування будь-якого республіканського закону, що не відповідає загальносоюзному. Отже закон, схвалений союзною республікою про вихід, буде скасовано, як невідповідний до ст. 13 і 14 (бо цим буде порушено структуру союзної держави, вийдуть із-під контролю союзних органів банки й народне господарство і т. д.). Тому ст. 17 є законом, що має лише рекламне значення.

Поліційний апарат еліти переслідує карним порядком роботу, спрямовану не лише на відокремлення союзної республіки, але й роботу чи діяльність, що спрямована на поширення реальних прав союзних республік. Ми знаємо сотні українців, литовців, латишів та естонців, які за такого роду діяльність відбувають ув'язнення на території Російської Федерації. І навпаки — невідомо ні про одну особу шовіністичних поглядів, яку б за уцімлення суверенітету національних республік було б покарано.

Надання реальних, а не паперових, гарантій на право виходу під міжнародним контролем — це конечна передумова для визнання союзних республік суверенними державами.

### Стаття 18

Стаття 18 говорить про право союзної республіки вступати в безпосередні стосунки з чужоземними державами.

Об'єктивно це право обмежене вже статтею 14-ю пункт «а». Тому ні одна республіка не має безпосередніх взаємин з чужоземними державами. Нав'язання республікою зносин з чужоземною державою було б можливим, якби республіка мала право розпоряджатися зовнішньою торгівлею, банками, фінансами, мала право надання й одержування позик і т. д.; тобто те, що обмежене статтею 14-ю. Тому ст. 18 — це скоріше пропагандистське гасло, ніж конституційна норма. Якщо визнати цю статтю дійсно конституційною нормою, то ст. 14 є за своїм змістом антиконституційною. Проте, все ж таки, зносини з чужоземними державами були б конечні хоча б у ділянці науки й культури.

### Стаття 18-б

Стаття 18-б Конституції встановляє, що союзні республіки мають (не можуть мати, а мають) свої військові формування, які, згідно з ст. 60, утворюються Верховною Радою союзної республіки. Згідно з ст. 78 до союзно-республіканських міністерств віднесено міністерство оборони.

Фактично ні одна із союзних республік не має передбачених ст. 18-б своїх національних військових формувань. Навіть ті, які були (в Грузії, Латвії, Естонії), ліквідовано. В республіках нема міністерств оборони. Позбавлення республік своїх військових формувань — це позбавлення суверенітету, бо наявність своєї національної армії — гарантія суверенності держави.

### Стаття 21

Стаття 21 Конституції встановлює єдине союзне громадянство. Встановлення єдиного союзного громадянства виявилася вигідним інститутом для великодержавного шовінізму. Росіяни, не стримувані обмежувальними законами, поселяються в найбагатших та найкультурніших районах країни. Колонізуючи місцевості, росіяни повністю зберігають свою мову й культуру, асимілюють місцеве населення, якому загрожує в

багатьох місцях етнічне зникнення. На 1959 рік наслідки асиміляції деяких народів наступні: 12,3% українців, 15,8% білорусів, 21,9% мордві, 38,1% башкир і т. д.

1959 р. росіян було на Україні 7,09 млн. осіб, у Казахстані — 3,9 млн. осіб, у Білорусії — 0,65 млн. осіб, в Узбекистані — 1,0 млн. осіб, у Латвії — 0,55 млн. осіб і т.д. Спостереження показують, що наявність чужородного зайшлого елемента понад 20% є небезпечна для місцевого населення, особливо в республіках, де природний приріст місцевого населення низький, наприклад, у Латвії й Естонії. Для довідки подаємо: з неросіян не назвали другою рідною мовою російську всього 0,2%. Ці цифри показують процес русифікації, що її прикриває ст. 21 Конституції. Не тяжко зрозуміти, кому вигідна ця стаття.

### Розділ III

#### Статті 30, 31 і 32

Стаття 30 Конституції говорить: «Найвищим органом державної влади СРСР є Верховна Рада». Стаття 31 установлює компетенцію Верховної Ради, а стаття 32 резюмує: «Законодатна влада СРСР здійснюється виключно Верховною Радою СРСР».

Усі три статті мають імперативний характер і основані на статтях 1, 2 й 3 Конституції. Повноваження Верховної Ради за Конституцією в законодатній ділянці універсальні і ніякі інші органи чи організації не наділені цими повноваженнями. Протягом усього часу існування радянської держави керівництво КПРС проводило антиконституційну політику так званого «злиття партійних і радянських верхів». Партійна еліта заявляє, що система представничого управління неспроможна та що управління, яке представляє все населення, є неефективним. Партійні верхи виправдовують застосування партійного керівництва складністю політичних, економічних, соціальних, національних та ін-

ших проблем, які стоять перед суспільством. Керівництво комуністів, демагогічно заявляючи про керівну роль робітничого класу, в своїх «теоретичних» працях грає змістом термінів «керувати» й «управляти». Будучи зацікавленим в утриманні влади в своїх руках, воно будує надуману теорію про різницю між владою, керівництвом і управлінням країною. За Леніним виходить: «Панування робітничого класу в Конституції полягає у власності та в тому, що саме ми рухаємо справу; управління — це інша справа ...Щоб управляти, треба мати людей, які вміють управляти. . . і через те, що даний клас є передовим класом, він не стає відразу здібним до управління. . . Для управління, для державного порядкування ми мусимо мати людей. . .» (Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 222). Цими людьми вважають себе керівники КПРС.

Верхами в радянській системі державних органів за Конституцією є Верховна Рада та її Президія. Щодо Уряду, то він за статтею 65 Конституції підзвітний Верховній Раді. Інших верхів за Конституцією не передбачено. ЦК КПРС не наділений ніякими законодавчими правами. Не зважаючи на це, Політбюро ЦК КПРС видає обов'язкові для всіх директиви, постанови, циркуляри в усіх питаннях життя. Часте й звичайне явище — членів Уряду, Президії Верховної Ради викликають до Політбюро для звітів, там же вирішуються питання заміщення посад. Простіше — милують і карають усіх відповідальних працівників держапарату в Політбюро ЦК КПРС.

Всі дії в історії СРСР партійна еліта приписує собі чи в ліпшому випадкові всій партії, але обов'язково підкреслює «мудре керівництво вождя або Політбюро». В важливих державних документах підписи ставлять у наступному порядку: «ЦК КПРС, Верховна Рада, Рада Міністрів», хоча такими повноваженнями ЦК КПРС, згідно з Конституцією, не наділений. Хрестоматійними стали вирази: «Партія й Уряд», «З ленінським

ЦК на чолі». Навіть міжнародні договори з рядом країн підписують у першу чергу представники ЦК КПРС, хоча таких повноважень Конституція йому не надає. Ці численні документи партійних органів показують, що фактично країною керує не представничий орган, а партійний — Політбюро ЦК КПРС.

Де-факто — наслідком захоплення влади керівництвом КПРС держава має форму не соціалістичну, а партійну.

Тому Уряд призначається від Політбюро ЦК КПРС. Сталося усунення від влади конституційного органу — Верховної Ради. Верховна Рада перетворилася в реєстраційну канцелярію ЦК КПРС, вона позбавлена фактичної влади. Не дивно, що сесії Верховної Ради нагадують скоріше ритуальний молебень, а не діловий законодавчий форум. Сесії Верховної Ради короткі й відбуваються рідко, що також свідчать про їхню неділовість. Зміст промов депутатів складається з неминучих традиційних вихвалювань мудрости ЦК КПРС, партії, героїзму трудящих, монолітності навколо партії й ЦК. Після того мовиться кілька фраз про те, що на місцях трапляються окремі випадки недбалства, з якими треба покінчити. Промова депутата закінчується запевненнями в відданості заповітам партії і висловами влячності на адресу керівництва партії за щасливе життя народу. Представничий орган перетворився в театр маріонеток, що його режисером є керівництво компартії. В країні відбувалися масові репресії, зростали тюрми й табори, мільйони людей розстрілювано чи приречено на смерть у тюрмах, таборах, на етапах, країну руйнувало «мудре керівництво» вождів партії, країна голодувала, мільйони вмирали від голоду, промисловість відставала, в країні не вистачало найнеобхідніших товарів, житла, терпіла провали зовнішня політика і т. д., а депутати на кожній сесії відтарабанювали за папірцями хвалебні та вірнопідданські промови. Елементарний аналіз промов депутатів показує, що

це промови не незалежних вибранців народу, що долю країни вирішують не вони, що законодавствують не вони. За сотні й тисячі промахів, провалів і прямих злочинів урядові ще ні разу не було висловлено недовір'я. В уряді сидять ті ж самі, хто був там і десять, і двадцять років тому.

Викладене вище показує, що керівництво КПРС здійснило захоплення влади, яка юридично належить Верховній Раді — дія, що за своїми ознаками підпадає під карну відповідальність за державні злочини.

### **Стаття 48**

Стаття 48 Конституції каже, що Президія Верховної Ради підзвітна Верховній Раді. Фактично Президія Верховної Ради підзвітна Політбюро ЦК КПРС. Про це свідчать хоча б підписи під численними опублікованими документами, де Президія Верховної Ради СРСР завжди скромно задовольняється другим місцем після ЦК КПРС.

### **Стаття 49**

Стаття 49 Конституції визначає компетенцію Президії Верховної Ради. Фактично Президія Верховної Ради не використовує своїх конституційних прав: вона скликає сесії за рішенням Політбюро, жодного разу не провела референдуму, хоча настирлива конечність у цьому неодноразово існувала, вона не призначає і не змінює вище командування збройних сил тощо.

### **Стаття 50**

Стаття 50 Конституції передбачає заснування палатами Верховної Ради мандатних комісій, які вирішують питання призначення повноважень депутатів.

Не зважаючи на те, що вибори депутатів являють собою пародію на вибори, наслідки виборів фальсифікують і це відомо членам ман-

датної комісії, але не було жодного випадку касації виборів депутата.

### **Стаття 51**

Стаття 51 Конституції передбачає право Верховної Ради призначати слідчі та ревізійні комісії щодо будь-якого питання. Досі Верховна Рада не призначила комісії для розслідування масових репресій періоду сталінської диктатури, комісії для розслідування порушень прав особи, комісії для розслідування причин невиконання державних планів розвитку народного господарства тощо. Так зв. викриття «культу особи» проводило і розслідувало саме керівництво партії, винне у злочинах проти радянського суспільства.

### **Стаття 56**

Стаття 56 Конституції каже, що Верховна Рада створює уряд СРСР. В дійсності ж уряд створюють на підставі рішення ЦК КПРС. (Дивись пункт 35 «Статуту КПРС»).

## **Розділи IV, V, VI, VII і VIII**

Статті розділів IV- VIII Конституції порушують наслідком явищ, згаданих у тексті, які торкаються розділів I-III Конституції.

## **Розділ IX**

### **СУД І ПРОКУРАТУРА**

Суд і прокуратура досі керуються такою невизначеною категорією, як «соціалістична або революційна правосвідомість». Знищення двадцяти мільйонів або двадцять одного мільйона ні в чому невинних громадян країни було обгрунтоване саме революційною правосвідомістю. Лише незначну частину репресованих реабілітовано. Решту органи правосуддя забули.

Покарання за репресії зазнали кілька осіб — Берія, Абакумов тощо, причому їх судили теж



по-сталінськи — коротким, боягузливим і швидким судом. Ініціатори репресій: виконавці, кати, доносчики, фіскали, на яких кроз мільйонів людей, живуть, займають посади, їх вважають шанованими громадянами. Їхні імена відомі органам правосуддя і прокуратури. Від колишніх незаконно репресованих, від їхніх родин органи правосуддя не приймають заяв про порушення судового переслідування проти авторів брехливих доносів, проти катів, ініціаторів репресій, вбивць, хоча згідно з існуючим законодавством суди і прокуратура зобов'язані це робити. Не притягнуто до відповідальности убивць або ініціаторів убивств таких відомих діячів компартії як Кіров, Орджонікідзе, Чубар, Косіор, Рудзутак, Постишев, Ейхе, Вознесенський, Куйбишев, Менжинський тощо.

Досі перебувають на волі організатори кривавих репресій Молотов, Каганович та інші. Ворошилову віддали шану, як герсеві, хоча його вина перед народом — величезна. І причина непереслідування винуватців та виконавців репресій полягає в тому, що й тепер у складі керівництва перебувають прибічники Сталіна. Це підтверджує антиконституційний розгул нових інспірованих процесів у політичних справах. Особам, що виступають проти порушення Конституції, проти незаконного засилля сталінського керівництва КПРС, інкримінують надуману партійною елітою антирадянську діяльність. Партійне керівництво односторонньо отожднює себе з радянською владою, смертельно боючись втратити свої посади, що стоять над законом. Незаконно проведено тисячі процесів, в тому числі над Літвіновим та його друзями, Данієлем, Синявським, Гінзбургом, Буковським, Горбаневською, Григоренком, Яхимовичем, Гендлером, Павленковим, Гершуні, Караванським, Чорноволом і так далі. Політичні процеси проводять закрито. Обвинувачених вивозять до інших міст, як наприклад Амальрика, Піменова, Григоренка. Процес проти виявленої партійною

охранкою частини членів «Союзу боротьби за політичні права» на чолі з Гавриловим у Прибалтиці, було оточено глибокою таємницею. Процес провів весною 70-го року військовий трибунал Балтійського флоту. Стало звичним явищем ув'язнення психічно здорових людей у закритих психіатричних лікарнях з метою створити можливості їхнього духовного або фізичного знищення.

### **Стаття 111**

Стаття 111 Конституції гарантує відкритий розгляд справ в усіх судах. Це положення грубо порушують при проведенні політичних процесів. Розгляд справ ведуть за закритими дверима або при публіці, що складається із спеціально підбраного контингенту «активістів» і пересядягнених агентів КГБ. Громадськість і навіть родичів не допускають на такі процеси. Оборону політичних обвинувачених зводять нанівець через залежність адвокатів від партійної адміністрації. Активного оборонця, який об'єктивно викриває суть справи, усувають від участі у судових процесах і піддають різним утискам, а в окремих випадках оборонці самі стають обвинуваченими. Від оборонця, який бере участь у політичному процесі, вимагають спеціального дозволу, який оформляє КГБ. Це означає, що оборонець фактично є ставлеником і агентом обвинувачення. Оборона в політичних і не лише в політичних процесах безправна, зводиться лише до того, щоб зберегти форму і не може вплинути на рішення суду.

### **Стаття 112**

Стаття 112 Конституції каже, що «судді незалежні і підлягають тільки законам». Насправді судді залежать від партійних органів. Залежність суддів полягає в існуючій системі заміщення судових посад, в особистій приналежності до КПРС, у можливості адміністративного усунення судді. Суддя, який непідко-

рився вказівкам обвинувача, негайно втрачає можливість бути суддею і взагалі юристом, а це означає, що йому доведеться у зрілому віці змінити професію. Тому судді, не відважуючись втратити особистий матеріальний добробут і службове становище, слідують усім вказівкам обвинувачення, а зовсім не закону. Звичним явищем у судах при політичних процесах стало явно неправильне застосування закону, що полягає у:

а) свідомому незастосуванні закону, який належить застосувати;

б) у свідомо неправильному тлумаченні закону;

в) у свідомому застосуванні закону, який не належить застосувати.

Так, наприклад, за летючки, скеровані проти антиконституційних дій партійної еліти, інкримінують пропаганду й агітацію проти радянської влади, хоча летючки ніколи не містять антирадянської пропаганди й агітації. За політичні мирні демонстрації судять як за злісне хуліганство. За складання, читання і поширення «Самвидаву» судять як за наклеп на радянський лад, хоча неупереджений аналіз матеріалів «Самвидаву» показує наявність об'єктивної критики незаконної діяльності партійної еліти.

Суди легко дають згоду на признання психічно здорових людей душевнохворими. Одночасно суди не порушують питання про незаконні дії партійного керівництва, про порушення конституційних норм з боку КГБ, партійної еліти, прокуратури.

На совісті народних суддів мільйони незаконних вироків, мільйони звічених людських життів, мільйони незаконно розстріляних і закатованих у таборах. Суд у країні з органу правосуддя перетворено в орган партійного насильства і несправедливості.

## Статті 113-117

Статті 113-117 Конституції стосуються структури й організації Прокуратури.

Прокуратура цілком перебуває в руках партійного керівництва і служить не інстанцією нагляду за точним виконанням законів, а інститутом збереження влади партійного керівництва.

## Розділ 10

### ОСНОВНІ ПРАВА Й ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН

Основні права й обов'язки громадян СРСР, декларовані статтями 118-133 Конституції, є юридично визначеними щодо всіх інших прав і обов'язків громадян, тобто є конституційними правами, а отже їх треба всебічно врахувати насамперед у карно-процесуальних кодексах, у карних кодексах, у кодексах про працю, шлюб тощо. Але багато статей карно-процесуальних кодексів, карних кодексів просто суперечать основним конституційним правам громадян і громадян притягають до карної відповідальності саме за спроби скористуватися своїми конституційними правами.

### Стаття 118

Стаття 118 Конституції декларує право громадян на працю. Антиконституційні явища в ділянці права на працю описано при розгляді статті 12 Конституції.

### Стаття 119

Стаття 119 Конституції декларує право громадян на відпочинок і встановлює відповідні гарантії.

1. Через низьку оплату праці багатьом категоріям працівників доводиться працювати за сумісництвом і їхній робочий день подовжується до 13-14 годин на добу. Кількість громадян, що працюють за сумісництвом, становить

5-6% усього зайнятого населення. Наявне використання економічної залежності для додаткової експлуатації.

2. Масове поширення отримали дозволені і приховані понаднормові робочі години.

3. Застосовують різного роду несплачувану додаткову працю у вигляді суботників, недільників.

4. Багато категорій працівників, особливо інженерно-технічних працівників, затримують після робочого часу на зборах, диспетчерських нарадах, планерках тощо. Обов'язкова участь громадян у демонстраціях, мітингах та інших показових заходах, які здійснює партійний апарат.

5. Під час збиральних кампаній міське населення примусово вивозять на працю до колгоспів під виглядом шефської допомоги.

6. Тривалість робочого дня селянина досягає влітку 12-14 годин, взимку 8 годин. Отже, кількість робочого часу селянина значно вища, ніж міського населення. Це ще раз підкреслює нерівноправність сільського мешканця з городянином, що протирічить принципам соціалізму.

Колгоспники після праці в колгоспі повинні вкладати багато праці в особисте господарство, інакше їм загрожує голодне існування через низьку оплату їхньої праці. Колгоспники тепер виробляють у своїх особистих господарствах половину молока, м'яса, картоплі, овочів, що їх виробляють у країні. Це виробництво забезпечують за рахунок часу відпочинку селян.

7. Різні категорії працівників користуються різними щодо тривалості відпустками. Звичайна відпустка для робітника 15-18 робочих днів, що згідно з науковими даними не забезпечує регенерації людського організму. Недивно, що в країні так багато хворих, в тому числі хронічно хворих.

8. Спорт у країні в основному перетворився у професійний. Спортзали, басейни, спортмайданчики і спортінвентар широко доступні ли-

ше для тих, хто є для спорту перспективним. Багато видів спорту, як, наприклад, вітрильний, гребня, теніс, кінний приступні виключно професіоналам або еліті. Спорт культивують як видовищний захід, що приносить прибуток. Культивують масового глядача, т. зв. «уболівальника» з розрахунку, що велика кількість осіб відвертатиметься від соціальних і політичних проблем.

9. Сітка санаторіїв, будинків відпочинку, пансіонатів, готелів мала, а ті що є, не комфортабельні, тісні, людям доводиться жити в умовах, коли в одній кімнаті перебувають від трьох до вісьмох чоловік, що, звичайно не сприяє нормальнsmу відпочинкові. І одночасно кращі місцевості та пляжі зайнято численними санаторіями, будинками відпочинку, дачами сучасного типу і комфортабельности, що належать середнім та вищим верствам партійної еліти.

Із перерахованого видно, що право на відпочинок не однакове для різних класів та соціальних груп.

## Стаття 120

Стаття 120 Конституції встановлює право громадян на соціальне забезпечення на схилі віку, у випадку втрати працездатности та хвороби.

1. Прожитковим мінімумом в СРСР можна вважати мінімально дозволєну заробітну плату розміром 70 карбованців. Пенсійне забезпечення у країні глибоко диференційоване. Багато пенсіонерів з різних причин стримують пенсії розміром 12, 15, 20, 30 карбованців, що значно нижче офіційного прожиткового мінімуму. Це ставить пенсіонерів у залежність від їхніх родичів. Дуже багато пенсіонерів примушені йти на працю на підприємства або замінити у родинах своїх дітей та онуків няньок і хатніх робітниць.

2. Соціальне забезпечення за хворобою не однакове і залежить від стажу праці, що не-

справедливо, бо потреби 20-річної людини не менші, ніж людини похилого віку.

3. У зв'язку зі зростанням цін реальна величина пенсії знижується, що відчутно знижує життєвий рівень пенсіонерів.

4. Соціальне страхування значною мірою забезпечено не державою, а профспілковими внесками і платежами підприємств, що беруть ці суми із прибутків, які можна було б виплачувати у вигляді премій робітникам підприємств.

5. Медичну допомогу дають усім і безкоштовно, що стосується обслуговування хворих медичним персоналом, лікарями і поліклініками. Одочасно хворі примушені платити за ліки, що при серйозних захворюваннях становить значні суми, які дошкульно обтяжують бюджет низькооплачуваних осіб.

6. Для партійної еліти існують поліклініки, аптеки, лікарні закритого типу з кращим обслуговуванням, сучасним устаткуванням і найновішими ліками та лікувальними препаратами, з висококваліфікованим медичним персоналом. Медична допомога для решти населення нижчої якості. Кожний лікар поліклініки примушений протягом робочого дня прийняти не менше 30-45 хворих, поставити діагноз, виписати рецепти. Щоб потрапити до фахівців, хворим часто доводиться очікувати черги протягом тижнів і навіть місяців. У поліклініках черги. Щоб потрапити до лікарні, доводиться очікувати довгий час своєї черги, якщо хвороба не загрожує смертю. Для лікування зубів черги становлять 2-4 місяці.

7. Курортне лікування далеко не високої якості. Не вистачає медичного персоналу і часто елементарної зручності, слабе харчування, палати переповнені. Для партійної еліти є чудові санаторії з прекрасним медичним обслуговуванням, добрим харчуванням, зручностями, окремими палатами на 1-2 особи.

## Стаття 121

Стаття 121 Конституції декларує право громадян на освіту.

1. Право на освіту не забезпечене. Забезпечене лише право на навчання і то з певними обмеженнями.

У декреті від 28. жовтня 1917 року, підписаному Луначарським, підкреслено відмінність між навчанням і освітою:

«Навчання — це передача готових знань вчителем учневі. Освіта — це творчий процес». Усі середні школи, технікуми, ВУЗи країни працюють за принципом навчання. В учбових закладах не вчать самостійному мисленню. ВУЗи нагадують бурси минулого століття, а студенти — школярів. Учням підносять готові думки, здобрені догмами. Відступ від догм заборонено. Навчання скероване на одностороннє вбивання у свідомість ортодоксальних догматичних положень. Усі суспільні науки зведено до механічного конгломерату висловлювань або праць теоретиків марксизму. Філософію, історію вивчають за фальсифікованими підручниками без доступу до першоджерел. У бібліотеках небажані книжки перебувають у закритих фондах, неприступних для звичайного смертного. Хіба не дико, що студенти знають — був Тимчасовий уряд, але їм невідомо, що було оголошено республіку тощо.

У викладанні технічних наук панує схоластика, що зумовлює технічне відставання країни. Досить згадати недавні утиски проти генетики, кібернетики, боротьбу з космополітизмом, панування лисенківців і цілий ряд подібних явищ, що гальмували прогрес науки, техніки, культури.

2. Стипендії у ВУЗах і технікумах малі і у два-три рази нижчі офіційного прожиткового мінімуму. Це означає, що багато осіб без допомоги батьків не можуть використати право на навчання. Той, хто живе лише на стипендію, виходить з ВУЗу з підірваним здоров'ям.

3. Прийняття до ВУЗів здійснюють за дифе-



ренційованою системою й особиста підготовка абітурієнта не завжди відіграє головну роль. Враховують стаж виробничої праці, партійність, особисту лояльність, національність, соціальне походження. Наприклад, до деяких ВУЗів євреїв взагалі не приймають, до інших ВУЗів для євреїв встановлено тривідсоткову норму, у деяких ВУЗах встановлено 20-відсоткову норму для осіб із родин інтелігентів. Перевагою при рівних знаннях при вступі до ВУЗу користуються особи робітничого походження, що мають стаж праці, члени партії та комсомолу, спортсмени, ідейно не небезпечні для еліти. Не приймають до ВУЗів осіб, підозрілих щодо їхніх ідейних поглядів, віруючих, нерідко осіб, що походять з родин політично репресованих тсщо.

4. Студентів, які виявили самостійне мислення, відмінне від офіційного, примушують покаятися або виключають із ВУЗу за «поведінку, не гідну звання радянського студента».

5. Університети і інститути не мають обіцяної першими декретами Радянської влади автономії.

6. КГБ засилає до ВУЗів свою агентуру, що слідкує за лояльністю і благонадійністю студентів.

7. Замість гуманізму, вільного мислення, студентам посилено прищеплюють догматизм, плазування перед партійними авторитетами, культивують ненависть до інакомислячих, покірність перед елітою, зговірливість, відданість будь-якому безглузду, якщо воно походить від тих, хто тримає в руках владу.

## Стаття 122

Стаття 122 Конституції надає жінці рівні права з чоловіком в усіх ділянках суспільних відносин. Але широко рекламована рівність жінки з чоловіком фактично залишається нездійсненою.

1. Показовим є склад Президії Верховної Ради. У Президії із 36-х місць жінки займають

лише три місяці. У числі 91-го міністра Радянського Союзу є лише одна жінка.

2. У Радянському Союзі різко розмежовано чоловічі та жіночі професії. Останні оплачують гірше. Оплата вчителів, лікарів, виховательок, бухгалтерів, продавщиць, машиністок значно нижча середньої зарплатні. Це стосується також професій фізичної праці. У промисловості жінки в основному зайняті низькокваліфікованою працею — на конвеєрах, підсобній праці, що зумовлює низький заробіток.

3. Крім праці на підприємстві, жінка примушена займатися хатньою працею, через що тривалість робочого дня жінки досягає 13-х - 14-х годин. Сфера обслуговування — їдальні, фабрики кухні, кравецькі ательє існують у недостатній кількості, їх не вистачає, щоб обслужити 50% населення. У крамницях завжди черги. Доставка харчів додому практично нема. Кухонно-побутова техніка перебуває на рівні далеко не сучасному. Величезної шкоди суспільству завдає відсутність можливості найняти хатню робітницю. Жінки — учені, лікарі, педагоги, інженери примушені самі займатися хатнім господарством, стояти в чергах, а тому в них практично не залишається часу на ознайомлення із сучасним рівнем науки, техніки, педагогіки, що породжує відставання і низьку кваліфікацію як фахівців.

4. Кількість ясел, дитячих садків недостатня. Понад 50% дітей не можна примістити до ясел або дитячих садків.

### Стаття 123

У статті 123 Конституції знаходить своє закріплення расова і національна рівноправність громадян СРСР.

1. Національне питання залишається нерозв'язаним.

2. У країні відкрито культивують і заохочують російський великодержавний шовінізм. Серед 120-х народів, які населяють країну, лише

російський народ стримує в усіх офіційних виступах назву «великого народу», «старшого брата народів», «першого серед рівних» тощо, його називають народом, що посідає особливі якості та якісні переваги. Сам російський народ, вихований у душі шовінізму, не стає від цього щасливим: він зазнає невинуватих жертв і втрат, стає ніби наймитом еліти, яка хитро маскує свій колоніалізм під патріотизм.

3. Широко розхвалюють колоніальні захоплення Росії. Російських военачальників, дипломатів, царів, які приєднували до Росії нові землі і топили в крові національні рухи, комуністична історіографія проголосила національними героями. Захист своєї національної незалежності поляками, грузинами, українцями шовіністи називають зрадою, а національні рухи — буржуазним націоналізмом.

4. Доведено, що ЦК КПРС — це понадверховний орган влади. Усі союзні республіки мають свої центральні комітети, крім Російської РФСР. Компартія Росії підлягає прямо загальносоюзному ЦК. У Росії не буває з'їздів партії, а лише обласні конференції, тобто російські області прирівняно до національних республік.

5. Усі основні посади в Раді Міністрів СРСР зайнято росіянами.

6. У союзних республіках є дві державні мови — російська і національна. Але російські чиновники і російське населення не знають національної мови республіки, в якій проживають.

7. Неросійські національності зазнають русифікації. За даними перепису 1959 р. 10 млн. чоловік неросійських національностей назвали російську мову своєю рідною мовою. Русифіковано 4,58 млн. українців, 1,25 млн. білорусів тощо.

8. Правляча партійна еліта, висунувши лжеаксіому — після перемоги соціалізму класова боротьба буде загострюватися — під виглядом боротьби з куркульством і націоналізмом без суду і слідства вивезла до східних і північних районів країни не менше 5 млн. українців, бли-

зько 600 000 білорусів, десятки тисяч молдаван, литовців, латишів, естонців. Лише незначна частина висланих одержала можливість повернутися на батьківщину.

9. Національної дискримінації зазнали цілі народи: їх повністю вислали з етнічних кордонів, позбавили майна і громадянських прав. Вислано корейців з Далекого Сходу — 400 000 чоловік, німців Поволжя — близько 2-х млн. чоловік, кримських татар — 500 000 чоловік. Ці народи досі не отримали права повернутися на батьківщину. Героїчний рух кримських татар за повернення на батьківщину КГБ переслідуює. Тисячі татар кинуті до тюрем і таборів. Вислано і повернено лише 50% чеченців, інгушів, калмиків, карачаївців, балкарів, греків.

10. Не існує національно-культурної автономії для компактно проживаючих поза своїми національними республіками українців, білорусів і так далі. Їм заборонено організовувати національні школи, товариства, клуби, бібліотеки, земляцтва, видавати газети і журнали рідними мовами. У Російській Федерації є 3 300 000 українців, 884 000 білорусів, у Казахстані — 762 000 українців, 107 000 білорусів тощо.

11. Для 1,6 млн. німців Поволжя видають тільки одну районну газету накладом 2 900 примірників, для 313 000 корейців у Середній Азії існує одна газета накладом 4 500 примірників тощо.

Зовсім нема періодичних видань для болгар (324 300 чоловік), для румунів (106 400 чоловік), гагаузів (123 800 чоловік), циганів (132 000 чоловік), євреїв (2 260 000 чоловік) тощо.

12. Греків, турків, іранців, китайців, фінів позбавлено права отримувати газети і журнали із своїх метрополій.

13. Викладання в ВУЗах союзних республік в основному ведеться російською мовою.

14. Введено примусове, а не добровільне вивчення російської мови в неросійських школах і під час служби в армії.

Для росіян вивчення національної мови не обов'язкове. У російських школах в автономних республіках національної мови взагалі не викладають.

15. Майже все діловодство в усіх республіках в установах і на підприємствах ведуть російською мовою.

16. Антисемітизм процвітає... Цілком відсутні єврейські школи, бібліотеки, культурні товариства, друковані видання на ідіш, хоча 1928 року цією мовою виходили три щоденні газети, 20 щотижневих і щомісячних журналів. 1927 року було видано мовою ідіш 294 найменування книг. 1928 року євреї мали 39 професійних шкіл, 617 початкових і семирічних шкіл, сім педагогічних шкіл. Існує циркуляр, що рекомендує не висувати євреїв на керівну працю.

### Стаття 124

Стаття 124 Конституції встановлює відокремлення церкви від держави і гарантує свободу виконання релігійних культів.

1. Свободу виконання культів обмежує влада.

2. Будинки церков, мечетів, костелів, кірк, молитовень і предмети культу відібрано від релігійних громад і вони становлять власність держави. Десятки тисяч храмів православних, католицьких, мусулманських закрито, їх руйнують. Перлина серед мечетів, пам'ятник світового значення, мечеть у Євпаторії стоїть з виломаними вікнами, дверима, дах протікає, внутрішнє влаштування цілковито зруйновано, підлога запаскуджена екскрементами. У подібному стані перебувають тисячі храмів, які закриті партійним апаратом.

3. Церкву контролює держава. Це означає, що православна церква стала цезаропапистською.

4. Окремі релігійні течії загнано в підпілля.

5. Діячів церкви і священнослужителів пере-

слідують. Літератури релігійного змісту майже не видають, а за її поширення переслідують.

6. Кожного року під різними приводами закривають храми.

7. Органи КГБ складають списки активно віруючих.

8. На церкви накладено великий податок. Прибутки церкви складаються з пожертв віруючих, отже еліта встановила податок на свободу совісті.

9. Свобода антирелігійної пропаганди перетворилася у свободу утисків прав віруючих і наклеп на віруючих. Керівництво партії до фанатизму не терпить віри. Партія проповідує і культивує ображення почуттів віруючих та втручання до їхніх справ.

### Стаття 125

Стаття 125 Конституції гарантує відповідно до інтересів трудящих і з метою зміцнення соціалістичного ладу свободу слова, свободу преси, свободу зборів і мітингів, свободу вуличних процесій та демонстрацій.

1. Без цих свобод не може бути повноправності громадян. Але вся історія панування керівництва компартії — це цілковита відсутність цих свобод.

2. Марксизм в інтерпретації ідеологів сталінської виучки підносить свободу особи як «пізнану необхідність» і вміння діяти згідно з волюнтаристичними концепціями партійної еліти. Вираз «в інтересах трудящих» на практиці означає «в інтересах партійної еліти». Вираз «з метою зміцнення соціалістичного ладу» на практиці означає «з метою зміцнення феодально-промислового тоталітарного режиму».

3. Усі громадяни Радянського Союзу є трудящими. Природньо, що будь-який виступ трудячого, який заторкує суспільні і політичні питання у формі промови, бесіди, видання статті, наукової праці, літературного твору, організа-

ція демонстрацій, зборів — це дії в інтересах трудящих. Ніхто не знає краще потреб народу, ніж він сам і його представники. Кожний громадянин «говорить про те, що в нього болить». І це його право. Право кожного з нас.

4. Але партійна еліта возвела комуністичні принципи у релігійний непогрішимий догмат. Саме в інтересах еліти тримати громадян країни у невіданні і в стані страху, прикриваючи це гучним іменем комунізму.

5. Відсутність свободи думки і права висловлювання своїх думок породжує лицемірство і фальш. Громадяни думають одно, а говорять інше. Відсутність гласности — благодатний ґрунт для нічим неприборканих злочинів. На ній виростили як бур'яни нікчемні, неуцькі, деспотичні, придуркуваті керівники компартії, що перетворили країну в заповідник рабської покорі і лакейського підлесливого мовчання.

6. Громадянам залишено одну свободу — висловлювати безконечне захоплення будь-якою глупотою — аби вона походила від непогрішного і божественного керівництва компартії. За критику новоз'явлених богів і титанів комунізму громадян кидають до тюрем, таборів і психіатричних лікарень. Свята інквізиція середніх віків порівняно з розгулом сучасної комуністичної інквізиції виглядає як невинна забава школярів.

7. Після короткого перепочинку в країні знову йде полювання за відьмами. Шастають численні шпиги, риються в білизні, шукаючи крамоли, оперативники КГБ, засідають суди, поширюють табори, перетворюють лікарів у тюремних наглядачів і катів.

8. Громадянам країни недоступна правдива інформація. Партійна преса дезінформує громадян: незначні події роздувають до гігантських розмірів, важливі події замовчують. Навколо внутрішніх політичних подій завжди панує цілковита мовчанка. Уся друкована продукція, починаючи від газет і кінчаючи шкільним бук-

варем, проходить цензуру. Партійна еліта веде ідеологічну боротьбу з інакомислячими за допомогою цензорських ножиць, карного кодексу, політичної поліції, радіоглушителів, бо вона не має нічого, щоб протиставити правді, крім грубої сили. Усі канали інформації, які правдиво освітлюють події та проблеми, закрито. Чужоземні газети, журнали, книжки — це заборонений плід для радянського читача. Виїзд закордон без екскурсії, тобто без нагляду агента КГБ, неможливий. Не для всіх він можливий також з екскурсією. Еліта боїться правди.

Ми маємо право спитати: Чому в Швеції, Англії, США вільно існують комуністичні партії, чому там вільно продають твори Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна, Мао і ніхто не переслідує читачів цієї літератури? Чому там можна купити «Правду», а в нас не можна купити «Таймс»?

9. Громадян нашої країни позбавлено друкарень, запасів паперу, засобів зв'язку і всіх правових та матеріальних умов, необхідних для свободи слова, преси, зборів, демонстрацій.

10. Протягом останнього десятиріччя отримав поширення нелегальний «Самвидав». Це єдина можливість опублікувати свій твір. Тисячами копій розходяться «самвидавські» матеріали, просякаючи до найглухіших кутків країни. Росії це знайоме: твори Пушкіна, Грібєдова, Лермонтова, Чернишевського і багатьох інших таємно переписували і передавали з рук до рук. А все нове, прогресивне виходило в російських друкарнях закордоном і ці твори таємно ввозили до країни. Сьогодні ми примушені, як і наші прапрадіди, передруковувати таємно Служениця, Григоренка, Амальрика, чекати як і вони чекали обшуку, суду. І це тільки за те, що ми пробуємо скористатися конституційними правами — свободою слова, преси тощо.

Про тотальну цензуру партійної еліти, про переслідування свободи слова, преси, мітингів, зборів, демонстрацій можна скласти сотні томів



обвинувального матеріалу, який розповідає про національну ганьбу Росії.

### Стаття 126

Стаття 126 Конституції забезпечує право входження громадян до громадських організацій, але керівним ядром усіх організацій трудящих ця стаття визнає КПСС. Признання КПСС керівним ядром всіх організацій протирічить насамперед статті 125-й Конституції, бо при керівництві КПСС свободу слова буде забезпечено лише керівництву КПСС, як це є в дійсності. Такі організації не можна вважати громадськими організаціями, бо вони є додатком партії. Так, наприклад, профспілки перетворилися у державні профспілки, що не віддзеркалюють інтересів трудящих, бо держава є наймачем. Таке саме становище і з іншими громадськими організаціями. Крім того, признання КПСС керівним ядром державних організацій протирічить імперативному першому розділові Конституції про «Суспільний лад» і статтями 30-й, 31-й і 32-й Конституції. Про це ми сказали, коли розглядали розділи перший і третій Конституції. Розділ 10-ий не є імперативним щодо першого розділу Конституції. Стаття 126-та в тій частині, що стосується КПСС, є антиконституційна і протирічить суспільному ладові, де влада належить радам трудящих і де лише виборні ради мають право претендувати на керівне становище в державних організаціях. Тому цю статтю треба обов'язково виключити з Конституції.

### Стаття 127

Стаття 127 Конституції встановлює гарантію недоторканости. Недоторканости особи в країні не існує через наявність карно-процесуальних і карних кодексів, які багато в чому розходяться з Конституцією. Ті статті кодексів, які становлять основи, є розтяжні і дозволяють вигідне

владі тлумачення. Наприклад, санкції на арешт повинен видавати прокурор, але тут же дозволено затримувати і заарештовувати без санкції прокурора: міліція або держбезпека можуть це робити з наступною санкцією прокурора. Будь-який міліціонер, не кажучи вже про працівників держбезпеки, має право затримати будь-якого громадянина і привести його до міліції, де затриманому безкарно влаштовують особистий обшук без будь-яких юридичних підстав на це. За законом прокурори повинні давати санкцію на арешт лише на підставі достатньої кількості доказів, але кількість вистачальних доказів кожний може встановити на свій смак, бо крім вимоги доказів існує ще ганебна для юриста вказівка, де сказано «при достатньому внутрішньому переконанні відповідно до соціалістичної правосвідомості». Остання є цілком достатньою базою для будь-якого беззаконня і сваволі.

### Стаття 128

Стаття 128 Конституції гарантує недоторканість житла і таємницю листування. Фактично недоторканості житла і таємниці листування в країні не існує. Обшук часто провадять без санкції прокурора, що дозволено відповідними статтями Карно-Процесуального Кодексу. Формулювання статей Кримінально-Процесуального Кодексу у тій частині, що служить підставою для видачі санкції на обшук, розпливчате. Слідчому надано право провести обшук, якщо він має достатні підстави припускати, що в якомусь помешканні є предмети, які мають значення для карної справи. А такою достатньою підставою у слідчій практиці КГБ служить навіть далеке знайомство з обвинуваченням або особою, яку в чомусь запідозрюють. Під час обшуків, якщо не знайдено нічого істотного, відбирають такі матеріали, як наприклад, Біблія, особисте листування, конспекти, дореволюційні видання. Матеріали, відібрані під час обшуку власникам звичайно не повертають. Кримінально-Проце-

суальний Кодекс не гарантує повернення вилучених речей.

Листи на пошті вибірково перлюструють без жодних санкцій вилучають листування, виконують фотографування листів.

### Стаття 130

Стаття 130 Конституції встановлює обов'язок кожного громадянина дотримуватися Конституції, виконувати закони, пильнувати за дисципліною праці, чесно ставитися до суспільного обов'язку, поважати правила соціалістичного співжиття.

Дотримування Конституції, як видно з Меморандуму, ігнорують керівництво КПРС і партійний апарат. Видані закони часто суперечать Конституції, а тих законів, які не протирічать Конституції, не дотримують, або вони отримують цілком протилежне їхньому справжньому сенсові тлумачення, вигідне еліті. Виконання Конституції не вигідне еліті, а тому вона видає масу різних таємних або явних директив, вказівок, постанов, що протирічать Конституції й які силоміць накидають суспільству. Таке ставлення до дотримування Конституції неможливо назвати чесним ставленням до обов'язку. Правилами соціалістичного співжиття в інтерпретації керівництва КПРС є: поліцейсько-політичний терор, тюрми, табори і психіатричні лікарні для інакомислячих, рабська поведінка громадян, придушування інтелектуальної свободи, тоталітарний контроль суспільної думки, політичний розшук.

### Стаття 131

Стаття 131 зобов'язує громадян берегти і зміцнювати суспільну власність. Осіб, які чинять замах на суспільну власність, стаття 131-ша оголошує «ворогами народу».

Через низький рівень життя, нестачу найнеобхідніших товарів, виробів, харчів, сировини в

країні розвинуто масове розкрадання державної власності небачених досі розмірів. Лише незначна частина розкрадачів потрапляє до рук правосуддя, але кількісно ця частина настільки велика, що влада навіть не ризикує назвати цифру засуджених розкрадачів. Під час громадянської війни, розкуркулювання, репресій, коли розкрадання чужої власності заохочували і воно служило винагородою, народ втратив почуття пошани до чужого майна. Низький рівень життя, втрата моральних засад призвели до крадіжок державної і колгоспної власності і це стало неосуджуваною в моральному плані нормою життя. Крадуть усі і всюди — електричні лампочки, цвяхи, шкіру, трикотаж, електропровода й електровиключателі, хутра, фарби, шоколад, деталі автомашин, будівельні матеріали, речі хатнього вжитку, харчі тощо. Не вважають чимось ганебним взяти з цеху кілограм ковбаси або банку білил, моток ниток або пляшку бензину. На робочих місцях практикують виготовлення речей хатнього вжитку із заводських матеріалів і в робочий час. Через відсутність достатньої кількості вантажних таксі, щоб не займати чергу задовго до відкриття бюро замовлень, простіше зупинити якусь вантажну машину, щоб перевезти потрібну річ. Можна з певністю сказати, що 95% хатніх меблів і начиння в країні перевозять з крамниць до помешкань саме таким способом. Для шоферів і наймачів це не крадіжка: для перших халтура, а для других послуга. Такі розкрадання можна сміло назвати соціальними явищами, породженими постійною нестачею найнеобхіднішого.

Тут можна застосувати марксистську аксіому: «Буття визначає свідомість». Але це один бік справи. З другого боку службові особи широко використовують в особистих цілях своє службове становище. Наприклад, неможливо знайти директора підприємства, його заступника або головного інженера, який не використовував би службових машин для особистих ці-

лей, не використовував вантажного транспорту, часто матеріали і робочу силу для послуг. Крім того, ці особи й їхні помічники часто використовують для виплати собі і своїм людям різні премії, які вони нараховують шляхом махінацій у підрахунку планових показників, не існуючої заощадженої сировини, електроенергії, за дуті раціоналізаторські пропозиції, за вигадані успіхи у соцзмаганні тощо. На це в масштабі всієї країни викидаються мільярди карбованців. Жодний директор підприємства ніколи не відважиться відмовити начальству, що стоїть вище нього, надати транспорт або робітників і матеріали для ремонту квартири або будівництва дачі. А такі послуги не можна назвати інакше як розкрадання.

Стаття 131 називає розкрадачів «ворогами народу». Як було сказано раніше, вища партійна еліта безперешкодно використовує в особистих цілях все добро країни. Тут наявна ідеальна сукупність ознак кримінального і політичного злочину.

### Стаття 133

Стаття 133 оголошує захист батьківщини священним обов'язком кожного громадянина. Але захистом батьківщини не може бути, наприклад, спільний з Німеччиною напад на Польщу, про який Сталін у телеграмі до Ріббентропа писав як про дружбу, скріплену пролитою кров'ю. Захистом батьківщини не може бути напад 1939 року на Фінляндію, окупація Чехо-Словаччини, кривава розправа з Угорщиною, що повстала, участь у в'єтнамському конфлікті, участь у подіях на Близькому Сході. Правляча партійна еліта вважає участь у великодержавних експансіях чомусь захистом батьківщини і суворо карає осіб, які відмовляються брати участь у таких антиконституційних акціях. А таких осіб, особливо під час чехо-словацьких подій, було чимало.

Статті 134-142-га визначають виборчу систему. У розділі XI антиконституційною супроти першого розділу про «Суспільний лад» є стаття 141 про право виставляти кандидатів. Це право визнано лише за партійними організаціями, профорганізаціями, кооперативами, організаціями молоді, культурними товариствами. В умовах, коли компартія, згідно «Статуту КПРС», є керівною силою або керівним ядром, і в умовах дії антиконституційної статті 126 Конституції такий метод виставляння кандидатів означає, що трудящих позбавлено можливості виставляти своїх кандидатів. Стаття 141 Конституції зводить нанівець усі інші дійсно демократичні статті XI розділу, які визначають виборчу систему. Також антиконституційним є розділ VI «Положення про вибори до Верховної Ради СРСР», що його затверджено Указом Президії Верховної Ради СРСР з 9. січня 1950 року. Для дотримання демократичності треба признати право виставляння кандидатури будь-якою групою громадян, яка збрала певну кількість підписів від громадян незалежно від місця праці.

На практиці вибори до всіх інстанцій рад перетворилися у фарс, комедію, яку розігрують партійний апарат і його підручний актив. Виставляють лише тих кандидатів, яких запропонували вищестоячі партійні інстанції. Причому, на зборах для висунення цих кандидатів є спеціально підготовлені активісти. Звичайно виставляють дві кандидатури: одну з них зареєструють як кандидата, а друга — це кандидатура якогось члена Політбюро ЦК КПРС. Перед реєстрацією кандидатів у пресі публікують список вождів партії, які оголошують, в яких округах вони зареєструвалися, а тому, для реєстрації в даній окрузі залишається одна єдина кандидатура. У день виборів люди йдуть вибирати одного депутата з наявного лише одного кандидата. Граматичний сенс слова «вибирати» озна-

час вибирати щось або когось, коли існують принаймні дві запропоновані можливості, а радянським громадянам, знущально, для вибору пропонують одного єдиного кандидата.

Наслідки навіть таких «виборів» нещадно фальсифікують. На останніх виборах, за спостереженнями демократів, що були членами виборчих комісій в Україні, Узбекистані, в республіках Прибалтики, на багато виборчих пунктів не з'явилися від 15-25% виборців. Але під тиском представників райкомів, що роз'їздили до дільниць, а найчастіше за ініціативою спеціально підготовлених голів виборчих комісій, бюлетені громадян, які не з'явилися голосувати, опускали до урн, а у списках відзначали, що ці особи голосували. Частина виборців, про яких комісія знала, що вони не з'являються для голосування, викреслювали зі списків, як таких, що вибули в командировку, на лікування тощо. Крім того, на кожній ділянці є зайва кількість бюлетенів, якими легко можна замінити перекреслені. Частина перекреслених бюлетенів визнають недійсними. У день виборів агітатори, залежні від свого начальства за місцем праці, ходять до квартир і настирливо запрошують іти голосувати. Це може повторитися протягом дня 5-10 разів. Нарешті, агітатора з членом комісії посилають до помешкання (виборця) з урною і виборчим бюлетенем, який посланці самі й кидають до урни замість виборця. Такі зловживання можливі тому, що відсутній громадський контроль і не скріплюється підписом виборця, а просто відмічається, що створює можливість будь-якої маніпуляції з виборчим бюлетенем. Вищестоящим партійним органам кількість противників виборців невідома, бо низові інстанції намагаються доповісти наслідки найбільш рожевими фарбами, а про махінації мовчать, бо від цього залежить їхня службова кар'єра. Частина людности, чудово знаючи систему виборів, іде до виборчих дільниць і голосує «за» тільки тому, що вважає — їхні голоси проти нічого не

змінять, а неявка на дільницю або заходження до кабіни, щоб викреслити кандидата, може негативно відбитися на їхньому службовому становищі. Багато людей пам'ятають сталінські часи, коли заходження до кабіни означало арешт, тюрму або в кращому випадку заслання.

За вибірковими спостереженнями демократів на останніх виборах до Верховної Ради фактично голосувало проти близько п'ятох-шістьох відсотків, п'ятнадцять-двадцять відсотків не з'явилися на дільниці взагалі і опит виявив, що близько половини тих, хто голосував «за», ставляться до виборів як до фарсу і не надає їм значення.

Такі вибори говорять самі за себе. Еліта тепер не стільки обдурює народ, який вже жодним словом не вірить, а сама себе.

## Розділ XII

### ГЕРБ, ПРАПІР, СТОЛИЦЯ

#### Стаття 143

Стаття 143 Конституції дає опис державного герба. Серп і молот, що символізують союз селян і робітників, розташовано на земній кулі і покривають три континенти східньої півкулі (Європу, Азію й Африку), Індійський, Атлантичний і Льодовитий океани. Над земною кулею розташовано п'ятикутну зірку. П'ятикутна зірка, що домінує над земною кулею, серп і молот, що вкривають континенти і океани символізують прагнення до всесвітнього панування, до глобальної гегемонії.

Слід зазначити, що досі жодна держава, в тому числі нацистська Німеччина, не вважала етичним так відверто включати у свою символіку ідею всесвітнього панування. Навіть у символіці Організації Об'єднаних Націй ідею глобальності висловлено скромніше і м'якше.

Напис на гербі мовами союзних республік «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», що фігурує також як епіграф до Конституції, має глибокий



зміст і означає, що офіційним гаслом є об'єднання під своєю егідою населення всіх країн, бо більшість населення кожної країни є трудящі (за партійною термінологією — пролетарі). Якщо пригадати, що герб створювали в той час, коли відкрито проголошували гасло «За світову революцію!» і якщо врахувати зроблене пізніше оголошення Советського Союзу «єдиною батьківщиною трудящих» і теперішні завуальовані гасла інтернаціональної солідарності та взаємодопомоги пролетаріату, то стає ясною великодержавно-імперіалістична спрямованість зовнішньої політики керівництва КПСС, підкорення внутрішньої політики держави зовнішній політиці.

Яскраво висловлений дух світової гегемонії несумісний з мирним співіснуванням держав, з невтручанням до їхніх внутрішніх справ, з признанням їхньої територіяльної недоторканності; несумісний з принципами Організації Об'єднаних Націй, членом якої є і Советський Союз. Партійне гасло «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», що висловлює загарбницькі тенденції партійної еліти, не може фігурувати на гербі миролюбної держави. Внесення партійної символіки до державного герба рівноцінне оголошенню Советського Союзу партійною державою і порушенню суверенності народу, закріпленого імперативними статтями другою і третьою Конституції.

Крім того, в державному гербі гасло «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» російською мовою зображене більшим шрифтом і займає центральне місце на червоній стрічці супроти до написів мовами союзних республік. Це символізує панівне становище російського народу. Це підтверджують також герби союзних республік, на яких, за винятком герба Російської СФСР, є написи двома мовами — національною і російською. Усе це показує залежність союзних республік від Росії, що протирічить першій частині статті 13 Конституції, яка декларує рівноправність союзних республік.

## Стаття 144

Стаття 144 встановлює державний прапор. На прапорі зображено серп і молот, що символізують союз селян і робітників. Ці символи не викликали б заперечень, якби їх доповнили символами інших трудящих, наприклад, інтелігенції, що становить близько 30% населення країни. Окремо ж узяті серп і молот символізують партійну концепцію держави і протирічать суті Советської держави, що висловлена статтями другою і третьою Конституції.

## Стаття 145

Стаття 145 встановлює, що столицею Советського Союзу є Москва. Москва — це столиця Росії, що склалася історично. Сполучення столиці союзної республіки із загальносоюзною столицею означає, що даній союзній республіці дали перевагу і вона є домінуючою в Союзі.

Призначення міста Москви загальносоюзною столицею є ніщо інше, як акт спадкоємності спадщини Російської імперії. Слово Москва викликає асоціацію з Росією, нагадує про колоніальний характер Росії, ображає національні почуття народів ССРСР. Столицею справді союзної держави може бути місто на спеціально виділеній території, яке не належить до жодної з республік на стику двох-трьох союзних республік. Не дивно, що закордоном Советський Союз досі звать Росією. Таке становище протирічить статті 13-й Конституції, що декларує рівноправність союзних республік.

## Про гимн Советського Союзу

Державний гимн повиннен віддзеркалювати суть даної держави, її ідею. Гимн Советського Союзу (текст Міхалкова і Ель-Регістана, музика Александрова) було прийнято постановою союзних народних комісарів ССРСР у грудні 1943 року. Після смерті Сталіна текстове виконання гимну припинили, але музичне виконан-

ня здійснюють досі. Природньо, що текст, який виконували багато років, всі запам'ятали і він нерозривно органічно пов'язаний з музикою. Текст гимну віддзеркалює домінуючу роллю Росії, вихваляє комуністичних монархів — Леніна як засновника держави і Сталіна як багаторічного одноособового диктатора і батька країни, насичений духом мілітаризму.

Державний гимн за нормами сучасного цивілізованого світу не може бути хвалебним гимном окремим конкретним особам, тим більше за їхнього життя. Навіть державний гимн Німеччини від 1933-45 рр. не вихваляв засновника нацистської держави — Гітлера.

Теперішній гимн за своєю суттю і за своїм змістом антирадянський і антиконституційний.

Прийняття гимну є компетенцією Верховної Ради, а не уряду. Це значить, що державний гимн СРСР прийнято незаконно і його треба негайно скасувати. Конституція, що встановлює символіку держави, повинна містити статтю про державний гимн.

## Розділ XIII

### ПОРЯДОК ЗМІНИ КОНСТИТУЦІЇ

#### Стаття 146

Стаття 146 Конституції встановлює, що зміну Конституції може здійснити лише Верховна Рада не менше ніж  $\frac{2}{3}$  голосів депутатів кожної палати.

Оскільки народ суверенний, що слідує із статей першої, другої і третьої Конституції, то зміна Конституції як імперативного закону повинна затверджуватися всенароднім референдумом. Інакше буде порушено принцип суверенності народу. Незначні зміни не імперативних статей могла б вводити Верховна Рада і децю пізніше суму поправок повинен затверджувати всенародній референдум.

\* \* \*

Все викладене вище незаперечно доводить, що — діюча Конституція 1936 року є недосконалою й підлягає переробленню, бо її другорядні статті суперечать основним імперативним положенням;

— положення Конституції 1936 року брутально й безкарно порушуються виконавчою, законодавчою й судовою владами, чим нехтуються основні права радянських громадян;

— прямим винуватцем та ініціатором антиконституційних дій і порушень є керівництво КПРС, що вирвало владу з рук народу;

— керівництво КПРС, разом з підлеглою йому партією, зайняло в Радянському Союзі наддержавне й надсуспільне становище, яке суперечить Конституції.

### **Про Комуністичну партію Радянського Союзу**

З огляду на надзвичайну роль керівництва КПРС у зазначених антиконституційних діях, ми, демократи, вважаємо за конечне викрити порочні основи й порядки, встановлені ним у своїй партії.

1. Комуністична партія Радянського Союзу — це політична організація, що побудована на засаді суворої ієрархічності й субординації. За своєю структурою вона монархічна.

2. Проголошений «Статутом КПРС» принцип «демократичного централізму» насправді означає умову збереження в руках незмінної партійної еліти ключевих постів у партії.

а. Вибори партійних лідерів багатоступневі, чим відфільтровуються небажані елементи. Навіть вибори секретаря первинної організації двохступневі. Під тиском райкому рекомендовані кандидати проходять у склад партбюро чи комітету. Члени КПРС, вибираючи бюро чи комітет у присутності та за рекомендацією представника райкому, вибирають уже наперед наміченого райкомом секретаря.

б. На районних партконференціях та ж сама картина. Делегати конференції звичайно не зна-

йомі між собою, а спроба досягти домовлености щодо кандидатур може бути проголошена фракційною діяльністю. Тому делегатам майже байдуже, кого висувують у бюро райкому. Старий склад райкому наперед підготовлює список членів майбутнього бюро й дєручає окремим делегатам висувати ту чи іншу кандидатуру. Кількість виступів досить обмежено і виступають наперед підготовлені райкомівським апаратом штатні «оратори». На всі партконференції районів, міст, областей, республік і на з'їзди партії пригтовляється спеціальний сценарій, де все розписано й ролі розподілені, пригтовано й узгоджено рішення ще до початку конференції, пленуму, з'їзду. Тому нема нічого дивного в постійно одностайних та одногосних рішеннях партійних спектаклів. Така система виборів забезпечує збереження місць у партапараті майже постійному колу осіб.

3. Рядові комуністи не мають практичної можливости критикувати вищі органи партії. Рядовому комуністові для критики доступний щонайбільше секретар первинної організації, та й то на закритих партійних зборах у вузькому колективі. Поза закритими зборами критика партійних справ і партійного начальства заборонена. Якщо комуніст звернеться до преси, то кожна газета відкине його критичну статтю, бо перебуває під контролем надрядного партійного органу. А той, хто критикує, підпадає під переслідування, якщо критика правдиво викриває явища партійного життя (одержує догану за «наклеп», виключення з партії, позбавлення посади і т. д.). Залишається єдиний шлях — видання своїх зуваг у самвидаві, що тягне за собою переслідування з боку КГБ й суду (обшуки, слідкування агентури КГБ, ставлення під суд і ув'язнення в психлікарні чи в тоборі).

4. Практично незмінне керівництво КПРС жорстоко розправляється з усякими проявами критики чи вільнодумства й відкриває шлях для тих, хто сприяє й підтримує будь-які, навіть

найбільш порочні, повороти політики. Оскільки ж політика керівництва повна суперечностей, вигинань, перегинань, відступів, то з'являється благодатне поле для безпринципових кар'єристів, підлабузників, авантюристів, тобто — людей без совісти й честі, що тримаються лише однієї засади — «аби мені було добре».

Негативна сила КПРС над душами людей полягає в її централізмі, субординації, ієрархічності, жорсткій розправі з кожним комуністом, що виявляє самостійне думання, в системі матеріальних подачок сліпим виконавцям волі керівництва, в наданні можливості кар'єри.

5. Через відсутність демократизму в партії, через затиск критики недоліків і злочинів, у партійних органах на всіх ступенях налипають в основному люди безпринципні, які беззастережно виконують волю начальства. А безпринципними особами в основному є ті, що не мають достатнього інтелекту, працьовитості, акуратності, чесності, тобто — в основному ті, хто інакше не досягне особистого добробуту. Такі особи, посідаючи партійні пости, сліпо й бездарно впроваджують силовим методом будь-які накази й директиви, що спричинює лихоманку в економіці, в науці, в культурі, веде від однієї кризи до іншої. За провали, наприклад, господарських планів вищі органи суворо карають, а тому вже на першому ступні — на заводах і в колгоспах, в установах виникає хвиля підгасувань, брехні, оковамилювання. Ця хвиля зростає й досягає величезних розмірів на рівні ЦК, якому підносять цілком спотворену картину дійсного становища на місцях. Звичайна праця, до того ж досить погана, виставляється як трудовий ентузіазм, хвалебні виступи штатних вихвалювачів — видаються за голос народу, протести інтелігенції — за антирадянські випадки окремих відщепенців і т. д. Будь-який представник еліти, якщо й захоче, то ніколи не одержить дійсної картини за звітами.

6. Структура партії до такої міри централізо-

вана, а критика й думка до такої міри затиснені, що будь-які зміни, що відбуваються наслідком палацових переворотів, одногосно механічно осуджуються всією партією. Культ особи Сталіна був одностайно осуджений усіма членами партії; одностайно осуджували Булганіна, Маленкова, Шепілова, Молотова, Хрущова. Ніхто з їхніх учораєшніх захоплених прибічників не мав особистої відваги заявити про свої погляди й виступити на їх захист.

7. Хрущов, будучи найбільш прогресивним діячем з-поміж комуністів, зазнав поразки через те, що, осуджуючи культ Сталіна та здійснюючи реформи, не спирався на демократичні верстви суспільства, а самі реформи мали половинчастий характер. Його погубило те, що він не зумів цілком відмовитися від догматизму, не сперся на мислячу інтелігенцію, не усунув із партійного апарату підлабузників, алілуйників, не осудив до кінця культ Сталіна не опублікував архівів партійної охоранки — ЧеКа, не надав суспільству демократичних свобод, зберіг структуру сліпого підпорядкування в партії, хоча провести демократизацію він мав можливість. І коли неосталіністи вчинили переворот, то Хрущов залишився беззахисним. Цьому сприяла організаційна структура партії. І комуністи одногосно, за виключенням дослівно одиниць, голосували за схвалення нібито поданої Хрущовим заяви про відхід у відставку «за станом здоров'я». Така доля чекає всіх генеральних секретарів ЦК КПРС та тих, що до них наближені. Ювелірно створений апарат партії таїть у собі їхню загибель — фізичну чи політичну, бо вони не мають ніякого опертя в сліпого виконавчого механізму.

8. Тринадцятимільйонова партія комуністів являє собою не моноліт, а механічний конгломерат осіб, зв'язаних між собою партійною дисципліною, послухом начальству, догматизмом, кар'єризмом і т. д. Членство в партії — обов'язкова умова службового просування в економіці, в на-

уці, в літературі, в суспільній і військовій ієрархії. Тому в партію змушені вступати всі, хто хоче просунути чи зайняти хоча б такі посади як головного інженера, слідчого, хто хоче стати літунном, офіцером, ученим і т. д. Все це зумовлює огульний примусовий набір у партію осіб найрізноманітніших поглядів, думок і навіть ідеологій. Членство в КПРС — надійна гарантія, що не викинуть з добре платної праці, що безпосередній начальник не розправиться з першою-ліпшою примхою, що не зменшать заробітної платні. Ці міркування забезпечують масовість партії.

9. Зазначені порочні організаційні основи, відсутність свободи критики й конструктивних пропозицій неухильно ослаблюють становище КПРС. Партійний апарат робить вигляд, що нічого не сталося. Видання наповнені переможними репортажами, диктори захлинаються від захоплення, а народ остаточно втратив останню віру в комунізм, у його здійснення. Міф, що протримався півсторіччя, став усвідомлюватися тільки як омана й блеф. Деякі оживлення міфу, завдяки реформам, було за Хрущова, а після нього зникли останні ілюзії. Чи ж це не політичне банкрутство?

10. Керівництво КПРС, не посідаючи достатніх інтелектуальних здібностей і здатності передбачення, основуючих на догматизмі, боячись розкувати демократичні сили, робить найбезглуздіші помилки в економіці, у внутрішній і зовнішній політиці, за які дорого розплачується все суспільство.

11. Керівництво КПРС має одну-єдину мету: будь-якою ціною втриматися при владі. Народ, про який так багато говорить керівництво КПРС, є лише знаряддям для втримання влади. Інтереси народу — протилежні інтересам партійного керівництва.

12. Демократи відокремлюють і не зміщують керівництво КПРС і масу чесних комуністів. Демократи заявляють, що комуністична партія має право на легальну політичну діяльність на



демократичних началах і засадах, поряд із іншими будь-якими політичними партіями.

На основі наведеного матеріалу ми, демократи, обвинувачуємо керівництво КПРС в антиконституційній діяльності, що виявилася в незаконному захопленні влади, в антирадянській пропаганді й агітації, в терористичних актах проти громадян, у шкідництві в економіці, в розпалюванні класової боротьби, в злочинах проти інших держав трудящих, в порушенні національної й расової рівності і т. д. Всі ці злочини охоплюються «Законом про карну відповідальність за державні злочини». Всі ці злочини партійної еліти демократи виносять на суд радянського суспільства.

Демократи ніякою мірою не закликають до репресій і розправ над керівництвом КПРС. Демократи, відмінно від більшовиків, мають глибоку відразу до насильства, крові, переслідувань і розправ, бережливо ставляться до людської особи.

Заклик до гуманності щодо керівництва КПРС не ознака м'якотілості демократів. Це данина справедливості. Увесь народ Радянського Союзу несе певну частину відповідальності за злочини партійної еліти через свою пасивність, інертність, згідливість, довготерпіння і т. д., тобто — по-суті є обдуреним, неусвідомленим чи свідомим співучасником злочинів еліти.

\* \* \*

Від імени свого руху ми, демократи, вимагаємо:

1. Усунути керівництво КПРС від керівництва країною.

2. Передати всю владу Верховній Раді СРСР.

3. Встановити конституційне керування країною зі скасуванням усіх антиконституційних законодавчих актів.

4. Забезпечити нормальне функціонування законодавчих органів, судової системи й урядового апарату в відповідності до конституційних норм.

5. Запровадити в країні демократичні свободи.

6. Ухвалити закон про звільнення всіх політичних в'язнів.

7. Провести всезагальні демократичні вибори.

8. Опрацювати нову конституцію, яка має законодавчо закріпити політичні основи демократизованого радянського суспільства.

Ми, демократи, заявляємо, що з метою здійснення цих заходів та в ім'я суспільного добра, ми готові навіть співпрацювати з Урядом за умови, що будуть негайно звільнені всі політичні в'язні, повернено втрати їм і їхнім близьким, та буде дано реальні гарантії щодо непереслідування радянських громадян за їхні переконання.

Настав час відкрити нову сторінку історії країни — період мирної демократизації суспільних відносин. І демократи сповнені рішучости. Їх не лякають ні партійна охрнка, ні тюрми, ні табори, ні психолікарні, ні страждання, ні нестатки. Боротьба за свободу й демократію буде продовжуватися й поширюватися в десятиріччі, що починається. І цю священну для нас боротьбу ми доведемо до переможного кінця. В цьому ми вбачаємо свій громадянський обов'язок. Демократи! Об'єднуйтеся, боріться, перемагайте!

СРСР, 5. грудня 1970 р.

Академік А. САХАРОВ

**Пам'ятна записка  
А. Д. Сахарова —  
Л. І. Брежневу**

Прошу обговорити загальні питання, які раніше частково обговорювалися в листі Р. А. Медведєва, В. Ф. Турчина і моему, і в моему листі 1968 року. Прошу також розглянути поодинокі злободенні питання, які глибоко хвилюють мене.

Нижче в двох загальних розділах перераховані питання різного масштабу, різного ступеня безсуперечности. Але поміж ними є певний внутрішній зв'язок. Дискусія і часткова аргументація на заторкнуті питання подається у згаданих листах і в прилозі <sup>1)</sup> до цієї записки.

Я хочу також поінформувати Вас, що в листопаді 1970 р. я разом з В. Н. Чалідзе і А. Н. Твердохлебовим узяли участь у заснуванні «Комітету прав Людини» з метою вивчення проблем забезпечення прав Людини і сприяння правовій освіті. Деякі документи комітету я прикладаю. Ми маємо надію бути корисними суспільству, прагнемо до діалогу з керівництвом, до відвертого, привселюдного обговорення проблеми прав Людини.

## **А. ДЕЯКІ НЕВІДКЛАДНІ ПИТАННЯ**

Перераховані нижче питання уявляються мені невідкладними. Для стислості вони сформульовані у вигляді пропозицій. Здаючи собі справу в тому, що деякі питання потребують додаткового вивчення, й усвідомлюючи, що список через необхідність неповний, а тому якоюсь мірою суб'єктивні (деякі не менше важливі питання у другій частині записки, а деякі взагалі не могли бути згадані), я все ж вважаю конечним просити обговорити компетентними інстанціями наступні пропозиції.

---

<sup>1)</sup> Прилога на Захід не дійшла. — Ред. «УВ».

## 1. Про політичні переслідування

а) Я вважаю давно назрілою проблему проведення загальної амністії політичних ув'язнених, включаючи осіб, яких було засуджено за статтями 70, 72, 190-1, 2, 3 КК РСФСР та за відповідними КК союзних республік, охоплюючи засуджених за релігійними мотивами, зараховуючи утримуваних у психіатричних закладах, включаючи осіб, засуджених за спробу переходу кордону, включаючи політичних в'язнів, додатково засуджених за спробу втечі з табору або пропаганду в таборі.

б) Вжити заходів до забезпечення широкої фактичної гласності розгляду всіх судових справ, особливо політичного характеру. Знаходжу важливим перегляд усіх судових вироків, які було винесено з порушенням принципу гласності.

в) Я вважаю неприпустимими психіатричні репресії з політичних, ідеологічних і релігійних мотивів. На мою думку, конче треба ухвалити закон про захист прав осіб, які піддаються примусовій психіатричній госпіталізації; видати постанову і потрібні законодавчі уточнення для захисту прав осіб, які вважаються психічно хворими при судовому переслідуванні за політичними обвинуваченнями. Зокрема, в обох випадках дозволити практику приватних психіатричних обстежень комісіями, які не залежать від влади.

г) Незалежно від вирішення цих питань у загальному порядку, я прошу розглянути компетентними органами ряд конкретних невідкладних справ; деякі з них перелічені в доданій записці.

## 2. Про гласність, про свободу переконань й інформаційного обміну

а) Винести на всенародне обміркування проект закону про пресу і середники масової інформації.

б) Видати постанову про вільнішу публікацію статистичних і соціологічних даних.

### **3. Про національні проблеми, про проблему виїзду з нашої країни**

а) Видати постанову і закони про повне відновлення прав виселених за Сталіна народів.

б) Ухвалити закони, які забезпечуватимуть просте і безперешкодне здійснення громадянами їхніх прав на виїзд за межі країни і на вільний поворот. Скасувати інструкції, якими обмежується це право, які суперечать законові.

### **4. Про міжнародні проблеми**

а) Виявити ініціативу й оголосити (або підтвердити — спочатку в односторонньому порядку) про відмову від застосування першими зброї масового знищення (ядерної зброї, хемічної, бактеріологічної й обпалюючої). Допустити на свою територію інспекційні групи для ефективного контролю за роззброєння (у випадку укладення угоди про роззброєння або про часткове обмеження тих чи інших типів озброєння).

б) Для зміцнення результатів зміни взаємин із ФРН випрацювати нову гнучкішу і реалістичну позицію по проблемі Західнього Берліну.

в) Змінити свою політичну позицію на Близькому Сході й у В'єтнамі, активно добиваючись через ООН і дипломатичними каналами скоршого мирного врегулювання на умовах компромісу, з відмовою від одnobічного військового і політичного прямого або посереднього втручання збоку США і ССРСР, з висуненням програми широкої економічної допомоги на міжнародній аполітичній основі (через ООН?), з пропозицією широкого використання військ ООН для забезпечення політичної і військової стабільності в цих районах.

## **В. ТЕЗИ І ПРОПОЗИЦІЇ ДО ЗАГАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ**

Порядком підготовки до обговорення основних проблем розвитку і міжнародньої політики

нашої країни, я спробував сформулювати ряд тез. Деякі з них мають дискусійний характер. Я прагнув до найповнішого викладу своїх думок, хоч і здавав собі звіт у тому, що деякі з тез уявлятимуться неприйнятними, а деякі здаватимуться нецікавими, маловажними.

1. Починаючи від 1950 року<sup>1)</sup> в нашій країні здійснено ряд важливих міроприємств, якими усувалися найзагрозливіші і потворні риси попереднього етапу розвитку советського суспільства і нашої державної політики. Проте, разом із тим мають місце певні негативні явища — порушення, непослідовність і повільність у здійсненні нової лінії. Потрібне опрацювання чіткої і послідовної програми дальшої демократизації та лібералізації, здійснення ряду невідкладних першочергових кроків. Цього вимагають інтереси технічно-економічного прогресу, поступового переборення відставання й ізоляції від передових капіталістичних країн, добробуту широких верств населення, внутрішньої стабільності і зовнішньої безпеки нашої країни. Розвиток нашої країни відбувається в умовах істотних труднощів у стосунках з Китаєм. Наявні серйозні внутрішні труднощі в галузі економіки і добробуту населення, технічно-економічного прогресу, культури й ідеології.

Належить відзначити загострення національної проблеми, складність взаємовідносин партійно-державного апарату й інтелігенції, а також взаємовідносин основної маси працюючих, які є у відносно гіршому стані в побутовому й економічному відношенні, у відношенні просування на праці і культурного росту, які зазнають у ряді випадків почуття зневіри до «гучних слів» та привілейованої групи і «начальства», з яким більш відсталі верстви працюючих часто ототожнюють, з огляду на традиційні забобони,

---

<sup>1)</sup> Мабуть описка і треба читати «1956». У попередніх документах початок змін в СРСР А. Сахаров давав від XX з'їзду КПСР. — Ред. «УВ».

головним чином інтелігенцію. Зовнішня політика нашої країни не завжди достатньою мірою реалістична. Конче потрібні кардинальні вирішення для попередження можливих ускладнень.

2. Я висловлюю думку, що було б правильно наступним чином схарактеризувати суспільство, на здійснення його мають бути спрямовані невідкладні державні реформи і зусилля громадян по розвитку суспільної свідомости:

а) Основною своєю метою держава ставить охорону і забезпечення основних прав своїх громадян. Захист прав Людини є вищою від інших цілей.

б) Вся діяльність державних установ цілком базується на законах (стабільних і відомих громадянам). Дотримання законів є обов'язковим для всіх громадян, установ і організацій.

в) Щастя людей, зокрема, забезпечення їх свободою у праці, в споживанні, в особистому житті, в освіті, в культурних і громадських виявленнях, свободою переконань і совісти, свободою обміну інформаціями і пересування.

г) Гласність сприяє контролеві суспільности за законністю, справедливістю, доцільністю всіх постанов, допомагає ефективності всієї системи, обумовлює науково-демократичний характер системи управління, сприяє прогресові, добробутові і безпеці країни.

д) Змагання, гласність, відсутність привілеїв забезпечує доцільне і справедливе заохочення праці, здібностей й ініціативи всіх громадян.

е) Мається певне розшарування суспільства за родом занять, характером здібностей і ставлень, але має бути і...<sup>1)</sup>.

є) Основна енергія країни спрямована на гармонійний внутрішній розвиток країни з доцільним використанням трудових і природних ресурсів. У цьому основа її сили і добробуту. Кра-

---

<sup>1)</sup> У цьому місці оригіналу одно слово нерозбірливе. — Ред. «УВ».



їна й її нарід завжди готові до дружньої, обумовленої загальнолюдським братством, міжнародної співпраці і допомоги, але суспільство не потребує зовнішньої політики в якості засобу внутрішньої політичної стабілізації, або для поширення зони впливу чи експорту своїх ідей; для суспільства є чужим месіянство, омана про єдині та виняткові переваги свого шляху і заперечення шляху інших, органічно чужими є догматизм, авантюризм і агресивність. Зокрема, в конкретних умовах нашої країни тільки концентрація ресурсів на внутрішніх проблемах дозволить перемогти труднощі в галузі економіки і добробуту населення, а за ряду допоміжних умов (демократизація, ліквідація інформаційної ізоляції нашого народу від решти світу, економічні міроприємства) буде забезпечена надія на поступову ліквідацію відставання від передових капіталістичних країн, забезпечить безпеку країни від можливих загострень з Китаєм, забезпечить більшу можливість для допомоги потребуючим країнам.

### 3. Зовнішня політика.

а) Основна зовнішньополітична проблема — взаємовідносини з Китаєм. Пропонуючи китайському народові альтернативу економічної, технічної і культурної допомоги, братнього співробітництва і спільного руху демократичним шляхом, завжди залишаючи можливість розвитку взаємовідносин на цьому шляху, виявити одночасно особливу турботу для забезпечення безпеки нашої країни, уникати всіх інших можливих зовнішніх і внутрішніх ускладнень, здійснювати свої плани освоєння Сибіру з урахуванням згаданого фактору.

б) Прагнути до невтручання у внутрішні справи інших соціалістичних країн і до економічної взаємодопомоги.

в) Виступити з ініціативою створення (в рамках ООН?) нового міжнародного консультативного органу «Міжнародної ради експертів з пи-

тань миру, роззброєння, економічної допомоги потребуючим країнам, по захисту прав Людини, по охороні природного середовища» у складі авторитетних і безсторонніх осіб. Статут ради і процедура, що визначає його склад, повинні забезпечувати її максимальну незалежність від інтересів окремих держав і груп держав. Напевно, при визначенні складу ради й її статуту конче треба враховувати побажання основних міжнародних організацій укласти міжнародній пакт, який зобов'язував би розгляд законодавчими й урядовими органами рекомендацій «Ради експертів», які повинні мати гласний і обґрунтований характер. Постанови національних органів з приводу цих рекомендацій теж повинні бути гласними, незалежно від того, чи прийняті, чи відкинуті рекомендації.

#### 4. Економічні проблеми, управління, кадри.

а) Поглиблення економічної реформи 1965 року, збільшення господарської самостійності всіх виробничих одиниць, перегляд ряду обмежувальних положень у справі підбору кадрів, зарплати і заохочення, системи матеріального постачання і фондів, плянування, кооперування, вибору профілю продукції, фінансування.

б) В ділянці кадрів і управління. Ухвалити постанову по поширенню гласності в праці державних установ усіх ступнів у межах, які припускаються інтересами держави. Особливо істотним є перегляд традиції «кабінетности» в питаннях політики кадрів, поширення гласного громадянського ділового контролю над підбором кадрів, виборности і фактичної змінности в разі непридатности керівників на всіх рівнях. Я маю на увазі також звичайну вимогу демократичних програм про ліквідацію виборів без надмірної кількості кандидатів, тобто про ліквідацію «виборів без вибору». Одночасно конче треба поліпшити поінформованість, самостійність, право на експеримент, перенесення центру відповідальности в бік керованого підприємства і його

службовців. Поліпшення методів спеціальної підготовки і ділового навчання керівників усіх рівнів. Ліквідація спеціальних привілеїв, пов'язаних із службовим і партійним положенням, як особливо шкідливих у соціальному і діловому значенні. Публікація розміру посадових окладів. Реорганізація відділів кадрів, ліквідація номенклатурних списків і тому подібних пережитків попередньої епохи. Створення при керівних органах науково-консультаційних рад, в складі учених різних фахів, які володіють потрібною самостійністю.

в) Міроприємства, які сприяють поширенню сільсько-господарського виробництва на присадибних ділянках колгоспників, робітників радгоспів і одноосібників — зміна податкової політики, поширення земельних угідь цього сектора, зміна системи постачання цього сектора сучасною сільсько-господарською і спеціально розробленою технікою, добривами та іншим. Міроприємства, які поліпшують постачання села будівельними матеріалами, паливом, поширення всіх форм кооперативного господарювання на селі, зі зміною податкової політики, поширення найму робітників і їх оплати у відповідності з інтересами справи, зі зміною системи матеріального постачання села.

г) Поширення можливостей і вигідності приватної ініціативи в галузі обслуговування, в медичному обслуговуванні, дрібній торгівлі, освіті і т. п.

5. Розглянути питання про поступове анулювання паспортного режиму як серйозного гальма в розвитку виробничих сил країни й як порушення прав громадян, особливо сільських мешканців.

6. У галузі інформаційного обміну, культури, науки і свободи переконань:

а) Заохочувати свободу переконань, дух вивчення ділового занепокоєння.

б) Припинити заглушування закордонних радіопересилань, поширити довіз чужинецької лі-

тератури, взяти участь у міжнародній системі охорони авторських прав, полегшити міжнародний туризм — з метою переборення згубної для нашого народу ізоляції.

в) Видати постанову, яка забезпечуватиме фактичне відділення Церкви від держави, фактичну (тобто яка забезпечена юридично, матеріально й адміністративно) свободу сумління і віровизнання.

г) Переглянути ті ділянки взаємовідносин партійно-державного апарату і мистецтва, літератури, театру, органів освіти і т. п., які завдають шкоду розвиткові культури в нашій країні, знижують сміливість і різнобічність творчого пошуку, призводять до казенщини, сірости і ритуальності. В суспільних та гуманітарних науках, роля яких в сучасному житті безперервно зростає (в філософії, історії, соціології, юриспруденції і т. п.) — забезпечити ліквідацію застою, поширення напрямків творчого пошуку, незалежність від упереджених поглядів, використання всієї гами закордонного досвіду.

## 7. В соціальній галузі.

а) Переглянути питання про можливість скасування смертної кари. Скасувати окремий суворий режим позбавлення волі, як суперечний гуманності. Вжити заходів для удосконалення пенітенціарної системи, з використанням закордонного досвіду і рекомендацій ООН.

б) Розглянути можливість створення громадського спостережного органу, який ставив би за мету виключення застосування фізичних мір впливу (биття, голод і холод і т. п.) на затриманих, арештованих, підслідних і засуджених.

в) Різко поліпшити якість освіти. Підвищення оплати і самостійності вчителів шкіл та викладачів вузів. Зменшити формальну роль дипломів і учених ступенів. Зменшення уніфікації системи освіти, ширше профілювання в школах. Збільшення гарантії права на переконання.

г) Поширення засобів боротьби проти алько-

голізму, з залученням можливостей громадського контролю над усіма аспектами проблеми.

д) Посилити міроприємства по боротьбі з шумом, з затруєнням повітря і води, боротьби з ерозією, засоленням ґрунту і затруєнням його хемікаліями. Поліпшити захист лісів, диких і свійських тварин, захист тварин від жорстокоствей.

е) Реформа системи медичного обслуговування. Поширення мережі платних поліклінік і лікарень, збільшити ролю приватно практикуючого лікаря, медсестри, доглядальниці. Збільшення зарплати медичним працівникам на всіх рівнях. Реформа медичної промисловости. Повсюдна приступність сучасних лікарів і середників. Впровадження рентгено-телевізійних установок.

8. В правовій галузі.

а) Ліквідація явних і прихованих форм дискримінації — за переконанням, за національною ознакою і т. п.

б) Фактична гласність судочинства в усіх випадках, де воно не суперечить основним правам громадян.

в) Розглянути питання про ратифікацію Верховним Советом СССР пактів про права Людини, які були ухвалені 21 сесією Генеральної Асамблеї ООН, і про приєднання до факультативного протоколу до цих пактів.

9. В галузі взаємовідносин з національними республіками.

Наша країна проголосила право націй на самовизначення аж до відокремлення. Реалізація права на відокремлення у випадку Фінляндії була санкціонована советським урядом. Право на відокремлення союзних республік проголошено Конституцією СССР. Прсте, має місце неясність щодо гарантії права і процедури, які б забезпечували підготовку, необхідне обговорення і фактичну реалізацію права. Фактично, навіть обговорення подібних питань нерідко переслідується. На мою думку, юридична розробка

проблеми й ухвалення закону про гарантії права на відокремлення мали б важливе внутрішнє і міжнародне значення, як підтвердження антиімперіалістичного й антишовіністичного характеру нашої політики.

Як видно, наявність тенденцій до виходу будь-якої республіки із ССРСР не мають масового характеру, і вони, безперечно, ще більш ослабнуть з часом наслідком дальшої демократизації в ССРСР. З іншого боку, не підлягає сумніву, що республіка, яка вийде з тих або інших причин із ССРСР мирним конституційним шляхом, повністю збереже свої зв'язки з соціалістичною співдружністю націй. Економічні інтереси й обороноздатність соціалістичного табору в цьому випадку не потерплять, оскільки співробітництво соціалістичних країн має вельми досконалий і всеохплюючий характер та, безперечно, буде ще більш поглиблюватися в умовах взаємного невтручання соціалістичних країн у внутрішні справи одна однієї. З цих причин обговорення поставленого питання не уявляється мені загрозливим.

Якщо виклад цієї записки мав подекуди надміру безапеляційний характер, це належить віднести на рахунок конспективності. Проблеми, які стоять перед нашою країною, перебувають у глибокому взаємному зв'язку з деякими сторонами загальносвітової кризи ХХ століття — кризи міжнародної безпеки, втрати стабільності суспільного розвитку, ідеологічного безвихіддя і розчарування в ідеалах недавнього минулого, націоналізму, загрози дегуманізації. Конструктивне розв'язання наших проблем, обережне, гнучке і, одночасно, рішуче, з огляду на особливе положення нашої країни в світі буде мати важливе значення для всього людства.

5. березня 1971 р.

А. САХАРОВ (підпис)  
червень 1972 р. <sup>1)</sup>

---

<sup>1)</sup> Оригінал написаний від руки.

## ПІСЛЯМОВА ДО «ПАМ'ЯТНОЇ ЗАПИСКИ»

Пам'ятна записка була спрямована на ім'я Генерального секретаря ЦК КПРС 5. березня 1971 року. Вона залишилася без відповіді. Я не вважаю для себе за можливе надалі відтягати з її публікацією. «Післямова» написана в червні 1972 р. Вона містить деякі доповнення, а також частково заступає згаданий в тексті додаток «Про переслідування з політичних мотивів».

Свою діяльність я розпочав, приблизно, 10-12 років тому, коли я усвідомив злочинний характер можливої термоядерної війни та експериментальних термоядерних вибухів в атмосфері. З того часу, а особливо з 1968 р., я почав ревізувати свої погляди. Особисто для мене початок того року ознаменувався працею над «Думками про прогрес», а кінець, як і для багатьох із нас, — гуркотом танків на вулицях непокірної Праги.

Як і раніше, я не можу не визнавати значення великих і благодетельних змін у культурній, соціальної та економічній галузях, які сталися в нашій країні за останні 50 років. Але враховую все ж таки і той факт, що подібні зміни відбулися і в багатьох інших країнах та що це сталося наслідком світового прогресу.

Як і раніше, я продовжую вважати, що перемоги трагічні суперечності і загрози нашого віку можна лише одночасовою зміною структури капіталізму і соціалістичного устрою.

У капіталістичних країнах цей процес має супроводжуватися дальшим скріпленням елементів соціального захисту прав трудящих, послабленням мілітаризму і його впливу на політичне життя. В соціалістичних країнах — послаблення мілітаризації економіки так само потрібне, як і в капіталістичних, але сюди належить додати також послаблення місянської ідеології, крайнього прояву централізму й обмеження ролі партійно-урядової бюрократичної

монополії. Все це життєво необхідне, як у галузі виробництва й споживання, як так в галузі культури та ідеології.

Як і раніше, я надаю великого значення демократизації суспільства, розвитку поінформованості народу, законности, захисту основних прав людини.

Як і раніше, я сподіваюся на еволюцію суспільства в цих напрямках під тиском технічного й економічного прогресу, хоч тепер мої прогнози стали поміркованішими. Більше ніж будь-коли раніше, мені тепер здається, що єдиною справжньою гарантією охорони людських вартостей у хаосі некерованих змін та трагічних ударів, є свобода переконань людини, її моральний імпульс спрямований на пошуки добра.

Наше суспільство заражене апатією і лицемірством, вузьким егоїзмом і прихованою жорстокістю. Більшість його представників на найвищому рівні партійно-урядового й адміністративного апарату та того ж рівня верства інтелігенції вперто тримаються за свої приховані й явні привілеї і виявляють повну байдужість до порушень прав Людини, до стимулів прогресу, до безпеки і майбутнього людства. Інші, хоч у душі й стурбовані всім цим, але позбавлені змоги дозволити собі на найменшу свободу думки, змушені жити в болісних конфліктах самих з собою. Наслідком того п'янство виросло у нас до розмірів справжнього національного лиха, та стало симптомом моральної деградації нашого суспільства, яке все далі і далі заглиблюється в хронічне затруєння алькоголем.

Духове відродження вимагає усунення цих умов, які штовхають людей на лицемірство й угодовство, які створюють у них почуття безпорадності, невдоволення і зневіри. Необхідно у дійсності, а не на словах, забезпечити кожному однаковій можливості просування на праці, в освіті і в культурному розвитку. Необхід-



но знищити систему привілеїв у всіх ділянках соціального й економічного життя. Необхідна також більша ідеологічна свобода, остаточне припинення всіх переслідувань за переконання, радикальні реформи в галузі народньої освіти. Ці положення покладені в основу багатьох пропозицій «Пам'ятної записки».

В «Записці» згадана, зокрема, проблема матеріального становища й незалежності двох найчисленніших і суспільно важливих секторів інтелігенції — вчителів і медичних працівників. Жалюгідне становище народньої освіти й охорони здоров'я старанно приховуються від чужинців, але для тих, хто хоче бачити, це вже не таємниця. Безплатна система освіти й охорони здоров'я — не більше, ніж економічна ілюзія в суспільстві, де додаткова вартість експлуатується і розподіляється урядом. Клясова ієрархічна структура нашого суспільства, з її системою привілеїв, особливо згубно відбилася на охороні здоров'я й освіті. Стан освіти і охорони здоров'я для народу — це злиденність загальнодоступних лікарень, убогість сільських шкіл, переповнені кляси, убогість і пригнобленість народнього учителя, казенне лицемірство у викладанні, все це породжує у підростаючого покоління повну байдужість до моральних, культурних і наукових цінностей.

Серед умов, які необхідні для оздоровлення суспільства, особливе місце займає необхідність рішуче припинити переслідування з причин політичних у юридичних і психіатричних формах, так і в кожних інших, на які здатна наша бюрократична і задубіла система з її свавільним втручанням урядових чинників у приватне життя громадян (звільнення з праці, виключення із вищих учбових закладів, відмова на право проживання, затримка в просуванні по праці і т. д.).

Паростки морального відродження народу й інтелігенції, які почали було пробиватися після припинення зловживань сліпої терористичної

системи сталінізму, не зустріли потрібної підтримки керівних кіл. Основна характеристика класової, суспільної й ідеологічної структури не була радикально змінена. З біллю і занепокоєнням я змушений констатувати, що слідом за оманливим значною мірою лібералізмом знову посилюються обмеження ідеологічної свободи, тенденція до скорочення інформації, яка і без того урядово контролюється, переслідування з причин політичних й ідеологічних та навмисне загострення національних проблем. П'ятнадцять місяців, які минули з часу подачі «Записки», виявили нові непокоючі докази поглиблення всіх цих тенденцій.

Особливо непокоюча хвиля політичних арештів перших місяців 1972 року. Багато арештів відбулося в Україні, але також у Москві, Ленінграді та інших районах країни.

Увагу суспільности в ці місяці привернули суди над Буковським у Москві, над Строкатою в Одесі та інші. Надзвичайно загрозливим за своїми наслідками для суспільства й абсолютно неприпустимим порушенням прав Людини є застосування психіатрії з політичних мотивів. Всім відомі багаточисельні протести і заяви з цього приводу. Як давніш, так і тепер Гершун, Григоренко й багато-багато інших перебувають у тюрмах та психіатричних лікарнях; доля Фрайнберга і Борисова нікому невідома; невідомі і нові випадки психіатричних репресій, як, наприклад, поета Лупиніса в Україні.

Протягом десятиліть провадилось жорстоке й уперте переслідування та викорінювання релігії. Це одно з найсерйозніших порушень прав Людини. Свобода релігійних переконань і відправлення культу є невід'ємною часткою інтелектуальної свободи взагалі. На жаль, в останні місяці мали місце нові випадки релігійного переслідування, зокрема в Прибалтиці та в інших місцях.

Я не буду торкатися в цій післямові інших важливих проблем, які вже були викладені в

«Пам'ятній записці» і в інших документах, оприлюднених мною, як, наприклад, у відкритих листах до членів Президії Верховного Совету СРСР «Про свободу виїзду із країни» та міністрові внутрішніх справ «Про дискримінацію по відношенню до кримських татар».

Не зупиняюся також на більшості міжнародних проблем, які вже були розглянуті у «Записці». Я тільки згадаю за проблему обмеження гонки озброєння. Мілітаризація економіки, глибоко впливаючи на зовнішню і внутрішню політику, спричинює порушення демократії, правосуддя й інформації народу і, тим самим, створює загрозу мирові в усьому світі. Военний і індустріальний комплекс у політиці Сполучених Штатів був добре вивчений. Роля ж цих факторів у політиці Советського Союзу та інших соціалістичних країн відома значно менше. Проте треба зазначити, що ні в одній країні частина видатків, які йдуть на військові потреби, не досягає тих розмірів, що в СРСР (40% національного прибутку). В умовах взаємного недовір'я, проблема контролю, яка відмічалася в «Записці», творить абсолютно виняткову ролю.

Я написав цю післямову незабаром після підписання важливих угод у галузі обмеження стратегічної ракетної зброї. Хотілося б вірити в почуття відповідальності перед людством з боку державних чинників і керівників воєнно-промислових комплексів США і СРСР.

Хочеться вірити, що ці угоди мають не тільки символічне значення, але й спричиняться до справжнього скорочення перегонів в озброєнні і до дальших кроків у пом'якшенні політичної атмосфери знесиленого від страждань світу.

На закінчення я вважаю за необхідне особливо підкреслити те значення, яке я надаю пропозиції про організацію міжнародного консультативного органу «Міжнародної ради експертів», яка б володіла правом рекомендацій з обов'язковим розглядом їх національними уря-

дами — пункт Б 3 в «Записці». Я вважаю цю пропозицію реальною — при умові широкої міжнародної підтримки — про яку я пишу.

Я звертаюся не лише до советських, але й до закордонних читачів. Сподіваюся також, що мій голос, який іде із соціалістичного світу, хоч якоюсь часткою призведе нас до кращого розуміння історичного досвіду останніх десятиліть.

# **Новий політичний рух у Радянському Союзі**

**ПРИМІТКА РЕДАКЦІЇ.** В Радянському Союзі виникла нова група під назвою «Сеятель», яка ставить метою створення соціал-демократичної партії. При чому, ця партія мислиться як щось нове, створене на власній, радянській базі, як партія науково-демократичного соціалізму, а не наслідування західноєвропейської соціал-демократії.

Новоорганізова група виходить з того, що дотеперішній ліберальний рух протестів і демонстрацій у Радянському Союзі починає поволі згасати. Причина полягає в тому, що ліберали не запропонували переконливої альтернативи режимові, а тим самим і не могли активізувати ширші маси середньої інтелігенції.

Група «Сіяч» пропонує приступити до поглибленої теоретичної розробки альтернативи режимові на основі аналізу і пояснення існуючої соціально-політичної системи. З тією метою вона приступила до видання нового «самвидавського» політичного журналу під назвою «СІЯЧ, Соціал-демократичний агітаційний листок». До нас дійшло тим часом два числа цього цікавого журналу. Перший датований вереснем 1971 року, другий — без зазначення дати, але ймовірно кінець 1971 року.

В другому числі «Сіяча» розглядається наявна ситуація в Радянському Союзі; вияснюються причини людської політичної активності і роля особистості та ідей в суспільстві; вказується на загострення класової боротьби поміж інтелігенцією й адміністративною класою; намічаються прогресивна альтернатива режимові та прогресивна і позитивна платформа для нової партії. Також розглядаються такі цікаві питання, як значення «розпорошеного невдоволення» населення, значення «соціального резонансу», який може бути викликаний невеликою групою людей, «межа стійкості» радянської системи і т. д.

# „СІЯЧ“ Ч. І.

## ЗАЯВА ГРУПИ «СІЯЧ»

Нашою метою є створення соціал-демократичної партії в Росії. Ми добре розуміємо, що загальна ситуація в країні, становище маленької ізольованої групи, наша недосвідченність і впливаючі з того похибки, — все це робить надто малоймовірною можливість того, що встигнемо досягнути переконливих вислідів. Але ми віримо в майбутнє цієї справи. Зрозуміло, що поставлене нами завдання не може бути виконане однією невеликою групою; для його здійснення потрібні більш-менш узгіднені дії поважних суспільних сил. Проте, ми переконані, що подібний рух диктується об'єктивними суспільними законами, отже він повинен рано чи пізно відчутно проявитися. Тому ми розпочинаємо нашу справу повні сподівань, що в остаточному висліді ми не опинимося самі. Ми певні, що скільки б ми не встигли зробити, то навіть маленький поштовх у тому напрямку принесе певну користь.

Ми вважаємо, що наше суспільство — як, зрештою, можливо і все людство — перебуває в катастрофальному стані, і навислі над ним небезпеки становлять під загрозу саме його існування. Надійшов час нарешті пробуркати-ся і свідомо розглянути наші занедбані проблеми. Незалежна, ліберальна активність, яка проявляється в нашій країні за останні роки, свідчить, що суспільна свідомість пробуджується. Цей процес неминучий, і ніякі найвідчайдушніші заходи не зможуть його зупинити. Припинити звільнення думки змогло б лише знищення самого суспільства або, — що майже те саме, — «культурна революція» на китайський зразок, яка відкинула б країну на декілька де-

сятиріч назад та мала б згубні наслідки для правлячої верхівки.

Хоча цей прогресивний рух невідхильний, проте на кожній чесній і мислячій людині лежить обов'язок всіма силами його підтримувати. Надто велика небезпека того, що нові сили будуть рости надто поволі, і до того, поки вони зміцняться, страшна катастрофа звалиться на суспільство та зробить марними будь-які надії, будь-які заходи, будь-які пляни. Чи швидше визріють сили розуму і свідомости, а чи стихійні сили руйнування, — це питання, яке вирішується зусиллями й активністю кожного з нас.

Ми хочемо внести свої посилені внесок у цей загальний процес звільнення думки та активізації свідомости. Нас не зовсім задовольняють ті вирішення, з якими ми до цього часу зустрічалися разом з вирішеннями, які пропонувалися ліберальним табором. Ми вважаємо своїм обов'язком подати на розсуд незалежно мислячій частині суспільства нашу власну точку погляду. Ми переконані в загальній користі цього, навіть коли майбутнє покаже, що ми не в усьому мали рацію.

Нижче ми містимо виклад наших найзагальніших принципів, які будуть розвинені у наступних випусках, якщо їм належатиметься побачити світ.

## **АДМІНІСТРАТИВНИЙ ДЕРЖКАПІТАЛІЗМ**

Факти показали, що на зміну приватнокапіталістичному устроєві прийшов не соціалізм, який несе свободу людині, а адміністративний держкапіталізм. Наша країна є країною найрозвинутішого і найчистішого держкапіталізму.

Керівною силою цього ладу є адміністративна кляса. До неї належать державні, партійні, виробничі керівники, профспілкові, молодечі, пропагандистські діячі, вищі військові (ранги) та працівники державної безпеки, всілякі голови, секретарі, директори, начальники відділів і



т. д. Адміністративна кляса організована в апарат, тобто в суворо ієрархічну систему.

В нашій країні держкапіталізм пройшов три фази:

Перша, — більшовицька, — продовжувалася близько 10 років. Вона була безперечно прогресивною. На цій фазі держкапіталізм закріпився у боротьбі проти попереднього, віджилого буржуазного ладу. У вповні підлегле становище була переведена приватна власність на засоби виробництва у промисловості. Таким чином, були закладені основи централізованого планування економіки. В той час на чолі апарату стояли доволі культурні люди, в політиці виявлялася достатня гнучкість, і суспільство користувалося певним ступнем інтелектуальної свободи й інформаційної різноманітності.

Друга фаза продовжувалася чверть століття. Це була фаза сталінізму, розквіт адміністративного держкапіталізму і в той же час найбільш звірячого та грубого його вияву. «Стара гвардія» більшовизму була зметена сталінською зграсю і, в основному, була знищена. Фактично це був переворот. Система закристалізувалася, зовсім втратила гнучкість, зробилася зовсім бездушною і нелюдською. Лють сталінського режиму дозволяє назвати його фашистським. Негнучкість системи й її жорстокість дуже дорого коштували. В той же час і незважаючи на всі видатки та жахливу, морально нічим невинувдану жорстокість, сталінський режим повністю використав усі плюси держкапіталістичного устрою. Індустріялізація і війна продемонстрували страшну силу режиму, його здатність концентрувати зусилля і досягати поставленої мети, навіть незважаючи на неймовірну обмеженість і помилки керівництва.

Третя фаза продовжується і нині. Вона почалася від смерті Сталіна і позначилася помітним злагідненням режиму. Найкричущі несправедливості та безглуздя були усунені. Це дало певні наслідки, і режим на деякий час немов би

отримав додаткові сили. Проте, гнучкість першої фази так і не пощастило повернути. Режим постарів, гнучкість для нього вже неможлива. І хоча з людського боку новий лад набагато краще сталінського, з суб'єктивного соціального боку він є прямим його продовженням, а ніяк не поверненням до широких обріїв більшовизму.

## **КРИЗА ДЕРЖКАПІТАЛІЗМУ І НАУКОВА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ**

Поряд з адміністративною класою в держкапіталістичному суспільстві величезну вагу має класа наукової інтелігенції. Це перша в історії класа (тобто значна група, яка відіграє одну з визначальних ролей у суспільному виробничому процесі), яка за самим своїм означенням складається із самостійно мислячих людей, для яких інтелектуальна й інформаційна свобода є необхідною умовою успішності їхньої суспільно-корисної виробничої діяльності.

Із ростом ваги науки в житті суспільства росла і вага цієї групи, досягнувши, зрештою, того рівня, коли стало можливим назвати її класою. У процесі науково-технічної революції ця класа стає потенційно найважливішою і найміцнішою групою в суспільстві.

Проте, закостенілий держкапіталізм зовсім не збирається надати науці і науковому принципі належне їм місце в суспільній системі. Звідси, властиво, і випливають усі наші хронічні труднощі та недоліки, які вже спричинили соціальну кризу й які загрожують повною катастрофою.

Наші лиха багаточисельні і важкі. Забруднення оточення коштує нам, в кращому випадкові, декілька десятиріч, щоб схаменутися, але реально не робиться практично нічого, і немає натяку, щоб це становище докорінно змінилося. Нервово-фізіологічний стан сучасної людини є критичним. Взаємне нерозуміння поміж різними групами суспільства, з впливаючими

звідси тертями і загальним соціяльним напруженням, зростає. Апарат наскрізь корупційний і втратив будь-яку ефективність; навіть у тих питаннях, яким сам уряд надає надзвичайного значення, йому майже нічого не вдається досягнути. Зовнішньополітичне становище нині відносно стабільне, і все ж таки провали останніми роками виникали одні за другими. Економічна система потребує негайної модернізації і раціоналізації, життєвий рівень продовжує залишатися низьким і зростає дуже поволі, коли взагалі зростає. Найголовніше ж, суспільство розгубило старі ідеали і натомість нічого не отримало. Від цього виникає загальне невдоволення і порожнеча, яка привела до моральних вивихів, злочинства, алкоголізму. Люди втрачають ґрунт під ногами, і країна на очах прямує до розвалу.

Все це — наслідок гострої невідповідности виробничих стосунків виробничим силам. Самодержавний адміністративний принцип більше не може відповідати природнім потребам. Суспільство у всіх своїх сферах — економічній, політичній і масово-культурній — має бути раціоналізоване, і його механізм має стати точнішим та гнучкішим. Має бути забезпечена більша компетентність керівництва громадськими справами. Нарешті, ми потребуємо негайної гуманізації соціяльної системи, інакше, її основа — людина — може просто не витримати ступня напруження сучасної цивілізації.

Ця невідповідність режиму ситуації, ця суперечність суспільної організації виробничим силам викликає посилення клясового антагонізму поміж адміністративною клясою й інтелігенцією. Адміністративна кляса боїться широкого застосування наукового принципу. Її особиста абсолютна влада, її особисті привілеї базуються на придушенні інтелектуальної свободи і пропагандистському обдурюванні населення, позбавлення його права на інформацію. Будь-які серйозні реформи загрожують її власному мо-

нопольному положенню в суспільстві. Що ж торкається інтелігенції (насамперед наукової), то вона відчуває неприродність існуючого положення, і це породжує в неї невдоволення, яке перетворюється в опозиційні настрої.

Через властивість самого режиму, класовий конфлікт довгий час залишався зовсім непомітним. Проте, в останні роки він сягнув такого напруження, що проявився в серії ліберальних виступів.

## НЕДОСТАТНІСТЬ ЛІБЕРАЛІЗМУ

Ці ліберальні виступи роблять враження. Проте, з нашого погляду, ліберальний рух до цього часу володів рядом суттєвих недоліків, не позбувшись яких він не зможе відіграти значної, відповідної йому ролі в суспільному житті.

Ліберальні виступи мали часто характер відкритих самосаджальних<sup>1)</sup> демонстрацій і протестів. Безперечно, в загальному підписанство і демонстранство відіграли позитивну роллю, привернувши увагу інтелігенції до прогресивного руху. Але вони ж і послабили цей рух, поставивши під удар найактивніші його кадри; це неминуче викликало деморалізацію. Ми вважаємо, що, крім виняткових випадків, відкрите протестанство цілковито недоречне у нашій ситуації і не повинно бути навіть другорядною течією подібного руху. Звичайно, це всього-навсього лише наша думка, яку ми не можемо і не хотіли б нікому накидати. Ми також, безперечно, не маємо на увазі тих людей, які твердо себе пов'язали з відкритими виступами і для яких інші шляхи всерівно практично майже недоступні.

Багато виступів мали виключно моралізатор-

---

<sup>1)</sup> Ті, що брали участь у демонстраціях і протестах, були свідомі, що за це вони будуть заарештовані (посаджені, звідси самосаджальні — ті, що самі себе саджають). — Ред. «УВ».

ський і законоборський характер. Такий напрям не сприяв поширенню бази руху, навіть серед інтелігенції. На загал, ліберали недооцінили сучасної людини. Вони дуже багато уваги приділяли хвилюючій інформації й обуренню, і дуже мало — спробам аналізу режиму та його поясненню. А тим часом сучасна людина, і насамперед інтелігент, більш усього потребує розуміння того, що відбувається, він прагне думати, йому мало шляхетних емоцій. Навряд чи його можна підмовити на активність, аж поки він сам не зрозуміє, в чім справа, при чому йому потрібне розуміння, а не тільки лише чисто юридичне і моральне.

Найголовніше, ліберали не запропонували альтернативи режимові. Сучасний режим поганий, він котиться в прірву, — це вірно. Але тим часом він все ж таки дає людям можливість існувати, відносно повного безладдя він все ж таки є благом. Середній інтелігент дуже добре це відчуває. І поминаючи питання особистої безпеки (питання, яке теж має значення), сучасна людина думає і про свою відповідальність. Чи можна закликати до змін, не усвідомлюючи більш-менш ясно їхніх шляхів і результатів? Чи можна в нашій критичній ситуації діяти з одних шляхетних емоцій, не завдаючи собі труда подумати про мету?

«Чиста лібералізація», напевно, зовсім не є альтернативою. На базі існуючого режиму, без докорінних реформ у політиці й економіці, вона попросту не може мати місця, бо наш режим є режимом влади апарату, бо його стабільність якраз і базується значною мірою на придушенні свободи. Чи можна нападати на цю його підвалину, навіть не згадуючи про супровідні реформи в суспільстві? Це робить враження лише безвідповідальности!

Звичайно, у лібералів були спроби виробити альтернативу. Проте, вони носили якийсь соромливий характер, не доводилися до кінця і були розрізнені. Найвизначніша із цих спроб

— лист Сахарова. Вона має величезне значення, але нам здається, що ця альтернатива в ряді місць позбавлена виразності. Це все ж таки не програма. Крім того, немає відчуття, що будь-хто приймає її як програму. Позиція лібералів, як цілого, дуже невиразна. Політичні дії, які виходять із такої позиції, повторюємо, роблять враження безвідповідальності і не можуть за-служити активної підтримки людей, які потребують розуміння і серйозного обґрунтування своїх дій.

## НАУКОВО-ДЕМОКРАТИЧНИЙ СОЦІАЛІЗМ

Нам здається, що альтернативою держкапіталістичному абсолютизму може бути лише висунута Сахаровим ідея науково-демократичного управління суспільством. Проте, вона потребує конкретизації.

Західня демократія, яка нині майже скрізь перебуває в стані кризи і переродження, мала за свою основу і гаранта — приватну власність. Про цю основу нині не може бути і мови. Приватна власність умирає на Заході, як вона давно померла у нас; реанімація її в істотних масштабах неможлива.

У наш час питання про власність втрачає своє значення і замінюється питанням про владу. Це питання може бути розв'язане лише на підставі старої ідеї поділу влади. Проте, нині цю ідею не можна розуміти так само, як у минулому столітті. Повне панування демократичного принципу нині також неможливе. Сучасне індустріальне суспільство вимагає безвідмовного механізму управління і компетентності в керівництві. Західні парламенти більше не керують, вони лише, в кращому випадкові, контролюють. Вони також і не законодавствують в повному значенні цього слова, а лише затверджують закони, і знову ж таки контролюють загальний напрямок законодавства. За демократичним органом мають (і повинні) бути затверджені лише права верховного контролю, нагляду й інформації.

Проте, вся повнота активної законодавчої і виконавчої влади не може бути закріплена за ієрархічними апаратами, як це ми бачимо у нас (і до чого справа рухається на Заході). Бюрократичні апарати — державні, партійні, господарчо-економічні (великі компанії на Заході) — мають тенденцію перетворювати себе у виключну і самодостатню силу. Потрапляючи у монопольне становище, вони, в умовах розвинутого індустріального суспільства, не можуть забезпечити достатньо гнучкого і компетентного керівництва, і в той же час придушують інтелектуальну свободу, використовуючи всі засоби для закріплення своєї самодержавної влади.

В інтересах суспільства забезпечити потрібну компетентність при розробці загальних основ соціального життя й істотних напрямків керівництва. Ця думка висловлена вже в статті «Про надання законодавчих функцій Держплянові»<sup>1)</sup>, яка була написана Леніном при самому кінці його життя, коли він спостерігав наступ «апаратчиків» і шукав противаги проти сталінізму, який тоді народжувався. Та Ленін у той час уже практично був усунутий від політичного життя (частково наслідком хвороби, а частково владою Сталіна), класові сили наукової інтелігенції були ще дуже слабкі: час цієї ідеї ще не прийшов, і вона не тільки не отримала здійснення, але не була тоді ще вповні реальною. Тепер, в новій, звичайно, формі, це питання стає на порядку денному. Повинен існувати незалежний компетентний орган, укомплектований спеціалістами, експертами, вченими, який займався б розробкою загальних основ економічного і політичного влаштування та загальних основ соціального життя. Коли навіть і не можна зразу надати такому органу всю повноту законодавчої влади, то все таки повинні існувати процесуальні гарантії його визначального впливу на законодав-

<sup>1)</sup> Див. «В. Ленин, Сочинения», вид. 5, т. 45, стор. 349-353 (стаття написана 27.-29. 12. 1922).

ство; одна із таких можливих гарантій показана в згаданій замітці Леніна.

Виконавча влада апарату, обмежена, таким чином, контролем демократичного органу і законодавчим впливом наукового інституту експертів, справді зможе бути поставлена на службу суспільству. При цьому, в її, залишеній їй сфері, вона повинна володіти достатнім авторитетом. Це дозволить суспільству користуватися потрібною для розвитку інтелектуальною свободою, не позбувшись в той же час, так притаманної для централізованого держкапіталізму, здатності концентрувати свої зусилля.

Щоб запобігти закріпленню правлячої верхівки, має бути скорочена різниця в прибутках. Різниця в прибутках, яка перевищує 3-5-кратний розмір на особу, суперечить здоровому глуздові, позбавлена економічного обґрунтування і спричинює утворення упривілейованих груп, які схильні захищати свої привілеї за рахунок суспільства.

Поділ влади буде гарантувати достатню свободу згори. Знизу ж свобода має бути гарантована більшою незалежністю суспільно-громадських одиниць. Ми потребуємо, таким чином, справжньої і широко переведеної економічної реформи, надання підприємствам максимальної незалежності, сполученої з визначальною роллю центру в загальній економічній і соціальній політиці. В межах же самих підприємств має отримати розвиток виробнича демократія.

Ці найзагальніші положення дають уяву про те, що ми розуміємо під терміном науково-демократичний соціалізм. Таке комплексне перетворення устрою вповні можливе. З нашого погляду, це єдина альтернатива катастрофі. Перехід до науково-демократичного соціалізму розв'язав би наші національні проблеми і сприяв би покращанню світової ситуації.



## ПРОГРАМОВІ ПОЛОЖЕННЯ

Таким чином, ми пропонуємо ліберальному рухові наступну вірцеву програму:

1. Науково-демократичне керування суспільством, наукова реорганізація механізму влади;

2. Послідовне проведення економічної реформи, аж до обережного введення елементів НЕПу (дрібна приватна власність у сільському господарстві, в обслуговуванні), при визначальному значенні центру;

3. Виробнича демократія в середині підприємств;

4. Скорочення розриву в прибутках до 5-6-кратного на особу;

5. Лібералізація, в розумінні послаблення і, крім виняткових випадків (порнографія, пропаганда насильства), зняття ідеологічних й інформаційних обмежень;

6. Загальна гуманізація політики, переставлення її цілей з чисто виробничих показників на людські;

7. Припинення зовнішньополітичних авантур, які поглинають величезні кошти (наприклад, беззастережна підтримка напівфашистських арабських режимів, жандармські акції у Східній Європі), логічніша і принциповіша зовнішня політика;

8. Негайне застосування значно енергійніших заходів у катастрофальних питаннях, насамперед відносно стану людини й оточення.

Нам здається, що проти такої програми навряд чи могли б щось мати будь-які сили в ліберальному русі. Кінець-кінцем мова йде не про заходи, невідкладність уведення в життя яких майже очевидна.

Значення подібної програми полягало б у тому, що вона б чітко визначила, що таке, властиво, ліберальна опозиція і чого вона хоче, і показала б, що у ліберальних сил дійсно є уява про необхідну комплексну перебудову суспільства. Фактична програма перетворила б ліберальну опозицію із невиразного конгломерату в полі-

тичну партію, в партію науково-демократичного соціалізму.

## ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРИНЦИПИ ПАРТІЇ

Під словом «партія» ми тут не маємо на увазі централізовану організацію. В широкому розумінні, партія — це просто сторона в політичній боротьбі. Від «руху» «партію» відрізняє більш чітка визначеність позиції.

Що торкається централізованої організації, то з принципового боку її бажаність нам здається сумнівною; в різних випадках вона може бути гарна або погана, питання це має розв'язуватися, виходячи із конкретних обставин. Практично ж створення єдиної організації всерівно неможливе і могло б лише привести до трагічних наслідків.

Інша справа — об'єднання незалежних груп на основі єдиної програмової платформи. Невдачі окремих маленьких груп не завдавали б істотної шкоди загальній справі. В той же час спільна програма життєво необхідна, вона надає рухові необхідну єдність, вона зможе стати центром притягання і консолідації всіх прогресивних сил, вона зможе стати тим прапором, який буде збирати всіх незадоволених, всі опозиційні елементи. А найголовніше, вона буде показувати вихід із витвореного становища. Ми вважаємо вельми істотним з погляду морального впливу на суспільство, щоб опозиція виступала якраз як партія.

Як уже говорилося, ми уявляємо собі цю партію у вигляді незалежних груп, оточених співчуваючим «ореслом», які стоять на певній спільній платформі. Дуже важливо, щоб партія допускала участь, так би мовити, неформальному членству на різних умовах, у відповідності з готовністю кожного співчуваючого, — участь від самовідданого активу до незначної допомоги трохи симпатизуючого.

Власне кажучи, це збігається з тим, як організована нині ліберальна партія. Те нове, що ми

пропонуємо, це більш реалістична і продумана тактика і назва «соціал-демократична партія». Останньому моментові ми надаємо пропагандивного значення. Назвою «соціал-демократична» ми хочемо підкреслити зв'язок не з не зовсім вдалим явищем у вітчизняній історії, а з прогресивними, лівими силами Заходу. Слово ж «партія» дасть, нам здається, деякий імпульс, змусить сприймати запропоновану програму, як альтернативу. Там, де є дві партії (хоча б одна із них перебувала аж у надто несприятливому положенні) — там мається два виходи.

## СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКА

Основним стратегічним завданням ми вважаємо — добитися перетворення прогресивного руху в дійову силу, так, щоб він міг брати участь у визначенні долі суспільства. Тоді стане можливим досягнення будь-яких компромісів з режимом і поступовий реформаційний розвиток.

Нині ця ціль видається недосяжною. Але фактично, при правильній постановці справи, у ній немає нічого нереального. Коли основна частина наукової інтелігенції буде стояти на платформі альтернативи, коли ширші кола інтелігенції будуть відноситися до цієї платформи з певною симпатією, коли інші класи суспільства, насамперед робітничі класи, не будуть мати підстав для ворожого ставлення, — тоді ціль уже буде досягнута. А це річ, справді, цілком реальна.

Але нині до неї ще далеко. Прогресивні сили слабкі. Тому ми і вважаємо недоречним для них витрачатися на відкриті демонстрації і протести, — ще раз повторюємо, окрім виняткових випадків.

Що торкається праці, то її дуже багато. Це — розробка теорії, освіта, пропаганда, агітація.

Необхідна — і вповні можлива — теоретична розробка суспільних проблем. Ми, звичайно, не можемо і не хочемо ні від кого нічого вимагати, тим більше у стосунку вільного «самвидавсько-

го» друку. Але нам здається абсурдним положе-  
ження, коли не абиякі, розумні люди витрача-  
ють час і енергію, наражуючи себе на ризико,  
на явно безнадійні справи, в той час, як вони  
мгали б зробити дуже багато корисного. Нам  
здається цілком марним збирання в таких маш-  
табах чисто викривальної інформації, юридичне  
крючкотворство і моралізаторство. В якійсь мі-  
рі всі ці речі потрібні і корисні, але все ж таки  
основне місце в «Самвидаві», нам здається, має  
займати аналіза і пояснення існуючого станови-  
ща та конструктивна розробка виходу з нього.  
Найзгубніше, нам видається, було б емоційне  
буксування на місці, перетворення «Самвидаву»  
зі зброї політичної дії у самоціль і прогресивізм,  
із серйозної праці — у пікантний спосіб існу-  
вання. Дуже важливо також розумне ознайо-  
млення ліберальної публіки з вислідами розви-  
тку соціал-демократичної думки на Заході.

Другим завданням після поглиблення теоре-  
тичної бази прогресивного руху є поширення  
його людської і соціальної бази, тобто пропаган-  
да й агітація. Прогресивний рух має виступати,  
виходячи із інтересів всього суспільства в ціло-  
му, всіх його груп, тому принципово його про-  
паганда й агітація мають мати на увазі пред-  
ставників усіх клас. Проте, практично, звичай-  
но, основні зусилля мають спрямовуватися в се-  
редовище інтелігенції і напівінтелігенції, про-  
сто тому, що тут можна розраховувати на більш  
безпосередній відгук, наслідком більшої освіче-  
ності і психологічної підготовленості. Але чо-  
го рішуче не має бути, то це кастового духу.

Практична і теоретична розробка, агітація і  
пропаганда зводяться до «Самвидаву». Тут є  
можливість для участі на будь-якому рівні.  
Письменницька праця, дублювання, розповсюд-  
жування, просто усна агітація — від серйозної  
до майже невинної, мимоходом згадуючи — все  
може бути корисним.

Із міркувань доцільності, ми вважаємо, ви-  
пливає побажання для політичного «Самвида-

ву» бути в основному анонімовим і псевдонімовим.

Природньо, що окреслення більш часткових і конкретних завдань може бути справою лише безпосередньо тих груп, які ведуть працю, хоч у принципі у майбутньому тут можливий обмін досвідом.

### ЗАВДАННЯ ЛИСТКА

Як уже говорилося, цей листок має за свою ціль агітацію в середовищі ліберальної, незалежно мислячої інтелігенції за створення соціал-демократичної партії.

Природньо, що наша праця визначатиметься нашими можливостями. Коли майбутнім випускам судитиметься побачити світ, ми маємо на увазі розвинути в них деякі із викладених вище принципів.

Ми закликаємо всіх, хто підтримує наші ідеї, сприяти розповсюдженню листка. Ми просимо про це також тих, хто, не поділяючи наших переконань, співчуває справі вільної преси.

Будемо раді будь-якій підтримці і будь-якому відгукові.

# „СІЯЧ“ Ч. II.

## ВИХІД В ПОЛІТИКУ. НЕОБХІДНЕ ПОЯСНЕННЯ

Незалежно мисляча частина нашого суспільства ще майже зовсім не розуміє необхідности політичної діяльности. Сама ідея «займатися політикою» в наших умовах видається подіячому наївною. Лише дехто здатний взяти її до уваги. Навіть ті, хто під тиском свого розуму і свого сумління об'єктивно входили в політичну сферу, іноді зовсім щиро, а не лише для маскуваннн від влади, заперечували політичний характер своїх прямувань. Позасвідоме маскуваннн тут, звичайно, мало місце, але зовсім іншого характеру: люди бояться здатися смішними, виявивши «дитячу віру» в те, що «щось можна зробити».

Все це зрозуміло. Протягом довгого часу в нашій країні цілковито була відсутньою прогресивна політична діяльність. Ті незначні натяки на неї, які з'явилися в останні роки, викликали роздвоєне ставлення у мислячих людей. З одного боку, їм неможливо не співчувати. Але з іншого, вони немовбито ясно й очевидно демонструють безкорисність і безперспективність подібних спроб. І мисляча людина, оберігаючи свою солідність, з почуттям переваги, хоч також і з співчуттям, скаже: «Дитяча романтика».

Нас довго виховували батогом, — чи ж треба дивуватися, що значною мірою ми виховалися? Позиція багатьох у цьому питанні несвідомо визначається зрозумілим прагненням виправдати безпечний спосіб життя. Не меншу роль відіграє інерція обмеженого здорового глузду, який відмовляється сприймати нові ідеї. На наших очах стільки разів тріумфувала несправедливість і нерозумність, що інше стано-

вище стало нам видаватися дитячою казкою. Ми ще готові виявити, іноді, особисту порядність, навіть героїзм, але діяти в ім'я нібито здійснимої цілі — ха, яка наївність. Нас просто надламали. І ця наша внутрішня надломленість виявляється в найрізноманітніших формах, — від грубо оголеної до найвитонченішої.

І все ж таки, звернення до політики — це не шизофренічні дурощі, щоб постраждати, і не наївна романтика, а, в остаточному підсумку, сувора необхідність для кожної людини, яка когось або щось любить на цьому світі. Послідовна людина зрозуміє цю необхідність раніше, решта буде боязко і соромливо відвертатися, поки вона не стукне їх по голові, але всі мають зрештою помітити. Тільки щоб не було аж надто пізно — оте «зрештою».

## **СМЕРТЕЛЬНА ЗАГРОЗА І ВИХІД В ПОЛІТИКУ**

Перша і, так би мовити — така, що сприймається відразу — причина до «виходу в політику», — це очевидні безглуздя і несправедливості нашої політичної системи. На цій причині нема чого довго зупинятися, вона всім зрозуміла, проте, лише дуже небагатьох вона може, сама по собі, наштовхнути на серйозну активність у наших умовах. Є, проте, й інша причина, значно істотніша, — причина, яка обертає політику в справу кожної мислячої людини. Це — загроза катастрофи, яка зависла над всією нашою цивілізацією.

Нема нічого дивного в тому, що до цієї загрози теж не відносяться серйозно. Адже віднестися до неї серйозно, це означає — усвідомити величезну відповідальність, яка лежить на нас.

Мова йде не про непевні відчуття й про рокування. Ми маємо справу з об'єктивно реєстрованими речами, від яких не можна відпекуватися, що «все якнебудь прийде до розуму». Те, що відбувається нині, не має прецеденту в історії людства. Ніколи раніше в масштабі зем-

ної кулі не порушувалися так швидко умови біологічної рівноваги.

Загально відомі кількісні оцінки забруднення середовища дають нам не більше часу, ніж декілька десятиліть, — і це ще, правдоподібно, дуже оптимістична прогноза. Страшне не те, що ми підійшли до цього краю майже впритул. Страшне те, що, навіть дізнавшись про це, ми продовжуємо йти в той же бік. Тому що при всій зливі балачок, для відвернення біокатастрофи, робиться мізерно мало в порівнянні з необхідним. Ніщо так не демонструє нелюдський, іраціональний характер нашої цивілізації, як цей факт.

Цифри відомі, і все продовжує йти своєю чергою: дипломатія, футбол, ракети, національні суперечки — все це важливіше, ніж те єдине, що визначає саме наше існування.

Взаємовідносини із середовищем — лише один із проявів цього жажливого раціоналізму. Важче кількісно визначити той ступінь нервово-психологічної деформації, якого зазнає нині людина, і ті соціальні напруження, які виникають у наших суспільствах та являють собою, у зв'язку з нашою технікою, не менш страшну загрозу.

Причиною цієї навислої загрози є те, що наша цивілізація перебуває під владою іраціональних, нелюдських сил, стихійних і безглуздих. Для слабкої цивілізації це творило б лише загрозу застою і регресу. Для нас — це вже майже неминучість знищення. Інші цивілізації гинули і лишали після себе руїни. Ми, гинучи, зруйнуємо, напевно, все високоорганізоване життя на землі. Ми занадто сильні, щоб дозволити собі таку іраціональність і не загинути.

Звичайно, цивілізація містить у собі і розумні, гуманні сили, — інакше наше становище було б просто безнадійним. Але вони придушені і не організовані, і не вони нині визначають природній хід подій. Цивілізація має бути негайно раціоналізована, — або вона загине.



Рятування цивілізації і всього життя, — це глобальне завдання, яке може бути розв'язане лише у масштабі всього світу. Але становище настільки катастрофальне, що на кожному лежить обов'язок вкласти щось у цю справу.

Практично для нас це завдання дещо обмежується: раціоналізувати нашу власну систему, тому що безпосередньо інтернаціональна дія для нас, очевидно, неможлива. Але ця наша, національного масштабу праця мала б величезне світове значення, — завдяки тій важливій ролі, яку відіграє наша країна.

Але раціоналізація і гуманізація суспільної системи є справою властиво політичною. Бо політика є ніщо інше, як активність у стосунку до найкардинальніших суспільних проблем, у стосунку суспільної системи як цілої.

Активна спроба розумного і гуманного підходу до всієї системи в цілому, до найзагальніших соціальних питань країни, це й є прогресивна політична діяльність.

## ЄДИНИЙ ШЛЯХ

Проти цього логічного висновку багато хто заперечує; говорять про інші шляхи. Насправді у наших умовах політика — єдиний шлях. Це пояснюється особливостями нашої системи, якій найвищою мірою властива тоталітарність, тобто — цілісність, загальність. Вона не припускає раціоналізації окремих своїх сторін. При найменшій спробі зробити часткове поліпшення, система відразу ж повстає проти вас уся і змушує вас — хай і проти вашої волі — розглядати її в цілості і діяти щодо неї, як до цілості.

Ми це дуже добре знаємо з досвіду. Першаліпша, хоч трохи значна дія набуває тут політичного характеру. Ми бачили, як на п'ять років було засуджено, як політичного злочинця, людину, яка пробувала добитися справедливості у конкретній судовій справі, діючи суворо у відповідності з законом. Ми бачили це і багато іншого, а ще більше не бачили; тому що, умі-

ючи передбачати, ми спочатку подумаємо, а потім нічого і не зробимо.

Здається, що навіть людину, яка спробує організувати незалежну й ефективну антиалкогольну спілку, система сберне в політичного воєра.

Іноді політиці протиставляють самоудосконалення або виховання; кажуть, що світові потрібно допомагати зміною не системи, а людини.

Проти ідеї самоудосконалення нічого, звичайно, по-суті заперечити. Самоудосконалення є справді річ добра; добра скрізь і за всіх часів. Проте, чи можна це протиставляти політиці в наших умовах? У нашій ситуації самоудосконалення не стикається з політичною сферою лише до певної межі. Починаючи з деякого рівня, кожний реальний (а не ілюзорний) крок на шляху самоудосконалення буде приводити людину до все більшої суперечності з системою. Із цієї суперечності є лише два послідовних виходи: ізоляція, тобто припинення активного розвитку і фактичний моральний регрес; або ж свідомий вихід у політику, до активних взаємостосунків з системою в цілому. Справжнє самоудосконалення якраз і приводить до політики.

Коли моральний і духовий розвиток протиставляють політиці, то мають на увазі якраз ізоляцію. Всі ми, звичайно, змушені якоюсь мірою ізолюватися, але не можна це ставити в добродієність. Моральна гігієна в особистому житті — гарна річ, але їй не завернути колеса історії. Не можна зводити моральність до такої, хай і дуже корисної, моральної гігієни. Людина, що навчена суспільством мислити і в той же час така, що може в нашій ситуації зосередитися на особистому житті, чистій науці і чистому мистецтві, на розумних книжках та індивідуалістичних релігійних шуканнях, відгороджуючись від решти, — така людина є моральною калікою, ніскільки не менше, ніж бездушний кар'єрист або роботяга-алкоголік, ледацюга і хулі-

ган. Усі ми скалічені системою, але треба видряпуватися.

Як неможливе аполітичне самоудосконалення, так неможливе й аполітичне виховання. Безглуздим є моралізаторство там, де система виробляє аморалізм. Переробляти всіх людей поодиноці, не чіпаючи самого генератора каліцтва, — це однаково, що намагатися зупинити ріку руками. Але навіть коли нам і пощастить когонебудь «виховати», то така людина приречена на попередній вибір: вона або вийде в політику, або піде в ізоляцію, або зіп'ється, або зробиться юродивим і фанатиком. Індивідуалістичне виховання нічого не вирішує.

В нашій ситуації нема реальних шляхів, які оминали б політичну сферу. До цього факту найкраще віднестися свідомо, це позбавить нас несподіванок. Антиполітичне доктринерство сполучене з особистим, моральним героїзмом, яке часто ісповідують люди активні, є дивовижним виходом, щоб не сказати більше. Є щось трагічне в людині, яку система розглядає як свого політичного ворога, але яка, не відступаючи ні на крок, все ж таки щиро зрікається політики і прагне обмежитись сферою чисто моральною, або чисто юридичною. Як захисний, маскувальний захід така позиція ще може бути предметом дискусії (хоч вона і не дає дійового та загального виходу), але, як щира, вона половинчата і позбавлена глузду. Бовтатися на самому кордоні політики і не переходити його — це означає, без будь-якої рації дратувати гусей, точніше биків.

Так само необґрунтовані ті надії на природній розвиток режиму, які висловлюють іноді більш пасивні. Система, звичайно, розвивається, і коли б наш час був необмеженим, вона, можливо, і найшла б вихід із глухого кута. Проте руїнні фактори розвиваються справді значно швидше. Швидкості ж розвитку системи поставлена помітна межа привілеями й обмеженістю тих, хто її втілює. Там, де ми маємо справу з подібними

привілеями, там багато в чому не поступаються інакше, як під тиском політичної сили. Обмеженість часто змушує керівні класи скорше докунувати найсамогубніших кроків, ніж робити маленькі поступки без абсолютної на те необхідності. Конкретний розгляд свідчить, що навіть коли система і дійде до розуміння деяких необхідних змін, вона зможе перевести їх тільки погано. Можливості легального сприяння прогресивному рухові системи просто мізерні, тому що система кладе край усьому, що незгідне з її духом.

З якого боку ми б не підійшли — з морального, юридичного, економічного — ми побачимо, що головна біда міститься у самих загальних принципах нашої системи, в самій її основі, і не може бути переборена без корінної принципальної перебудови системи. І, оскільки така перебудова зіштовхується з привілеями тих, що мають владу, вона не може бути справою чистої науки і приватних поліпшень; вона неминуче стає питанням, яке вирішується лише політичною боротьбою. Міркуючи чесно, не можна поминути цього висновку.

## **ЧИ МОЖНА ЩОСЬ ЗРОБИТИ?**

Проте, найголовніші міркування лишаються міркуваннями, а життя лишається життям. Міркування справедливі, але їх тяжко пов'язати з реальними обставинами. Як би ми не поклалися на логіку і моральне відчуття, ми не можемо не відчутти якусь немовби недоладність отриманих висновків.

Ці відчуття мають занадто реальну основу, щоб їх можна було нехтувати. Ми вже говорили, що тоталітарна система відповідає на порушення всього в цілому, всією своєю силою. Очевидним наслідком цього є те, що результат індивідуального зіткнення з системою видимо буде дорівнюватися нулеві. Але і можливість протиставити системі якусь організовану протидію, мабуть, не є реальною, тому що система жорсто-

ко придушує всі спроби ворожої або незалежної від неї комунікації; до того ж для виявлення таких спроб вона має в своєму розпорядженні досить солідні засоби. Очевидність цього факту породжує почуття безсилля перед Левіафаном, і це паралізує будь-яку активність.

Уже стільки разів наше мисляче суспільство спостерігало цей «вихід в політику», який постійно закінчувався «новими адресами», що у нього вже виробився захистний рефлекс проти подібних закликів.

Цей рефлекс нині особливо посилився. Після 1968 р. наше суспільство переживає період реакції. Реакція — це не тільки певна урядова політика, це внутрішній параліч прогресивних сил. Адже факт, що 1968 рік викликав деякі надії, хоч і не кожний визнає ці надії у себе особисто. І ось ці надії, усвідомлені і неусвідомлені, не виправдалися. Природньо, відбулося пониження суспільного тону. На жаль, ми ще настільки автоматичні у своїх акціях, у своїй «духовості», що подібні процеси соціальної фізіології часто роблять визначальний вплив на наш світогляд. У своїх інтелектуальних і моральних позиціях ми дуже часто погоджуємося грати роллю маріонеток у подібних безособових соціальних процесах. Політичний фаталізм і песимізм, моральний і релігійний індивідуалізм — очевидні тому докази.

З супротивниками політики дуже легко, аж занадто легко сперечатися, але їх неможливо переконати. В якомусь сенсі реальність по їхньому соці. Навіть за їхніми безглуздими аргументами стоїть життєвий факт: захисний рефлекс. Було б несправедливо цей рефлекс ображати і ставитися до нього з презирством. У найтяжчі роки цей рефлекс зберіг людей і елементарні моральні й культурні цінності. Коли зажеврили перші вогники, він уберіг незалежну частину суспільства від передчасних і безнадійних битв. За минуле ми повинні бути йому вдячними. Проте, реальні обставини втілюються в

цьому захисному рефлексі не в розумній людській формі, а в іраціональній. Тому неминуче має наступити момент, і ми думаємо, що він якраз настає, — коли він обернеться із фактора позитивного у негативний. Нині він уже гальмує пробудження суспільства. Що було природньо раніше, зробилося недоречним сьогодні. Надалі пасивність мислячих людей є самогубною.

Розумна людина має відкинути цей захисний рефлекс і сформулювати свої відчуття в раціональній формі. Можна скільки завгодно доводити моральну необхідність політичної діяльності, — але чи є для неї реальні можливості в наших умовах? У цьому питанні вся суть справи. І всі наші індивідуалістичні неадаптивності є лише іраціональний вислів того, що ми таких можливостей не бачимо.

Розглянемо ж це питання напочатку в загальній формі.

## **РОЛЯ ОСОБИСТОСТІ Й ІДЕЙ У СУСПІЛЬСТВІ**

Суспільство складається з людей, кожний із яких (принаймні, в побутовому сенсі, і як би не вирішувалося метафізичне питання про свободу волі) має свободу вибору і відповідальність. Реальні суспільні процеси складаються наслідком підсумовування і взаємодії незалежних активностей окремих індивідумів, які діють вільно або напіввільно. Це, немовби, відчиняє можливість чисто морального, моралізаторського підходу до суспільного життя. Проте, сам той факт, що число воль, які обумовлюють поведінку суспільства, дуже велике (а факт цей, природньо, набрав особливого значення за нових часів) — сам цей факт має істотно змінити наш підхід до суспільства. Чисте моралізаторство, спрямоване на окрему людину або невелику групу, робиться соціально яловим. Навіть коли бажаний моральний ефект осягнуто, суспільство в цілсму не знає істотних змін. Вельми моральна, але випадкова активність однієї людини

або невеликої групи губитися в мільйонах інших активностей і її соціальний вислід виявляється рівним нулеві.

Чи це означає, що моральна діяльність людини з точки зору глобальних суспільних проблем, тобто з політичної точки зору, завжди приречена на те, щоб бути безперспективною?

Це було б так, коли б суспільство було зовсім аморфним, однородним, коли б усі люди в ньому перебували на однаковому становищі. Фактично, як ми знаємо, це не так. Суспільство має певну структуру, а в ній є деякі пункти, де кожна, навіть найменша активність спричинює величезні наслідки для суспільства в цілому. Не можна заперечувати, що особиста активність, скажемо, Петра I, Леніна, Сталіна чи Хрущова мала велике значення для нашої країни. Звичайно, в діяльності кожного із цих керівних осіб були зумовлені історією моменти. Хрущов, наприклад, не зміг би продовжувати чисто сталінську політику, — він прийшов до влади на певних умовах. Але уже викриття «культу Сталіна» не входило в ці умови, — що ясно видно з виниклого бунту Політбюро, який придушено майже випадково; — і це було особистим внеском Хрущова, якого йому було б простіше не робити. Важко заперечити, що із цього персонального внеску вирости істотні наслідки.

Особиста активність Хрущова була, звичайно, не більшою, ніж у багатьох і багатьох людей. Його діяльність нагадує дію людини, яка натискає на спусковий гачок. Застосовуючи невелике особисте зусилля, вона керує звільненням величезної енергії, яка набагато перевищує її особисті можливості.

Взявши до уваги сам факт існування подібних спускових механізмів у суспільстві, значимо, що ми, в загальному, ще не отримали відповіді на питання, що його ми мали на увазі. Наведені приклади стосуються, по-суті, питань про ролі керівних осіб в історії. Питання це, очевидно, слід розв'язати позитивно, якщо не

відкидати фактів в ім'я абстрактних схем. Але практично перед нами стоїть зовсім інша проблема: чи може мисляча людина, покладаючись лише на свої людські сили та свої розумові здібності, і не маючи високого становища в ієрархії, істотно вплинути на хід розвитку суспільства?

Тут ми підходимо до питання про соціальну роль ідей.

Ідеї рідко бувають безпосереднім джерелом людської активності; активність **впливає** із ідей лише в етичних ідеалістів, у людей, які будують своє життя на моральній основі, яких було, є і в ближчому майбутньому буде мізерна меншість. Дії більшості людей викликають інші причини. На першому місці тут стоять, звичайно, особливо підкреслювані марксистами — матеріальні інтереси, класова психологія, професійні нахили. У першому наближенні їх і можна вважати джерелом людської діяльності, хоч для точності годилося б додати ще й деякі інші фактори, — такі як залежність від обставин, страх, консерватизм і т. д.

Вислід дії цих не-ідейних факторів на малому відтинку часу, порівнюючи, легко передбачити, принаймні, в принципі. По-суті, вони мають простий, механічний характер. Із цього випливає можливість природничо-наукового, так би мовити, вивчення суспільного життя. Коли поодинокі психологічні моменти, які мають таке значення для життя кожної людини, у всіх людей різні і при складанні дають, таким чином, для суспільства якусь середню, практично постійну величину, яка позначається лише на загальному ступені соціально-психологічного напруження, то, наприклад, матеріальні інтереси — загальні для величезних груп, класів, внутрістанових фракцій, і тому ведуть до відчутних соціальних процесів. Звідси виходить можливість своєрідної класової механіки, можливість, яка продуктивно усвідомлена марксистом.

Але коли можна говорити про дію природних,



стихійних законів і тенденцій у суспільстві, то це не означає, що ідеологічні фактори не грають ніякої ролі. Правда, ідея, тим часом, при теперішній натурі людини, не може породити істотної (в масштабах суспільства) людської активності, яка б за своєю силою дорівнювала стихійним суспільним процесам. Але ідея, — коли це слухна ідея, «та, що треба» ідея може сформулювати і спрямувати вже наявну активність, спрямувати природний процес у декількох різних напрямках, що може довести до дуже різних вислідів. Коли сама, так би мовити, енергія соціальних явищ має інші, природні джерела, то їх та або інша форма визначається наявними ідеями, а це часто має вирішальне значення. Кожний реальний суспільний процес має потребу у деякому ідейному вислові; цей ідейний вислів є для нього, в той же час, і керівництвом, тобто багато в чому визначає його хід. Ми бачимо, що схожі своєю істотою, соціальні процеси — «менеджерська революція» (тобто перехід до централізованого адміністративного устрою) — приймала в різних місцях дуже відмінні ідейні виявлення — більшовизм, а потім сталінізм у Росії, фашизм в Італії, націонал-соціалізм в Німеччині, «Новий курс» Рузвелта в США, соціал-демократія 30-40-х років у Європі і т. д., і ці відмінності мали далекосяжні наслідки. Зрозуміло, що зовсім не кожна ідея може оформити будь-який соціальний процес, а лише більшість підхожа, «співзвучна» йому.

Із усього сказаного випливає дуже важливий висновок щодо питання про морально-політичну дію. Звичайно, навіть дуже моральна, але випадкова дія потоне в людському морі, відіб'ється на загальному результаті лише якоюсь мільйонною часткою. Але та моральна дія, яка керується «слухною» ідеєю і є її виразом, може викликати своєрідний «соціальний резонанс», який збільшить тисячекратно його наслідок. Що це означає? Припустимо, природний соціальний процес, який ще не має свого ідейного виявлення або

який має невдале виявлення. Та людська активність, яка висловлює «співзвучну» ідею, може викликати до себе масове співчуття і призвести до лявиноподібного розповсюдження даної ідеї у якихнебудь соціальних верствах, що в свою чергу у корені змінить плин самого природнього процесу. Таке явище «соціального резонансу» багаторазово спостерігалось в історії. Воно надзвичайно типове для переломових епох, для реформаторських і революційних рухів. Через декілька сторінок ми зустрінємось з найближчим до нас прикладом такого «соціального резонансу».

Отже чи може мисляча людина істотно вплинути на долю суспільства? Очевидно, за деяких умов може. Від мислячих людей завжди істотно залежить прискіпшене чи припізнене ідейне оформлення природніх соціальних процесів, а також деякі істотні риси такого оформлення, — а це відбивається на більш-менш сприятливому ході процесу. Коли ж не розглядати окремих соціальних процесів ізольовано, то ясно, що від мислячих особистостей залежить, іноді, чи дійде процес до щасливого закінчення, чи, через невдале або спізнене оформлення, він потрапить у порівняно несприятливе положення, і через те інші, протилежні тенденції, розвившись швидше, встигнуть його задушити.

Таким чином, крім спускових механізмів, які можна було б назвати тривіальними й які передбачені офіційними усталеними системами, суспільство має ще і «спускові механізми» іншого типу, менше очевидні: це ідейне оформлення соціальних процесів, які саме відбуваються. Поки це оформлення не закінчилося, поки механізм не «запрацював», кожна мисляча людина має до нього доступ, кожна мисляча людина може впливати на те, як це відбудеться. Правда, цей вплив здійснимий лише в певних межах і на певних умовах, які, загалом кажучи, вимагають спеціального і конкретного розгляду; але сама відповідальність мислячих людей за

користування цими «спусковими механізмами» безперечна, а відмова помічати цей факт, бездіяльність, наслідком якого «постріл» передоручається стихійним, випадковим силам, звичайно, не звільняє від відповідальності за його результат.

## НАЯВНА СИТУАЦІЯ

Застосуємо всі ці абстрактні міркування до цієї конкретної ситуації, в якій ми перебуваємо.

Ми живемо в індустріальному суспільстві, яке керується суворо централізованою ієрархією адміністраторів. Держава із своїми філіялами, — партійним, господарським, військовим, каральним, т. зв. громадськими організаціями, — творить безперервну драбину, яка йде щабель за щаблем, від генсека до звичайної людини — робітника, колгоспника, рядового в армії, інтелігента і т. д. Все, що вкладається в цю ієрархію підкорення, квітне і розвивається. Все, що їй суперечить, — виборність рад, виборність парторганів і з'їздів, — занепадає, перетворюється у фікцію і ширму. Сама ієрархія при цьому є настільки розгалуженою, що міжвідомчі, у широкому розумінні, суперечності поміж різними її секціями і галузками, є зовсім рядовим явищем і спричинюють силу конфліктів, втрат і недоладностей.

І ось цей централізований держкапіталізм вступив у науково-технічну, або інакше, другу промислову революцію, вступив у неї, підкорюючись своїй іманентній, внутрішньо йому властивій меті — збільшення економічної і воєнної могутності. Інтенсивно почала зростати і впроваджуватися наука. Інтенсивно почали зростати кадри високого фаху — інтелігенція. Великі зусилля почали вживатися на раціоналізацію господарського ухилу суспільства. Проте, економіка не може бути відгороджена муром від усієї решти галузів. Швидко вияснилося, що продуктивність праці залежить від багатьох факторів: від стану транспорту, від фізіологічного стану

людини, від способу приймання рішень і, навіть, від моральної атмосфери у суспільстві. Виникло питання про раціоналізацію всього соціального життя.

І тут виникло суперечливе становище. Ієрархічна система, в особі своїх найвищих представників безперечно хотіла б наукової раціоналізації всього суспільного життя. Але насправді вона сама, її власний основний принцип, всесилля некомпетентної, неконтрольованої і не відповідальної перед суспільством ієрархії, — є головною перепорою для такої раціоналізації. І взяти до уваги цей факт вона, звичайно, не хоче. Система відчуває навіть, — хай і з запізненням, хай погано, — що саме приблизно потрібно. Вона починає запроваджувати господарчу реформу, насаджувати соціологію, залучати спеціалістів до вирішення всіх проблем, турбуватися про збереження оточення, навіть зміцнювати право. Але й цілком розумні свої почини вона переводить по-своєму, так що з них виходить або дуже мало або нічого.

Причина майже очевидна — неконтрольоване всевладдя ієрархії. Не відмовившись від цього принципу, ієрархія не може визбутися, наприклад, некомпетентних рішень, навіть коли вона залучає спеціалістів. Через те, що наука в цих умовах відступає все ж таки на другий план; учений, що не є незалежним, у кожному соціально важливому питанні виступає не стільки як учений, скільки як ланка ієрархічної системи і чи то сам підпадає під її вплив, чи то зазнає тиску і примусу, чи то усувається. У висліді наука в політичних, соціально важливих галузях стає, як правило, ширмою, що прикриває той же адміністративний волюнтаристично-бюрократичний спосіб вирішень. Так само є і з іншими починаннями. Перетравлюючи навіть зовсім розумні заходи, система робить їх фіктивними, обертає в ширму. Вихід міг бути лише один: чітко обмежити ділянку, в якій адміністративний апарат може діяти ефективно, тобто вико-

навство; приймання ж загальних рішень, які вимагають наукового розгляду, а також контроль і інформацію доручати іншим, зовсім незалежним від нього й один від одного інститутам. Але такий вихід загрожує привілеям правлячої класи і ніяк не може бути добровільно прийнятим.

Наші прикrostі, що перетворюються в соціально кризу, виходять звідси. Ієрархічний апарат, який в особі різних своїх органів сам визначає свої цілі, сам ухвалює собі закони, сам все виконує і сам же себе контролює й судить, — цей апарат виявляє себе явно не на рівні тих завдань, які стоять перед ним. Раніше було багато поганого, але воно обумовлювалося або лихим наміром, або глупотою конкретних людей. Нині все більше відчувається іраціональність саморуху системи. Система ставить собі за ціль, накреслює розумні, здавалось би, шляхи до неї, а в результаті нічого не виходить. За виникнення все більшого ідіотизму немає кого, навіть, винуватити, крім самої системи в цілому. Стає все ясніше, що система, або дає владу і права людям нездатним і несумлінним, або — й тут її дефекти стають найвиразнішими, — примушує людей вповні досвідчених робити казна-що. Система перестає бути контрольованою, стає неслухняною в керуванні навіть щодо своїх найвищих представників.

Зрозуміло, що таке становище викликає реакцію. Ми зупинимось на двох особливо важливих для нас соціальних процесах.

Найперше, виникає порівняно багаточисельна ліберальна інтелігенція. Наукова праця і залучення до вищої культури виробляють певний тип мислення, яке не може просто зникнути, входячи в соціально-політичну ділянку. І зі зростом значення науки і культури збільшується й група людей, які посідають такий тип мислення в чистому вигляді. Догматично-прагматичне авторитарне мислення адміністративної класи викликає у цієї групи протест. Викликає

протест і вся система, яка базована на цьому догматично-прагматичному авторитарному принципі. І найперше, природніми стають закиди системі за інформаційні обмеження й ідеологічну монополію.

Таким чином, ліберальна інтелігенція входить у сферу політики тому, що вона починає розглядати всю систему в цілому, її основний принцип. Проте, вона входить в неї ідеально, а не реально. Більшість її реально вповні лишається в рамках системи. Докори ж системі в цілому робляться або в думці, або в обмеженому колі, або ж втілюється у зовсім алегоричну, езопівську форму. Більшість ліберальної інтелігенції є реально аполітичною, навіть багато з них ставлять аполітичність за свій моральний принцип.

Для кризи системи дуже характерною є поява лібералів-конформістів. Їхня поява, як цілого типу, пов'язана з різким загостренням у 1968 р. того, що згідно з марксизмом можна назвати класовою боротьбою поміж (найперше науковою) інтелігенцією й адміністративною класою.

Кампанія 1968 р. мала три причини: поперше, багатьом здавалося, що система перебуває у хиткому стані, головним чином через Чехо-Словаччину, що явно привело до вагання і розколу на верхах. Подруге, невдоволення лібералів після політичних процесів різко посилилось. Але головною була третя причина, яка реалізувала перші дві. Це «соціальний резонанс», викликаний активністю порівняно невеликої кількості людей. Ці люди, які мужньо пересилили інерцію мовчання і пасивності, виступили достатньо голосно й енергійно та поклали початок ланцюговій реакції в ліберальних колах. До того ідея інтелектуальної свободи і дотримання законів виявились цілком співзвучними з уявленнями ліберальної інтелігенції, а їхня метода особистого громадського протесту також відповідала її стихійним настроям. Від поштовху цього гуртка людей розпочалася лавиноподібна злива протестів, коли збудження і виступи росли пліч-о-пліч, посилюючи і підганяючи одне одного.

Тут ми бачимо наочно ролю особи в суспільстві. І хоч події 1968 р. не подолали «межі стійкості» системи і були нею задушені, а проте не можна заперечувати, що вони мали велике значення. І коли б тих декілька людей, які стояли біля джерел тих подій, не зважились були виступити або коли б їх виступ був іншим, а також коли б їх було більше або менше, — то, хто знає, якими б були наші спогади про 1968 рік?

Можна, здається, вважати, що якраз від того часу виник тип ліберала-нонконформіста. Ліберал-нонконформіст не обов'язково політик; часто він, навіть, антиполітичний доктринер. Його відрізняє те, що, дійшовши до самої межі політичної неблагонадійності, він не відступає, але твердо продовжує йти вперед, посилаючись на свою громадську чесність, наукову сумлінність і, навіть, на комуністичну ідейність. У пасивних лібералів він викликає захоплене співчуття, хоч і з деякою домішкою побоювання та призириливих жалощів. Ліберали-нонконформісти безсумнівно висловлюють задушевні мрії і сподівання всього ліберального братства, але їхня активність для більшості видається нереалістичною. І цей останній момент може (особливо за умов реакції) довести взаємозв'язок пасивного ліберала з нонконформістом до антагонізму (обвинувачення в провокації).

Таким чином, перший соціальний процес, з яким ми зустрічаємося, це загострення класової боротьби поміж інтелігенцією і адміністративною класою, загострення, яке об'єктивно виявляється появою лібералів-нонконформістів (які б не були їхні власні доктринерські упередження). Але ліберальна реакція на суспільну кризу властива лише інтелігенції, а в найчистішій і інтенсивній формі — лише деяким її колам. Вартість і необхідність інтелектуально-інформаційної свободи найбільше здатна оцінити наукова і творча інтелігенція. Проте, оскільки кожний інтелігент є не тільки інтелігентом, але й жителем, працівником, покупцем, пасажиром, сім'я-

нином, хворим і т. д., то навіть і в цих групах лібералізм далеко не в усіх стає основною реакцією.

Реакція середньої людини і взагалі обивателя, не може бути чітко підведена під будь-який один певний знаменник. Декого найбільш дратують черги в магазинах, інших — перевантажений міський транспорт, третіх — стан медичного обслуговування («неуважність лікарів»), четвертих — становище жінок і т. д. Часто це подразнення обмежується і вичерпується лише однією стороною соціального життя, не розповсюджуючись на всю систему. В середньому подразнення незадовільними явищами зростає, навіть коли самі явища децю поліпшуються. Всі ми чули невдоволення обмежених моралістів: роз'їлися, мовляв, люди; якби це все раніш було, то тільки б дякували, а тепер невдоволені і т. д. При всій частковій правді, яка міститься в таких повчаннях, у них не враховується головне. Тяжке життя за війни і після неї фізично пригнічує, але не подразнює: воно зрозуміле. Дратують неполадки, коли бачиш, скільки всього вилітає на вітер лише через ідіотизм порядків, — а ми бачимо це щоденно. Потреби більшості несвідомо підвищуються до об'єктивних можливостей суспільства, але реалізація цих можливостей гальмується самою системою. Таким чином, подразнення і невдоволення є просто психологічним вислідом абстрактної форми кризи, яка за марксизмом формулюється так: невідповідність між виробничими відносинами та виробничими силами. Принципово це невдоволення є здоровою реакцією людини на кризу, несвідомо вимога раціоналізувати іраціональну систему.

Отже другий соціальний процес, який має для нас значення, можна коротко висловити словами: створення атмосфери розпорошеного невдоволення.

Ми звикли недооцінювати значення обох цих процесів. Щоденно ми спостерігаємо всесилля



системи і героїзм одинаків; і бурчання в чергах нам видаються чимсь поверховим, неістотним, чимсь таким, що не може мати наслідків. Така загальна недооцінка пояснюється властивостями тоталітарної системи. Ми вже зазначали, що на кожну спробу порушення, тоталітарна система відповідає вся в цілому, всією своєю силою. Наслідком того її поступова зміна якимсь, зовнішнім щодо її принципу, неасимільованим фактором практично неможлива. Вона неможлива до того часу, доки сила того фактору не досягне такого рівня, що зрівняється з «межею стійкості» самої системи. В наслідок цього передмежова дія кожного змінюючого фактору лишається потенційною, зовнішньо вона видається нулевою. Зате коли вона досягає межового рівня, наслідком нагромадження факторів, або через тимчасове ослаблення самої системи, дія цього змінюючого фактору здатна дати несподіваний, і здавалось би, непропорційний ефект.

Яскравою ілюстрацією до цього може бути Росія 1917 року. Імператорська Росія була тоталітарною системою, менше тоталітарною, ніж теперішня, але все ж тоталітарною. В ній діяли відцентрові сили, руїнні сили невдоволення і конфлікту. Але результат їх виявився нулевим. Напередодні Лютневої революції Росія робить враження внутрішньо стабільного моноліту. І раптом — повний крах. Звичайно, тут мала значення війна, яка понизила «межу стійкості». Але сам факт раптовості дуже характерний.

Тому недооцінка значення згаданих двох процесів є найбільшою хибою. Ними визначається наше майбутнє, і при тому найближче.

Здорова в самій своїй суті реакція невдоволення набуває часто деструктивних і особливо загрозливих форм. Розпорошене невдоволення стає само стихійною іраціональною силою, яка викликає ерозію системи і поглиблює кризу.

Сама система не дає ніякої можливості для здорового і розумного виявлення невдоволення. Коли б воно виявлялося безпосередньо, то соці-

яльна «притирка», контакти і суперечки надали б йому більш-менш раціональну форму. Проте, цей шлях заборонений системою, яка вважає за краще заганяти хворобу всередину. При цьому хвороба розвивається, але зовнішньо майже нічим не виявляється істотним. Та вона породжує відцентрові сили ще загрозливіші, ніж дефекти самої системи.

Найперше, ця атмосфера розпорошеного невдоволення ще більше понижує «межу стійкості» системи, знижуючи ще більше її ефективність. Багато хто нині зауважує, що люди не схильні інтенсивно працювати. Система руйнується просто на очах, при чому, ерозія заторкує навіть каральні органи і найвищий апарат.

Проте, є й далеко серйозніші наслідки, ніж одна лише трудова і громадська апатія. Система забороняє активне виявлення невдоволення, але мірою наростання його прагнення до такого виявлення буде безперервно зростати. Оскільки без суттєвих реформ «межа стійкості» системи буде безперервно знижуватися, атмосфера дедалі більше насичуватися подразненням, настане момент, — це буде момент якогось випадкового і тимчасового ослаблення системи, момент раптового і різкого загострення її труднощів, — настане момент, коли невдоволення цілковито і повною мірою вийде назовні. Караганда, Новочеркаськ, страйки є поодинокими, що випадково прориваються, передвісниками цієї події. Щось подібне на це відбулося в Польщі, але там, навіть, повне виявлення польського невдоволення не змогло зломити «межі стійкості» Радянського Союзу. Проте, коли дійде черга до нас, до нашої системи, тоді не допоможе страх перед зовнішніми силами якогось «великого опікуна», — це буде її кінцем. Можна лише молити Бога і, як ми зараз побачимо, також працювати, щоб усе це відбулося якнайспокійніше, з найменшими жертвами і руйнаціями. Але так або інакше, коли система не буде докорінно реформована, це відбудеться, і відбудеться насправді

дуже швидко, оскільки в ряді стосунків ми дійшли вже до самої межі.

І ось, коли це невдоволення, це подразнення раптово вибухне, воно потребуватиме, звичайно, деяких, бодай найпримітивніших, гасел із другої форми. І подальша наша доля буде залежати від тих ідей, навколо яких воно буде консолідуватися, від тих рішень, які виявляться для нього привабливими. Ці ідеї і рішення готуються суспільством нині.

Що ж ми маємо в наявності?

Із усіх опозиційних платформ — ліберальна, безумовно, має в собі найбільш істотне, раціональне зерно. Лібералізація в чистому вигляді не є задовільним рішенням, але вона, принаймні, висловлює надзвичайно істотну сторону такого вирішення. Тому ліберальний рух об'єктивно є прогресивним рухом. Проте, він є чисто становим рухом. Ліберальна позиція спроможна, до певної міри, акумулювати розпорошене невдоволення інтелігентської еліти, але вийти за її межі, викликати загальнонаціональний резонанс вона не може — принаймні у нас \*).

Але інші наявні платформи уявляють із себе страшну загрозу. Не підлягає сумніву, що сталінізм, антисемітизм, всякого гатунку націоналістичні й авторитарно-фашистські тенденції хоч і дуже часто є втіленням придушеної опозиційності та виявом невдоволення системою, але разом із тим вони є невдалим рецептом поліпшення системи. Рецепти ці такі невдалі, що вони, звичайно, далеко гірші від самої системи; проте, вони володіють деякою соціально-привабливою силою. Можна побоюватися, що в умовах теперішнього ідеологічного вакууму (після дискредитації спочатку релігії, а потім і казенної ідеології), якраз ці, чорносотенні, по-суті, програми дадуть форму спрагненому втілення невдоволенню. Можна побоюватися, що коли практично виникнуть питання «Хто винен?» і

\*) Тут скрізь мова йде передусім про Росію. — Ред.

«Що робити?», то загальною, спонтанною відповіддю на них для більших груп може виявитися гасло: «Бий жидів, комуністів і професорів!». Близький до цього приклад розвитку подій ми бачили в Китаї, де такий виплеск чорної сотні був спровокований і використаний екстремістським крилом керівництва. Можна сподіватися, що наші правителі будуть обачнішими і не допустять подібного провокування згори, яке може коштувати голови для більшості з них самих. Але ймовірність неспровокованого виплеску однак лишається.

Зрештою, ми зовсім не завбачуємо з певністю такого крайнього розвитку подій, які можуть наступити лише наслідком збігу різних несприятливих обставин і розколу на верхах. Взагалі, точні передбачення щодо цього не є можливими. Дуже можливо, що справа обмежиться великою хвилею страйків, які буде з успіхом придушено, але які все ж призведуть до серйозних змін системи; нарешті можливо, що ці події наберуть такої форми, яка нині не може нам, навіть, і до голови прийти. Істотним, проте, є (і в цьому можна бути майже певним), що коли система не перебудується, цілком не за горами той час, коли розпорошене і придушене невдоволення набере певних форм і обернеться, на певний час, в один із визначних факторів; і дуже важливо, якої саме форми воно набуде, і як саме визначить дальший розвиток. При стихійному перебігу його вплив найімовірніше виявиться деструктивним, руїним і може завести нас у нові глухі кути. Проте, існує можливість посилити його позитивні і послабити його негативні сторони, але це вимагає попередньої турботи і підготовки відповідних форм, ідей і гасел, які змогли б хоч частково знеутралізувати, які спроможні були б хоч частково відтягнути розбурхані активності і спрямувати їх із руїного річища в позитивне.

Які висновки можна зробити із усього вищесказаного?

Найперше, що вихід у політику для мислячих є справою зонайпершої терміновості, бо катастрофа загрожує нам швидко, дуже швидко, — швидше, ймовірно, ніж світова катастрофа через довколишнє середовище.

Другий висновок полягає в тому, що те, чого ми найбільше потребуємо, це створення прогресивної платформи, яка б у критичний момент могла стати загальнонаціональною. На створення такої платформи кожна людина може зробити свій внесок.

І становище настільки перебуває на «лезі ножа», що внесок кожної окремої людини, який би він не був малим, може виявитися вирішальним.

### **ПРОГРЕСИВНА АЛЬТЕРНАТИВА**

Оскільки прогресивна платформа повинна давати деякий справжній вихід із нашої ситуації, вона повинна базуватися на більш-менш тривких теоретичних підвалинах. Мова йде не про будь-які складні побудови, але насамперед про деяку систему елементарних уявлень про суспільство, на яку можна було б покладатися. Тут потрібні деякі уточнення.

Казенний марксизм, який виродився в шаманство, явно не придатний на таку ціль.

Але для неї не підходить і те, що нині іменується соціологією. Західня соціологія (яка під ліберальним прапором поступово дістається і до наших бастионів та нині вже почасти асимільована системою) робить дивне враження. Всі ці «соціології малих груп», «соціології міст» і «взаємостосунків матері й дитини», перемішані беззмістовними дефініціями священного і світського і т. д. і т. п. — все це мало надається для нашої цілі. На 60% вони являють собою просто шаманство, наукоподібне шаманство, хоч воно й відрізняється від казенних вітчизняних зразків; на 40% вони слушні і повністю є науковими досягненнями, але часткового характеру, які ніяк неспроможні бути теоретичною базою політичної платформи.

У такому ж становищі перебувають і еконо-

мічні науки. Безпосередня економічна і соціологічна аналіза ситуації з прогресивних і наукових позицій була б, напевно, корисною, але насправді часткові її результати не варто політизувати. Наші часткові труднощі мають вторинний, похідний характер і визначаються певними основними факторами, певними головними принципами саморегулювання суспільної системи. Розуміння таких факторів і принципів і є тим, що нам потрібно.

З нашої точки зору ролю пошукуваної теоретичної бази може відіграти лише те, що ми умовно назвемо «змістовною великою соціологією». Вона репрезентована в минулому столітті основоположниками марксизму, першими позитивістами, деякими ідеологами народництва; в ХХ столітті — знову деякими марксистами, окремими соціологами і мислителями, подібними Бертгеу і Джіласу (до речі, обидва колишні марксистки) та авторами теорії індустріального суспільства. Для цього напрямку характерним є підхід до суспільства як до саморегулюючої системи, до того за основні фактори, які визначають її функціонування, приймаються матеріяльне виробництво і необхідність фізичного збереження системи.

У змістовній великій соціології є деякі істотні прогалини, і не всюди реальні досягнення легко відокремити від хиб. Заповнення цих прогалин і критичний перегляд усіх положень мали б велике значення не лише для нашого суспільства, але й для всього світу. Проте, уже наявні її висліди (найперше, теорія індустріального суспільства) могли б стати підвалиною для ефективної, прогресивної плятформи. Принаймні, відмова від розробки подібної плятформи аж до будь-яких ґрунтових дослідів була б дуже дивною.

Прогресивна альтернатива має задовольняти деякі вимоги, щоб мати шанси на успіх.

1. Насамперед, вона не повинна бути розпливчатою, а достатньо виразною. Це, фактично, пе-

редбачає її формулювання на взірць програми, яка складається з деяких пунктів.

2. Програма має включати основний пункт, який з'ясовує, як має мінятися головний принцип системи, спосіб її саморегуляції, економічної, соціальної і політичної.

3. Вона має включати пункти, які викликають безпосередню зацікавленість різних верств і які втілюють основні людські претенсії до системи, а також пункти, які торкаються зовнішньої політики і довколишнього середовища.

4. Нарешті, програма має бути найвищою мірою зрозумілою, а її переваги мають легко пояснюватися на найелементарнішому рівні. По суті вона має включати лише положення майже очевидні, поодинокі усвідомлені багатьма і, в кожному разі, такі, що їх багато неясно відчують.

Із таких вимог можлива прогресивна програма визначається майже однозначно.

Основним лихом нашої системи є монополія влади централізованого адміністративного апарату. Тому необхідно обмежити цю владу. Проте, обмеження її на базі рівноваги сил, на базі «плюралізму» не надавало б їй сталості і через, саму по собі не дуже бажану, конкуренцію призвело б до установаження нової монополії. Більше того, адміністративна централізація у виконній ділянці уявляється в сучасних умовах майже необхідною. Очевидно, вирішення полягає не в рівновазі та «грі» сил, а в розмежуванні сфер дії сил, інакше кажучи — в принципі поділу влади. Адміністративний апарат, звичайно, бажано було б поліпшити, але централізм, як принцип, уявляється у **виконній** ділянці єдино розумним. Зате прийняття загальних принципів функціонування апарату і його обмеження, визначення структури політичних і економічних органів, — все це вимагає наукового обґрунтування і тому може бути довірене лише вповні компетентному інституту експертів. До того, він має бути абсолютно незалежним у

своїй сфері. Нарешті, щоб уникнути зловживань і утворення упривілейованих впливових груп, загальний контроль, а також доступ до всієї державної інформації і право її публікації мають бути передані представницькому демократичному органу. Деталі подібного упорядкування, звичайно, можуть обговорюватися, але загальний принцип нового розподілу влади очевидний: **компетентність рішень, централізм виконання, демократія контролю й інформації.**

Також очевидні вимоги прямих реформ і перемін. Майже всі відчують, що людина нині перетворюється на шрубик, що вона офірується фіктивним виробничим цілям; необхідне **переставлення суспільних зусиль з виробничих на людські вартості, гуманізація системи.** Багато хто бачить, що, незважаючи на штучне придукування зверху, реальний розвиток виробничих сил гальмується тим, що система не створює зацікавленості; потрібна **справжня господарська реформа.** Для багатьох видно, що система створює привілейовану і впливову еліту в протизагугу елементарному принципів соціальної справедливості; необхідне **економічно обгрунтоване скорочення розриву в прибутках і, найперше, зведення прибутків правлячої групи до рівних середнім у суспільстві.** Так само очевидна необхідність **лібералізації судової гласності і виробничої демократії.** У зовнішній політиці натиск має робитися на **припинення авантюрих і безкорисних витрат (Близький Схід, Східня Европа)** і намагання домовитися.

Така програма була б найкращою в наших умовах.

## **ПАРТІЯ ПРОГРЕСИВНОЇ І ПОЗИТИВНОЇ ПЛЯТФОРМИ**

Як уже говорилося, прогресивна платформа життєво необхідна. Вона необхідна для того, щоб показати нам вихід і хоча б частково оформити зростаюче невдоволення, як центр його



тяжіння і консолідації. Проте, для того щоб це сталося, ця платформа має стати постійним фактором суспільного життя. Але вона не може ним стати, коли буде лишатися явищем чисто ідеальним, залишаючись лише в обмеженому числі голів. Очевидно, що навіть на те, щоб натиснути на спусковий гачок, потрібне якесь мінімальне зусилля, без якого спусковий механізм не запрацює. Прогресивна платформа му- сить мати в суспільстві певного достатнього ма- теріального провідника, тсбто достатню групу людей, яка б ту платформу розповсюджувала і захищала. Інакше кажучи, потрібна прогресив- на партія.

Цілком зрозуміло, що ця партія не може бу- ти централізованою організацією і не може ма- ти реєстрованого членства. Велика опозиційна група, в якій існують реєстраційні списки, або в якій дехто знає більшість її членів, в наших умовах практично є приреченою. Єдиний мож- ливий варіант — це невеличкі активні групи, які діють серед неворожого середовища й які поєднуються, найбільше, ланцюжками співчу- ваючих. Те, що надавало б цим групам єдності, те, що робило б їх партією — це їхня політична платформа.

Проти цієї ідеї прогресивної партії висуваєть- ся кілька заперечень.

Найперше кажуть, що це зовсім і не партія. З термінологічної точки погляду це заперечен- ня хибне. Хоч ми звикли вживати це слово ли- ше в стосунку до ієрархічної КПСС і сучасних партій Заходу (які, проте, здається, не всі цен- тралізовані), все ж таки точним є вживання слова партія, в розумінні кожної **сторони**, яка в політичній боротьбі програмно визначилася.

Друге заперечення прямо протилежне. Ка- жуть, що заклик до створення партії посилить принцип партійности, який є головним лихом.

Це помилка. Принцип партійности зовсім не є головним лихом. **Лихом є принцип тоталітар- ної, всеосяжної партійности, розповсюдження**

**партійности на весь світогляд і на все життя.** Політична партійність є просто неминучим вислідом політичної боротьби. Нині є реакціонери й є ліберали, — безглуздо це заперечувати: це й є партійність. **Партійність, як принцип, який просякає все життя й увесь світогляд, безперечно, має бути відкинута.** Але партія, як частковий, чисто політичний і тимчасовий інструмент, лишається неминучою, доки йде політична боротьба, яку неможливо заперечувати. Позже ігнорування цього інструменту лише полегшує негативний догматизм, воно «базується на вчорашньому дусі». Істина полягає не в тотальному утвердженні партійности і не в її тотальному запереченні, а просто в тому, що всі речі і слова мають вживатися за призначенням. **Партія є частковий і тимчасовий інструмент політичної боротьби, — і тільки.**

Ще кажуть, що слово «партія» викличе серйозну реакцію влади і відстрашить співчуваючих. Але кожна серйозна справа, звичайно, викличе серйозну реакцію влади. Як тільки ми покінчимо бавитись цяцьками, як тільки з'являться якісь реальні шляхи і шанси, то органи влади, звичайно, поставляться до цього серйозно. Це прикро, але це факт. І цей факт, звичайно, не привід до того, щоб вічно стояти навкарачки. Щождо відстрашування, то тут є ще й інша сторона. Слово «партія» все-таки викликає деяку повагу. Не тільки органи влади, але й потенційні друзі наставляються наповажно. Слово «партія» показує на наявність іншого варіанту, альтернативи, при тому зовсім певної. Ми можемо тільки повторити, що психологічно: **де є дві партії, там є два виходи.**

Проте, ми зовсім не тримаємось за слово «партія», а тим більше за спеціальну назву для цієї партії. Хай те, про що ми говоримо, здійсниться під будь-якою назвою. Доки ж ми не бачимо певних можливостей у цьому сенсі, ми для ясности все ж таки будемо говорити про партію

— це більш відповідає змістові того, про що ми думаємо.

Але, звичайно, ця партія, коли б вона виникла, істотно відрізнялась би від сучасних партій на Заході (КПСС в точному розумінні слова взагалі не є партією; у даний момент це ідеологічно-бюрократичний апарат держави, одна з його галузок). Головна відмінність полягала б не у відсутності організації; неможливість центру — це випадковий вислід наших бідолашних умов. Головна відмінність полягала б у тому, що організаційне питання взагалі було б другорядним для цієї партії, займало б підрядне становище. Основною справою цієї партії було б добитися конкретної і радикальної перебудови державного механізму. І оскільки наслідом такої перебудови могло б бути лише скасування всякої виняткової особистої і групової упривілейованої влади, гранична раціоналізація і гуманізація суспільства, — ідея захоплення влади для такої партії не була б істотною.

З'явившись, така партія ставила б за мету розповсюдження серед суспільства деяких ідей, деяких уявлень про позитивний вихід. Вона зовсім не займалася б «розпалюванням невдоволення», «підривною працею», «розхитуванням» і т. д., як дехто собі уявляє можливу діяльність опозиційної партії. Взагалі є безглуздим уявленням, що яканебудь агітація подібного роду зможе прискорити розклад і розвал, привести до заколоту і т. д. Зріст невдоволення, дезорганізація суспільства є природними процесами, і прискорити їх можна лише зверху, за допомогою нерозумної урядової політики. Опозиційна ж партія спроможна лише на одне: вводити вже наявне невдоволення в якінебудь більш або менш позитивні річища, переорієнтувати його з випадкових об'єктів (євреїв, продавців, що немов би то обікрали країну; приїжджих, через яких немов би то магазини є порожніми і т. д.) на справжні причини лиха і тим сприяти конструктивній перебудові системи.

Основною справою такої партії було б: опрацювання зрівноваженої політичної концепції, освіта (політична), пропаганда, агітація. В цій основній справі знайшлося б місце для різних людей, від спраглих самопожертви до злегка співчуваючих і готових лише на невелике ризико.

Коли б така партія досягнула великого впливу, коли б вона прихилила на свій бік хоча б більшу частину інтелігенції (не в розумінні активної участі, а в розумінні співчутливого ставлення) — такий осяг малоімовірний, але в принципі можливий, — то можливо, що їй би пощастило вжити свій вплив на те, щоб запобігти катастрофі, тиснучи на уряд та сприяючи зближенню і взаєморозумінню різних верств населення. Може бути, що, відчуваючи наближення кризи, уряд частково прислухався б до неї (як до відчутної сили) і запровадив би частину її ідей зверху; адже важливо не **хто** переміг, а **що** перемогло.

Але коли б навіть цього не сталося, коли б ця партія лишилася невеличкою групкою, коли б їй пощастило досягнути лише того, що вона стала б стабільним фактором, що її постійні втрати хоча б урівноважувалися її таким же постійним набутком, — то й тоді від неї могла б бути велика користь. У критичній ситуації, яка, безперечно, є близькою, і альтернативою якої може бути лише радикальна перебудова системи, в цій критичній ситуації така партія змогла б відіграти поважну роль, оскільки в такій ситуації робить вплив кожна група, яка стоїть на певній і хоч скільки-небудь реалістичній (не становій) позиції.

У дійсності важко уявити, що б могло нам допомогти, коли б така партія не виникла.

## **ПЕРСПЕКТИВИ І МОРАЛЬНА СВІДОМІСТЬ**

Отже, чи можлива поява такої партії?

До цього часу ми говорили про один із розглянутих нами соціальних процесів — про зро-

стання розпорошеного невдоволення. Тепер згадаємо про другий, про класову боротьбу інтелігенції з адміністративною бюрократією, боротьбу, яка проявляється в ліберальному русі. Якраз ліберальний рух або частина його могли б бути основою такої партії.

Цілком зрозуміло, чому тільки серед ліберальної інтелігенції може виникнути така партія. Коли не брати до уваги релігійні кола, то ніяка верства в нашому суспільстві не просякнена так неофіційними комунікаціями, як ліберальна інтелігенція. Ця група уже користується, де-факто, деякою свободою друку, хоч і в дуже обмеженій мірі і постійно сплачуючи за це данину людми. Ця група психологічно і за своєю освітою найпідготовленіша до таких ідей.

Звичайно, ця ідея буде прокладати собі дорогу. За останні 15 років ми чули про декілька неуспішних і дуже сумних спроб організувати політичні таємні товариства. З приводу цих спроб можна лише висловити жаль, що вони базувалися на зовсім нереальній підваліні; думка була — творити підпільну **організацію**. Пригадується, що в деяких випадках навіть писалися списки членів. Зрозуміло, що на такій основі нічого не могло вийти, крім випадкової провокації. Але, як симптом, ці спроби подають надію. Вони показують, що все ж таки існує серед мислячої частини суспільства здоровий потяг до якогось реального виходу і реальної діяльності, а не лише до чисто морального протесту і викривання.

Таким чином, ця ідея приховано десь живе у свідомості ліберальної інтелігенції. Час минатиме, класовий антагонізм — посилюватиметься, і настане, зрештою, момент, коли здорові, живі сили ліберальної інтелігенції ясно побачать, що в цій ідеї — єдиний вихід, і звернуться до неї, полишивши мерцям ховати своїх мерців. Той беззаперечний факт, що **іншого шляху немає**, штовхне, звичайно, в цей бік кожну живу людину, як тільки омани будуть переможені.

Зовсім не байдуже, проте, коли й як це відбудеться? Дуже важливо, чи скоро створиться прогресивна партія, яка буде її програма й якою силою вона буде володіти? Ось чому кожен, хто цю ідею усвідомив, мусить сприяти швидшому і кращому її здійсненню.

Особі, яка це зрозуміла й яка пробує щось робити, мусить, звичайно, полегшити працю і свідомість того, що вона лише допомагає природньому розвиткові подій, що якоюсь мірою реально-соціяльні сили працюють разом з нею. Але не слід їй замикати очей на те, що існують також інші сили, які цьому протистоять.

Ліберальна інтелігенція є прогресивною групою, часом і подекуди вона впритул підходить до ідеї прогресивної альтернативи і прогресивної партії. Але, хоч вона й підходить впритул, переступити їй межу дуже важко. Тут дві основні перепони: захисний рефлекс і станова обмеженість. Ці дві перепони допомагають одна одній і так тісно переплітаються, що їх, у їхній замаскованій формі, неможливо навіть розрізнити. Важко зрозуміти, чого більше в індивідуалістичній, чисто моральній або релігійній філософії: самозахисту чи станової обмеженості. Теперішні обставини реакції, звичайно, ще більше посилюють їхню дію. А час, проте, не чекає.

Очевидно, що для багатьох лібералів ідея прогресивної альтернативи, такою як вона викладена вище, є за сучасного моменту зовсім чужою. Мотиви і пояснення можуть бути різними, але факт той, що багато хто цю ідею не прийме. Сноби і скептики будуть здвигати раменами, доктринери-моралісти і наукові доктринери будуть вимагати моральної чистоти або повного і суворого наукового обґрунтування; люди обережні будуть говорити про те, що буде спровоковано репресії (до речі, міркування, які треба було б урахувати, якби пропонувався інший вихід); також очевидно, що краще ризикований вихід, ніж повне безвихіддя; шамани різного

кольору будуть нарікати, що ця ідея не містить «чогось нового», якоїсь мітичної речі, яка, з'явившись, має улаштувати все так, що наша праця виявиться раптом зробленою, або, хоча б, поменшає разів у двадцять; будуть і зовсім безглузді аргументи. Так або інакше, при першому розгляді виявиться дуже багато таких, які відмовляться прийняти цю ідею. Що ще гірше: люди розумні і пристойні можуть вжити проти нас увесь свій моральний авторитет, як тільки ця ідея перед ними постане. Важко оцінити питому вагу подібних реакцій, але що вони неминучі, це очевидно.

Отже, людині, яка все це зрозуміла, не залишається все ж таки нічого іншого, окрім сперечатися, переконувати, аргументувати, проповідувати, займатися пропагандою, подавати приклад і т. д., і т. д. Чим більше перед нами праці, тим більше причин енергійно працювати, як тільки відомо, що вихід один. Одначе, доводиться тут віддати належне сучасній, чисто моральній філософії, визнати в одному пункті її правоту. Коли можливий у нашому суспільстві якийсь позитивний рух, то лише рівнобіжний з деяким моральним переворотом. **Без морального перевороту ми не рухнемо з місця. Нам потрібна моральна революція.**

Кажучи про моральну революцію, ми зовсім не маємо на увазі, що всі мають обернутися в героїв, мають давати світові більше, ніж дають нині. Зовсім ні. Навіть з чисто політичної точки погляду це було б самогубством. Ніякий рух не може складатися з одних героїв. Рухові не менше потрібні співчуваючі і готові лише на невелике ризико. Герої можуть бути швидко вигублені, але коли жарина продовжує тліти серед співчуваючих, то нові герої роздмухають вогонь. З політичного погляду потрібні і герої, і співчуваючі всіх ступенів. З людського ж погляду нікого (ми маємо на увазі людей непоганих) не можна примушувати давати більше, ніж він сам собі призначить. Неможливо оціню-

вати чужі умови. Що більше з внутрішнього боку: невеличке, та все ж ризиковане сприяння немолодого сім'янина, чи повна самовідданість молодій людині, для якої це почасти засіб самоствердження? Тут тільки Бог розсудить.

Тому, говорячи про моральну революцію, ми зовсім не маємо на увазі збільшення самостійності, хоч і не може бути сумніву щодо її моральної цінності. Ми маємо на увазі інше — деяку **революцію мислення, переоцінку цінностей**, яку мають проробити люди мислячі. До активного самополіпшення марно закликати, це не справа закликів. Але звільнення від ілюзій свідомості — це проповідувати можна і треба. Бо тільки через таке звільнення може виявитися наш справжній моральний рівень.

Ми мусимо усвідомлювати, де кінчається наш егоїзм, наш самозахист, наша обмеженість, і де починається наша моральність.

Мова йде про явища морального індивідуалізму.

Моральний індивідуаліст не хоче мати справи з політикою. Чому? Тому що від неї буває лише зло. Заперечте йому: сучасне людство не може жити без політичного механізму, отже хтось ним має займатися, і не можна його занедбувати й довіряти людям, які нерозуміються на ньому або людям несумлінним і т. д. Він не слухає, йому однаково, що ви кажете. Він склав собі уяву, і логікою її не похитнеш. Гірше всього те, що він не посоромиться в цьому признатися, не посоромиться сказати: «Я є такою людиною, мене до цього привів внутрішній розвиток, і аргументи для мене байдужі».

Або ще: індивідуаліст скаже вам, що політична опозиція безнадійна. Здавалося б ясно: треба при таких поглядах, і відчуваючи (а він часто це відчуває) катастрофальність становища, вступати в партію, вірою і правдою служити системі, скріплюючи і поліпшуючи її де тільки можливо. Так ні! Хай все летить у прірву, але до людей, які вступають в партію, він від-



чуває презирство. І туди не можна, і сюди не можна. Не можна скріплювати систему, не можна її реформувати, зате можна «просто жити» і бризкати слиною від обурення на несправедливі порядки.

І не подумайте, що він боягуз. За дрібниці він може поводитися просто задирливо. Запропонуйте бути йому обережним, він може розгарячитися, або, можливо, з самозадоволенням скаже, що він не боїться і не збирається відмовлятися від особистої свободи. За дитячий виклик, за піонерську чесність, за вільні звички він, можливо, й «сяде», але за справу — ні.

І так повсюди до безкраю. Якось дивна недорозвиненість, а точніше — спотворення моральної свідомості, що перевертає йому навпаки всі цінності. Ця спотворена свідомість тим загрозливіша, що вона діє на людей мислячих і, в загальному, порядних. Вона тим загрозливіша, що вона, звичайно, в дечому задає тон. А ще загрозливіше, що її розповсюдженню дуже допомагає реакція. Реакція і моральний авторитет людей мислячих і порядних, які об'єдналися для одної справи: притуплення моральної свідомості суспільства — чи це не дивно? І коли вже всі наші лиха відносити не на систему, а на моральну недосконалість, — то чи не тут коріння цих лих?

Вигляд цієї хвороби різноманітний, але суть її зрозуміла. Наше становище надто просте, щоб його можна було не розуміти. Ми перебуваємо у тяжкій ситуації, але ще не приречені. Перед нами велика праця, її треба **виконати**. Шанси на успіх важко обрахувати, але цілком зрозуміло, що вони реальні і залежать почасти від наших зусиль. Бачучи це все, перша-ліпша мисляча людина почуває свою відповідальність. Може бути, вона віддасть все, може бути, вона зробить дещо, але вона буде бачити «що є що» і усвідомлювати, що відповідальність лежить на ній; тому що відповідальність завжди лежить на людині, яка бачить і розуміє.

Проте, можна ж і ухилитися від такої незручної свідомости. Можна й відмовитися розуміти найелементарніші речі. Правда, для цього потрібно деякого штучного інфантилізму, але це можливо. І ось з'являються переростки, які не розуміють **простих** речей, люди, для яких ці **прості** речі стають світовими загадками. Але ж не можна сказати: «Я не розумію, тому що я круглий дурень». Тому створюються фантастичні й витончені конструкції, покликані заступити нормальний погляд на світ. І тому що ці конструкції нелогічні, і їх легко спростувати, то інтуїції і духове прозріння випадають з-під контролю розуму; посилення на них стає достатнім, щоб говорити дурниці. А вплетені в конструкції реальні духовні досягнення надають їм зовсім респектабельного характеру, їх стає неможливим просто викинути, бо щось справжнє в них притягає і виправдує всю їхню фальш. Нарешті, для зовнішнього маскуван-ня і внутрішнього компенсування цього самозахисту впроваджується своєрідний моральний екстремізм, нереальний радикалізм моральних цілей.

Все це робиться позасвідомо, людина лишається мислячою і в загальному, порядною. Але в основі цього лежить страшна гординя, небажання визнати обмежений характер своєї доброчесности. Ні-ні, в загальному це всі визнають, але сказати: «Так, становище таке, на мені лежить відповідальність, і я несу її не на повну силу», — звичайно, це також можуть сказати, але при цьому пустяться в таку філософію, щоб було видно: це не так. І ця підсвідома сутичка поміж реальністю, яку розвинутий розум не може не відчувати, і хитрим самозахистом досягають іноді такої гостроти, що людина насправді іраціонально готова поставити себе під удар із-за дрібниць. Ця навмисна необережність (яка може доходити до межі самоспалення) є наслідок розпаду у внутрішній і навіть остаточно неусвідомленій боротьбі.

На мислячих людях у суспільстві лежить, принаймні, один обов'язок: утримувати рівень моральної **свідомости**. В наших умовах неможливо осуджувати за нестачу дійового завзяття: але за фальш **свідомости** кожна мисляча людина має відповідати. Коли мисляча людина нечесна **думкою**, то що вона таке? Сіль, яка перестає бути солоною, викидають геть, на потоптання людям.

Ті, які ще не є мерцями, мають чимшвидше розпочинати цю моральну революцію свідомости. Хоч вона й відчуватиметься в царині думки, але вона принесе вельми реальні овочі. Звичайно, ніхто не віддає більше, ніж на те приготовлений, але кожен віддає туди, куди треба. Адже **дійових** моральних сил у нас багато і нам нема чого лякатися образу свого, відгороджуватися химерами. В суспільстві багато героїзму, багато розуму, багато співчуття і бажання допомогти. Але доки у нас не з'явиться свідомість деяких простих, елементарних речей, наші герої будуть п'ятками виходити на лобне місце, уми і таланти будуть розтрачуватися на отруйні викливання та хитро-мудрі конструкції, а люди співчуваючі, які готові допомагати — було б лише чому! — будуть шептатися по кутках і розказувати анекдоти. Це буде продовжуватися до того часу, поки катастрофа не трахне нас по голові, або поки ми не зрозуміємо нашу ситуацію і не візьмемося за працю.

**Відкритий лист  
Миколи Руденка  
до Л. Брежнєва**

**Примітка редакції «УВ»:** Визначний український письменник Микола Руденко звернувся з відкритим листом до генерального секретаря КПРС Леоніда Брежнєва. Микола Руденко народився 1920 р. у Донбасі, в робітничій родині. Під час війни був ротним політруком в оточеному Ленінграді. Тяжко поранений, нагороджений орденом та медалями. Після війни працював на відповідальних посадах: редактор журналу «Дніпро», секретар парторганізації Спілки Письменників України. Як письменник виступає в жанрах філософської лірики, роману, оповідання, наукової фантастики. 1974 року Руденка виключено з партії, в квітні 1975 року він зазнав короткотривалого арешту, після якого його виключили також і зі Спілки Письменників. Нині заробляє на прожиття на посаді сторожа з платнею в 60 карбованців, якої, як сам признається, вистачає лише на хліб та цигарки.

Лист Миколи Руденка до Леоніда Брежнєва писаний російською мовою. Подаємо його в українському перекладі Ігоря Качуровського.

Високоповажаний Леоніде Ілліч!

Дозвольте поділитися деякими думками, котрі, як мені здається, можуть цікавити не лише мене.

Вибачте, що доводиться писати від руки: друкарську машинку у мене відібрали під час обшуку, що його проведено в моєму помешканні 18. квітня 1975 р. за рішенням прокурора міста Москви. Московський прокурор чомусь вирішив піддати репресіям членів радянської групи «Міжнародної Амнесії». Припала ця честь і мені, хоч живу я не в Москві, а в Києві — сто-

лиці суверенної держави, котра є повноправним членом ООН.

До речі, про друкарські машинки. Ми вважаємо себе цивілізованими людьми, проте навіть такий робочий інструмент, як друкарська машинка, досі ще викликає підозру: що не кажи, а засіб «масової» інформації. Але тоді, на мою думку, треба було б узяти на облік також і кулькописи: я тепер за допомогою даного інструмента роблю копій не менше, ніж на машинці. Адже ніхто сьогодні не пише гусячим пером. Про це забувають ті, хто з далеких часів дореволюційного підпілля вважає друкарську машинку засобом пропаганди.

Я почав із цього дрібного факту тому, що за ним криється велике лихо, якого так довго не може позбутися наше суспільство: косність, зашкарублість мислення. Те, що ми засвоїли в юності, ми в незмінному вигляді несемо в старість.

Нам чомусь тяжко дається та істина, що космічна дсба вимагає безнастанного розвитку думки та духа. Життя людське триває 70-80 років. Мало, надто мало! Проте, як на нинішні часи це надзвичайно багато: такої кількості років, можливо, вже й не матиме вся земна цивілізація.

І причина завжди та сама: ми літаємо на ракетах, а думка наша їде волами. Старші люди, як і в минулі часи, не бажають миритися з тим, що молодь відчуває повів часу набагато гостріше. І думка у молоді ширша, багатша, ніж була в нас за молодих років. Так воно й мусить бути — і цьому слід лише радіти.

Однак, ми чомусь не радіємо — грубо, а іноді й дуже жорстоко обриваємо лет молоді думки, намагаючися підігнати її під духовні стандарти, вироблені 50 або навіть 100 років тому.

Я не бачу в нашому суспільстві інших конфліктів, ніж одвічний конфлікт між молодістю та старістю, між бюрократичною обмеженістю та духовною свободою. Однак, деякі люди на-

магаються надати цьому конфліктові «клясового» характеру. Пригадайте: Жовтневу Революцію здійснили юнаки, для яких Ленін видавався цілковито старою людиною. А тимчасом він помер у віці, що його мають нині академік Сахаров Андрій Дмитрович та автор цих рядків. Проте мене кинули за ґрати того самого дня, що й Андрія Твердохлебова, який майже на 30 років молодший від мене. А проте ім'я Твердохлебова вже не перший рік відоме всьому світові як ім'я одного з видатних борців за громадянські права. Чи не ця обставина почала турбувати прокурора міста Москви? Та, на мою думку, це взагалі не мусить належати до кола його обов'язків.

Я глибоко переконаний, що розумне, врівноважене взаємоборство не лише закономірне, а й кінче потрібне будь-якому суспільству — без нього немає й не може бути розвитку. Треба лише виробити культуру цього взаємоборства. Перемога в ньому має належати не насильству, а розумові. Аж ніяк не завжди — і найменш за все! — це взаємоборство диктують клясові суперечності.

Я — син донецького шахтаря. Батько загинув у шахті, коли мені минуло шість років. Усі мої найближчі родичі, як і Ваші — робітники. Я пережив голод, війну, розруху. Був політруком роти в ब्लюкованому Ленінграді, тяжко ранений. Брат мій також був політруком — загинув на фронті.

А ось Андрій Твердохлебов — потомствений інтелігент, що народився після війни. Мені дало велику радість знайомство з цією людиною. Він знає стільки, що в його роки я й думати не міг про такі глибокі знання. І ось ми того самого дня і в тій самій справі опиняємося за ґратами. Мене, щоправда, незабаром випустили, але звинувачення лишилося. Андрія не випустили — від нього немає жодних вісток.

Зауважу мимохідь: після того, як А. Д. Сахаров за моїми словами склав заяву, що від мене

на слідстві вимагали вийти з «Міжнародної Амнесії», мій слідчий узяв із мене зобов'язання щодо нерозголошення таємниць слідства. В зобов'язанні окремо застережено: крім того, що стало відсеме. В даному листі я не збираюся подавати відомостей більше, ніж стало відомо — отже зобов'язання не порушую. Але закон не забороняє мені боронитися. Лист до Вас і є за-собом оборони.

Хто ж ми є — я та Твердохлебов? Адже нас аж ніяк не можна залічити до тої самої кляси. Чи просто ми обидва зробилися буржуазними відщепенцями? Майор державної безпеки Жиромський саме так охарактеризував «Міжнародну Амнесію»: буржуазна організація. Але в такому випадкові треба розібратися в самому корені слова «буржуазія». Словник чужоземних слів дає наступне визначення цього суспільного поняття: перше — первинна назва городян, друге — нині — панівна кляса капіталістичного суспільства.

Город по-українському «місто» (древньоруський корінь), звідси городяни — міщани. Маркс і Енгельс поділили городян на дві кляси — пролетаріят та буржуазію. Селянство в них взагалі не має характеру самостійної кляси — це дрібнобуржуазна стихія, що постачає людський матеріал містові.

У перші роки після революції міщанство таврувалася однаково з буржуазією — ці поняття зливалися докупи, їх вважали не тільки спорідненими, а й тотожними. Що стосується духовного обличчя міщанства й буржуазії, то його найліпше змалював Горькій: «Міщанин — істота, обмежена вузьким колом віддавна вироблених навиків думки.»

Наприклад: якщо друкарську машинку 60 років тому вважали знаряддям пропаганди, то й нині треба утримувати цілу армію озброєних чиновників, котрі зобов'язані займатися обліком та вилученням цих грізних знарядь. Якби чиновники розмножувалися по одному на маши-



ку, тс це ще нехай би собі було. Проте, бюрократичний «вибух» скоро призведе до того, що їх можна буде приставляти до кожного кулькопису.

Повірте, Леоніде Ілліч: у сумній іронії цій нема й тіні озлоблення, попри всі приниження, що їх мені довелося зазнати. Є лише велика стурбованість щодо нашого майбутнього. Ви дуже добре знаєте, як обурювався Ленін, що наш бюрократичний апарат розростається щороку. Ви також не раз висловлювали цю гірку думку. А проте, я опинився за ґратами тільки тому, що деякі люди звикли цілком безкарно змішувати два протилежні поняття: **антибюрократичне та антирадянське.**

Але ж радянське — це й є за самою своєю суттю антибюрократичне! Буржуазія, бюрократія і міщанство завжди були ворогами радянської влади. Таку систему поглядів залишив нам Ленін. І ніхто покищо не довів, що в корені цих понять існує фундаментальна різниця.

Ось ми сидимо один напроти одного: я, що пройшов війну, майор запасу, й майор держбезпеки Жиромський — загалом незлобна людина, що її обставини зробили моїм тюремником. Я працюю сторожем, дістаю 60 карбованців на місяць. Вистачає лише на хліб та на цигарки. Виконувати іншу працю не можу — перешкоджає тяжке поранення. Майор Жиромський риється в письменницьких архівах — саме в цьому й полягає його службовий обов'язок. Отримує він за свій вельми «інтелектуальний» труд, очевидно, у п'ять-шість разів більше, ніж я. Чи працював він коли біля верстата? Ледве. І не воював, звичайно, — тоді він був дитина. Але за якимсь таємничим правом Жиромський звинувачує мене в буржуазності думання, себто в злосливому міщанстві. На цій підставі ввічливо, майже подружньому бере мене під руку і спроваджує до камери попереднього ув'язнення до шибайголів-кримінальників.

Що керує Жиромським (майором КГБ), крім

бажання мати сучасний комфорт та владу над людськими думками? Влада його полягає в тому, щоб вигонити з моєї голови кожную нову думку — наші думки мають бути такою ж мірою стандартизовані, як речі, що ними він звик користуватися. Якщо даний порядок порушиться, це заподіє Жиромському величезну незручність — для нього це гірше, ніж цвях у черевикові.

Не щось інше, а лише духовну непорушність нашої бюрократії він звик іменувати радянським ладом. Хто ж із нас міщанин? Хто буржуа? Хто порочить радянську владу — я чи Жиромський? Але чомусь не проти нього, а проти мене висунено це звинувачення. Висунено на підставі сторінок із мого письменницького архіву, на яких моєю рукою позначено: «Не для розповсюдження!».

І ось виходить: за гарантованої Конституцією свободи слова мене звинувачують за слова, що ніколи не були сказані! Адже те, що потрапило до архіву, не відображає думок письменника — він сам із ними не погодився, а залишив тільки тому, що на котрійсь сторінці є вдала думка, яка може придатися в майбутньому. Чи ж не дивне все це?

Радянські юнаки дуже гостро відчувають і хворобливо переживають порушення елементарної законності. Одні звикли приховувати свої думки, інші наважуються піднести голос протесту. І ось конфлікт батьків та дітей — глибоко внутрішній конфлікт — вилюпується назовні, обговорюється в усьому світі. Нічого недозволеного в цьому нема, бо цей конфлікт так само не новий, як і всі людські пристрасті. Було б корисно нам підвестися до інтелектуального рівня власних дітей — і тоді ми зрозуміли б, що вони жодним робом не клясові вороги, а чесні, допитливі, мужні юнаки.

Якби всі вони стали такими, які подобаються високопоставленим столоначальникам — себто білковими роботами типу Жиромського — у народу нашого назавжди було б відібрано його

майбутнє. Я передусім вбачаю низький рівень духовної культури в тому, що ми з власних дітей почали виготовляти «клясових ворогів». Це такою мірою протиприродне, що піддає сумнівові багато чого в нашій ідеології. Ба навіть більше, піддає сумнівові основи самого марксизму з його докорінно помилковою класифікацією суспільства.

Наведу власний приклад. Я повернувся з фронту у віці А. Твердохлебова. Завжди я відчував за своєю потилицею подих загиблих — адже я сам-один живий із тисячі, що полягла на полі бою. У мене немає іншого права на життя, крім одного: бути їхнім повноважним представником у світі живих. І ось тоді, коли я довідався про потворні злочини Сталіна, всі вони застукали кулаками в мій череп: чому, чому це сталося? Ні, це не подібне до дитячих «чому», яких люди позбуваються з віком. Од таких чому здатний звільнитися лише той, у кого непробудно заснуло сумління.

Так почалися болючі шукання, які привели мене до наступного висновку: **помилкова** сама тесрія, яку ми поклали в основу перебудози світу. Вона **хибна** в головному: теорія додаткової вартости Карла Маркса не витримує критики з боку сучасної фізики і природознавства взагалі. Компромісів тут бути не може, бо Маркс ігнорує закон збереження і перетворення енергії, котрий у великому й малому, у живому й неживому охоплює увесь неосяжний Всесвіт. Маркс виводить додаткову вартість виключно з людських м'язів — себто з додаткового часу та додаткової праці. Але перед тим треба було пояснити, звідки й як потрапляє енергія до наших м'язів. Не відповівши на це, ми відтинаємо людину від природи — і тоді з нею можна витворяти все, що забагнеться будь-якому чиновникові. На цьому й виростає сталінщина — на фальшивій вірі в те, що жодні закони природи не владні над економічним життям суспільства.

Слід пояснити: хоча «Економічні монологи» у

мене вилучено разом зі статутом «Міжнародної Амнесії», але ні в критиці Маркса, ні в участі в найгуманнішій з усіх організацій — мене не звинувачують. Вишукують що інше — те, чого нема й не було.

Що стосується критики Маркса, то справа ось у чому: Маркс на кінець життя сам змушений був визнати помилковість власної теорії — він погодився з фізіократами, що субстанцією абсолютної додаткової вартості є не праця, а природна родючість землі. Цією фразою й завершується останній том «Капіталу». Слідом за цим Маркс визнав правосильність великої форми, висуненої українським філософом С/ергієм/ Подолинським: **додаткова вартість — це додаткова енергія Сонця, що її використовують люди для свого прогресу.**

Працю при цьому, звичайно, не відкидають, проте не вона є субстанцією: праця, як і саме суспільство виявляється вписаною в закони природи, закони Космосу. Це породжує цілком інший світогляд, який нічого спільного не має з марксизмом.

Офіційно переслідувати мене за «Монологи» незручно ще й тому, що Марксова теорія зазнає критики з боку фізики та кібернетики, а моїми науковими консультантами з цих питань були всесвітньовідомий фізик академік Сахаров Андрій Дмитрович та широко відомий кібернетик доктор фізико-математичних наук Турчін Валерій Федорович. Так, звичайно, урядові чинники ними незадоволені, однак, сперечатися з ними щодо питань природознавства — нелегко.

Що ж впливає з тих законів природи, що їх марно намагався заперечити К. Маркс, протиставивши їм так звану «суспільну субстанцію» — категорію позаматеріальну, об'єктивно-ідеалістичну? Конечність докорінної економічної реформи **на базі капіталізму** — ось що впливає! Це може бути «ленінський капіталізм — себто той капіталізм, який буває за комунізму». Вам, Леоніде Ілліч, добре відома ця Ленінова

формула. Заступник радянської держави раніш від інших помітив неув'язки в теорії К. Маркса й залишив нам власну економічну теорію — славетний НЕП. Саме він нам потрібний — у найширшому, необкарнаному вигляді!..

Досі я ніколи не посилав до ЦК відкритих листів. Багато я написав їх за двадцять років, але всі вони були закриті. І ось нарешті закриті листи привели мене — немолоду, всю в ранах, людину за щільно зачинені залізні двері камери. Покищо не надовго — лише на два дні. Та чи на цьому минеться?

Турбує мене також інше — доля Твердохлебова. Щоб оборонити себе й товариша з «Міжнародної Амнесії», цього листа я змушений сприлюднити.

Я вірю в людський розум — вірю, що він переможе! Це неминуче. І нема нічого поганого в тому, що західні народи допомагають нам звільнитися від сталінізму — я вітаю цю допомогу. Вона походить не від буржуазії, як запевняє де-хто, а від високої культури духа.

Підпис: Мик. РУДЕНКО

Київ, 84, Конча-Заспа, 1, квартира 8.,  
телефон 61 48 53. Руденко Микола Давидович



# Передплачуйте та читайте „Українські вісті“

що є органом українського революційно-демократичного руху і об'єднують навколо себе широке коло читачів демократичних переконань

## «УКРАЇНСЬКІ ВІСТІ»

є тижневиком політики, економіки, культури і громадського життя. Стоячи на позиції української вільної політичної думки, вони подають своїм читачам глибоке, всебічне і критичне поставлення різноманітних проблем визвольної політики, високофахові коментарі щодо всіх ділянок життя і розвитку на нашій Батьківщині-Україні, а також статті на актуальну світову тематику. Особливу увагу звертається на об'єктивне висвітлення руху за громадські, соціально-трудові та національні права в Україні і в СРСР.

## «УКРАЇНСЬКІ ВІСТІ»

редагуються на основі сучасної української літературної мови і тому є добрим посібником для кожного, хто хоче опанувати українську літературну мову та утримувати її на відповідному рівні в умовах еміграції.

## УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

Річна вартість передплати в Німеччині — 58 німецьких марок, а поза межами Німеччини — 64 нм (піврічна відповідно — 32 нм і 36 нм), або їхня рівновартість в інших валютах.



Наша адреса: «Ukrainski Wisti», Schulgasse 1-2, Postfach 2146, 7910 Neu-Ulm, Deutschland (Germany, Allemagne).